

«Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών»

«Πρόγραμμα Σπουδών: Ορθόδοξη Χριστιανική
Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

Διπλωματική Εργασία

Ο βίος, το έργο και η πολιτική θεολογία του Ρώσου στοχαστή
Νικολάι Μπερντιάγιεφ.

Παναγιώτης Κωνσταντινίδης

Επιβλέπων καθηγητής: Παντελής Καλαϊτζίδης

Αθήνα, Μάιος 2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Ο βίος, το έργο και η πολιτική θεολογία του Ρώσου στοχαστή
Νικολάι Μπερντιάγιεφ.

Παναγιώτης Κωνσταντινίδης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Παντελής Καλαϊτζίδης

Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικών
Σποδών Βόλου

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Σταύρος Γιαγκάζογλου

Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογικής
Σχολής του ΕΚΠΑ

Αθήνα, Μάιος 2023

«Στη σύζυγό μου Ελένη και στα παιδιά μας,

Μαγδαληνή, Ιωάννη, Αγγελική»

«Εις μνήμην μακαριστού Αρχιμ. Γαβριήλ Τσάφου,

μεθ' υπολήψεως βαθύτατης διατελών»

Πρόλογος

Η πρώτη επαφή με τον Ρώσο στοχαστή Νικολάι Μπερντιάγιεφ έγινε κατά τη διάρκεια των φοιτητικών χρόνων στη Θεολογική Σχολή του Ε.Κ.Π.Α. Την ευκαιρία την έδωσαν συγγράμματα προσανατολισμένα στη σκέψη του φιλοσόφου. Έπειτα, δειλά ξεκίνησε το ταξίδι στον ωκεανό σκέψης του Ρώσου στοχαστή. Ο Νικολάι Μπερντιάγιεφ δεν στοχάζεται απλώς επί χάρτου. Δεν επιλύει θεωρητικές ασκήσεις φιλοσοφικού στοχασμού. Ο Μπερντιάγιεφ καταθέτει και βίωμα. Οι φιλοσοφικές του θέσεις πηγάζουν από την ίδια του τη ζωή, αλλά και την καθορίζουν. Δεν θέλησε να είναι θεολόγος. Η ανακήρυξή του από το Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ στο τέλος της ζωής του σε διδάκτορα Θεολογίας αποτέλεσε ένα γεγονός οξύμωρο για τον ίδιο. Επιθυμούσε κυρίως τον τίτλο του θρησκευτικού φιλόσοφου. Ποτέ, όμως, ο Μπερντιάγιεφ δεν απαρνήθηκε τον Χριστιανισμό. Εκφράστηκε απόλυτα μέσα από τη διδασκαλία που ανακύπτει από το Πρόσωπο του Ιησού Χριστού.

Ορισμένες θέσεις του, ενδεχομένως, να άπτονται κάποιου ελέγχου δογματικής φύσεως περί της ορθότητάς τους έναντι της διδασκαλίας της Εκκλησίας. Ο ίδιος, όμως, ο Μπερντιάγιεφ είχε απόλυτη ενσυναίσθηση των λεγομένων του. Πρώτος από κάθε άλλον διακήρυττε πως γνωρίζει τις λίγες νοητικές του ακροβασίες και πως δεν είχε καμία απολύτως πρόθεση να εισαγάγει καινά δαιμόνια. Ήταν, όμως, τέτοιο το πάθος του να κεντήσει με απόλυτη ακρίβεια μέσω του στοχασμού του και της δεινής του ευφυΐας αρχέγονες υπαρξιακές αλήθειες. Δεν αποπειράθηκε σε αυτές τις απόψεις που διατύπωσε να τους προσδώσει επιστημονικό χαρακτήρα μέσω κάποιας αποδεικτικής μεθοδολογίας. Πάνω από όλα τόνιζε την υποκειμενική πραγματικότητα του πνεύματος η οποία δεν μπορεί να σχετίζεται υπαρξιακά με την εξαντικειμενοποίηση του ανθρώπου στην εγκόσμια πραγματικότητα. Ο Μπερντιάγιεφ κατάφερε, εν ολίγοις, να θωρακίσει με τις σκέψεις του την υπερβατική μεν, αλλά πραγματική δε, αλήθεια του υπαρξιακού υποκειμένου του ανθρώπινου προσώπου.

Αξίζει στο σημείο αυτό να εκφράσω πολλές ευχαριστίες στον επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Καλαϊτζίδη Παντελή, αλλά και στον συνεπιβλέποντα κ. Γιαγκάζογλου Σταύρο, διότι άμεσα κατανόησαν τις ειδικές συνθήκες τις οποίες είχα να αντιμετωπίσω με τον καταμερισμό του χρόνου, ώστε ελεύθερα μου επέτρεψαν να κινηθώ στους ρυθμούς μου. Η πνευματική τους συμβολή είναι εκ των ων ουκ άνευ.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τους βασικούς πυλώνες σκέψης του Ρώσου στοχαστή Νικολάι Μπερντιάγιεφ. Η αρχή γίνεται με την έννοια της ελευθερίας και την αναζήτησή της από τον άνθρωπο. Συνεχίζει με την έννοια της αλήθειας, καθότι ελευθερία και αλήθεια συνδέονται άρρηκτα και αλληλεπιδρούν. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να αληθεύει καταναγκαστικά ή να βιώνει μία ψευδή ελευθερία. Βασική προϋπόθεση του ανθρώπου στην αναζήτηση της αλήθειας με σκοπό την κατάκτηση της ελευθερίας στέκεται η έννοια του προσώπου. Ο άνθρωπος από ατομική αντικειμενική πραγματικότητα οφείλει να οδεύσει προς την υποκειμενική και προσωπική του πραγμάτωση. Το πνεύμα, ως υπερβατικό στοιχείο εντός του ανθρώπου και ως δωρεά της Θείας Χάρης θα είναι πάντοτε αρωγός σε αυτήν την προσπάθεια. Την απόλυτη ελευθερία ο άνθρωπος δύναται να τη βιώσει μόνο στον Χριστιανισμό. Έτερες ιδεολογίες, όπως ο μαρξισμός, δεν μπορούν να φτάσουν στα βάθη του Χριστιανισμού. Πριν ο Μπερντιάγιεφ καταφέρει να το συνειδητοποιήσει και να το εκφράσει, είχε σταθεί βοηθός του ασυνείδητα ο μεγάλος λογοτέχνης Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι.

Λέξεις-κλειδιά: ελευθερία, αλήθεια, πρόσωπο, πνεύμα, μαρξισμός, κομμουνισμός, Χριστιανισμός

Keywords: freedom, truth, person, spirit, Marxism, communism, Christianity.

«The life, work and political theology of the Russian thinker Nikolai Berdyaev»

«Panagiotis Konstantinidis»

Abstract

I hereby declare that this thesis discusses the main pillars of Nikolai Berdyaev's thought. It begins with the concept of freedom and man seeking it. It continues with of truth, for freedom and truth are indispensably linked and interact. Man cannot be true by force or experience a false freedom. The basic prerequisite for man to search for the truth with a view to conquer freedom is the concept of what a person is. Man from an individual and objective standpoint should steer towards their subjective and personal realization. A spirit, as a transcendent element within him and as the gift of Divine Grace, will always help in this effort. Man can experience absolute freedom only in Christianity. Other ideologies, such as Marxism, cannot reach the depths of Christianity. Before Berdyaev succeeded in realizing and expressing it, the great writer Fyodor Dostoyevsky had unknowingly supported him.

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	v
Περίληψη.....	vi
Abstract.....	vii
Περιεχόμενα.....	viii
Συντομογραφίες & Ακρωνύμια.....	xiii
Εισαγωγή.....	xiv
1. Η Ζωή του Φιλοσόφου.....	1
1.1 Τα πρώτα χρόνια. Στοιχεία προσωπικότητας.....	1
1.2 Η γνωριμία με τον Μαρξισμό και η κρίση του για τον κομμουνισμό.....	11
1.3 Οι πρώτες δοκιμασίες.....	15
1.4 Οι πρώτες στιγμές μετά την άνοδο του σοβιετικού καθεστώτος.....	20
1.5 Ο εκτοπισμός του Μπερντιάγιεφ από τη Ρωσία.....	22
1.5.1 <i>Η ζωή στο Βερολίνο.....</i>	<i>22</i>
1.5.2 <i>Η ζωή στο Παρίσι.....</i>	<i>24</i>
2. Περί της Ελευθερίας.....	28
2.1 Ο όρος της Ελευθερίας-εισαγωγικά περί της έννοιας.....	28
2.2 Ιδεολογική υπαγωγή της ελευθερίας και Χριστιανισμός.....	31
2.3 Μορφές οντολογικής εκτροπής της ελευθερίας.....	37
2.3.1 <i>Το κακό και η ελευθερία.....</i>	<i>37</i>
2.3.2 <i>Η πτώση εκ του παραδείσου.....</i>	<i>39</i>

2.3.3 Θάνατος, αθανασία και ελευθερία.....	40
2.3.4 Κόλαση και ελευθερία.....	41
2.3.5 Ιστορική διαστρέβλωση της ελευθερίας.....	42
2.4 Μορφές δουλείας για την ελευθερία.....	43
2.4.1 Υποδούλωση στο είναι.....	43
2.4.2 Υποδούλωση στην εξαντικειμενοποίηση του φαινομένου.....	45
2.4.3 Υποδούλωση στον Θεό.....	46
2.4.4 Υποδούλωση στη φύση.....	47
2.4.5 Υποδούλωση στην κοινωνία.....	48
2.5 Η ηθική της ελευθερίας.....	49
2.5.1 Η δύναμη της χριστιανικής ηθικής.....	49
2.5.2 Η ηθική της οδύνης.....	49
2.5.3 Η ηθική της δημιουργικής ενέργειας.....	50
3. Περί της Αληθείας.....	52
3.1 Εισαγωγή στην έννοια της αλήθειας.....	52
3.2 Η Ύπαρξη και η πνευματική εμπειρία. Αντιδιαστολή με εξαντικειμενισμό και φυσικό άνθρωπο.....	58
3.3 Η συνειδητοποίηση της αλήθειας και η αναζήτησή της από τον άνθρωπο.....	64
3.4 Σύνδεση της αλήθειας με την ελευθερία.....	69
4. Άνθρωπος και Πρόσωπο.....	73
4.1 Προϋποθέσεις ανθρώπινης πραγμάτωσης. Δυσχέρειες της απόπειρας.....	73
4.1.1 Πνευματικότητα, Θεός και άνθρωπος.....	73
4.1.2 Τεχνολογία, κόσμος και άνθρωπος.....	75
4.1.3 Σοσιαλισμός, κοινωνία και άνθρωπος.....	76

4.1.4	<i>Ουμανισμός, αστισμός και άνθρωπος</i>	77
4.1.5	<i>Εξουσία και άνθρωπος</i>	79
4.2	<i>Έκφραση και πραγμάτωση του προσώπου</i>	80
4.2.1	<i>Το αίνιγμα του ανθρώπου</i>	80
4.2.2	<i>Πρόσωπο και δημιουργική ενέργεια</i>	82
4.2.3	<i>Πρόσωπο και κοινωνικά προβλήματα</i>	83
4.2.4	<i>Υπαρξιακή επικοινωνία προσώπου και αποφυγή αλλοτρίωσης</i>	84
4.2.5	<i>Περί της ελευθερίας του προσώπου</i>	85
4.3	<i>Το άτομο και οι υπερπροσωπικές αξίες του προσώπου</i>	87
4.3.1	<i>Έκπτωση προς το άτομο</i>	87
4.3.2	<i>Η έκπτωση του ανθρώπου στην πρακτική καθημερινότητα</i>	90
4.3.3	<i>Οι υπερπροσωπικές αξίες του προσώπου</i>	92
4.3.4	<i>Σύγχρονες ανθρωπιστικές επιστήμες και πρόσωπο</i>	93
4.3.5	<i>Το κράτος εμπόδιο στο πρόσωπο</i>	94
4.4	<i>Άνθρωπος και Ηθική</i>	95
4.4.1	<i>Επιστημονική γνώση, φιλοσοφία και ανθρώπινο ον</i>	95
4.4.2	<i>Άνθρωπος, προβλήματα και εκτροπές ηθικής</i>	97
4.4.3	<i>Αθανασία και εσχατολογική ηθική του θανάτου</i>	99
5.	Το “πνεύμα” στον Μπερντιάγιεφ	100
5.1	<i>Η πραγματικότητα του πνεύματος</i>	100
5.1.1	<i>Πνεύμα και ον</i>	100
5.1.2	<i>Πνεύμα, Φύση και Ψυχή</i>	104
5.2	<i>Τα χαρακτηριστικά του πνεύματος</i>	107
5.3	<i>Η αντικειμενοποίηση του πνεύματος</i>	110
5.4	<i>Η άσκηση της πνευματικότητας</i>	114

5.4.1 Το κακό ως πνευματικό πρόβλημα.....	114
5.4.2 Η θυσία του Χριστού ως θεραπεία του πνεύματος.....	115
5.4.3 Η έννοια του ασκητισμού και η θεραπεία του πνεύματος.....	116
5.4.4 Ο μυστικισμός και η θεραπεία του πνεύματος.....	117
5.4.5 Το ανθρώπινο πρόσωπο ως θεραπεία του πνεύματος.....	119
5.5 Πνευματική εμπειρία και πνευματική ζωή.....	120
6. Μαρξισμός-Κομμουνισμός.....	125
6.1 Μαρξισμός.....	125
6.1.1 Μαρξισμός και φιλοσοφικές ρίζες.....	125
6.1.2 Η βασική ιδέα του Μαρξισμού.....	127
6.2 Οι αντιφάσεις του μαρξισμού.....	130
6.2.1 Οι αντιφάσεις του θεωρητικού Μαρξισμού.....	130
6.2.2 Το πρόβλημα του Κομμουνισμού. Αλήθεια και ψέμα.....	134
6.2.3 Οι αντιφάσεις στην πάλη των τάξεων.....	137
6.2.4 Αντιφάσεις και αδιέξοδα σε εθνικισμό, ρώσικη επανάσταση και ολοκληρωτικό σοσιαλισμό.....	140
6.3 Η θρησκεία του Μαρξισμού.....	143
6.3.1 Η θρησκεία ως όπιο του λαού και ιδιωτική υπόθεση.....	143
6.3.2 Η ιδέα του προλεταριακού μεσσιανισμού.....	146
6.4 Χριστιανισμός και Κομμουνισμός.....	149
6.4.1 Ο Χριστιανισμός και η δραστηριότητα του ανθρώπου.....	149
6.4.2 Προεκτάσεις ατομικού κομμουνισμού και προσωπικού Χριστιανισμού.....	151
7. Μπερντιάγιεφ και Ντοστογιέφσκι.....	155
7.1 Το πορτραίτο του Ντοστογιέφσκι.....	155
7.2 Ο Άνθρωπος.....	157

7.3 Η Ελευθερία στον Ντοστογιέφσκι.....	159
7.4 Το κακό.....	162
7.5 Ο Έρωτας.....	165
7.6 Επανάσταση-Σοσιαλισμός.....	167
7.7 Ο Μεγάλος Ιεροεξεταστής. Θεάνθρωπος και υπεράνθρωπος.....	169
Συμπεράσματα.....	172
Παράρτημα.....	175
Βιβλιογραφία.....	179

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια:

αγγλ.	αγγλική
Ε.Κ.Π.Α.	Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ελλ.	ελληνική
εκδ.	έκδοση
επιμ.	επιμέλεια
Ίωάνν.	κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο
μετ.	μετάφραση
χ.χ.ε	Χωρίς χρονολογία έκδοσης
χ.τ.ε.	Χωρίς τόπο έκδοσης
χ.ε.	Χωρίς εκδότη

Εισαγωγή

Για τον Ρώσο στοχαστή Νικολάι Αλεξάντροβιτς Μπερντιάγιεφ έχουν γραφεί και ειπωθεί πολλά πράγματα. Αναφέρεται ότι ανήκει σε εκείνους οι οποίοι ελευθέρωσαν τον Θεό¹. Πρέπει να ειπωθεί με μεγάλη δύναμη σήμερα ότι ο Μπερντιάγιεφ ήταν και θα είναι αναμφίβολα ένας κύριος μάρτυρας της ορθόδοξης παράδοσης. Ξεκινά από την πνευματική εμπειρία και σκέφτεται με το μυστήριο για να φωτίσει με έναν νέο τρόπο τα πάντα.² Δεν είναι λίγοι εκείνοι που ισχυρίστηκαν πως ο Μπερντιάγιεφ θα έπρεπε να αποκαλείται ως ο απόστολος της ελευθερίας. Πράγματι, δεν θα μπορούσε να μην αποτελεί, ίσως, τον κυριότερο πυλώνα της σκέψης του το θέμα της ελευθερίας. Για τον Μπερντιάγιεφ η ελευθερία είναι το παν για την εγκόσμια και την υπερβατική πραγματικότητα. Η ελευθερία για εκείνον λογίζεται ως η πιο πρωταρχική και πιο πρωτόλεια κατάσταση που θα μπορούσε να υπάρξει.

Για τους λόγους αυτούς, μετά το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, το οποίο πραγματεύεται την πνευματική αυτοβιογραφία του Ρώσου στοχαστή, θα ακολουθήσει το δεύτερο κεφάλαιο στο οποίο θα γίνει διεξοδική αναφορά στην, κατά τον Μπερντιάγιεφ, έννοια της ελευθερίας. Ο Μπερντιάγιεφ, έτσι, παρουσιάζεται φιλελεύθερος κατά την έννοια πως είναι φίλος της ελευθερίας και ο οποίος την αγαπά.³ Όσο σπουδαία, όμως, μπορεί να χαρακτηριστεί η ελευθερία και όσο πολύτιμη είναι η πραγματικότητα αυτή, άλλο τόσο δυσβάσταχτο είναι το βάρος της για να μπορέσει ο άνθρωπος να το φέρει στους ώμους του. Είναι πάρα πολλές οι περιπτώσεις στις οποίες παρατηρούμε μία έκπτωση και μία διαστρέβλωση αυτής της ελεύθερης πραγματικότητας. Δεν είναι, άλλωστε, λίγες και οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η ίδια η ελευθερία θα πέσει θύμα ενός πατροναρίσματος και μίας ποδηγέτησης από διάφορους ιδεολογικούς και πολιτικούς σχηματισμούς. Είναι σύνηθες να

---

¹ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, έλλ. μετ. Χρ. Μαλεβίτσης (Αθήνα: Έκδόσεις Δωδώνη, χ.χ.ε. δεύτερη έκδοση) 2

² Ο. Clement, *Berdiaev, Un philosophe russe en France* (Paris: Desclee de Brouwer, 1991) 226

³ Μ. Μπέγζου, *Νεοελληνική Φιλοσοφία τής Θρησκείας, Θεολογία, Τεχνολογία καί Ίδεολογία* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 1998) 89-90

αλλοιώνεται η καθάρια έννοια της ελευθερίας, να επανερμηνεύεται και, εν τέλει, να εξυπηρετεί συμφέροντα μέχρι και την επιβολή των πιο ακραίων ολοκληρωτικών καθεστώτων.

Η έκπτωση, όμως, της ελευθερίας και αν ακόμα δεν απειλείται επί τούτου από τον ιδιοτελή ανθρώπινο παράγοντα, κινδυνεύει πάντοτε να υποπίπτει σε κάποιους, τρόπον τινά, οντολογικούς ή μη εγκόσμιους και αντικειμενικούς ακροβατισμούς. Οι συνέπειες των ακροβατισμών αυτών παραμένουν οι ίδιες. Μοιραία έχουμε εκ νέου την έκπτωση, δηλαδή την πτώση. Ο άνθρωπος πράττει ό,τι μπορεί για να αποφύγει τον θάνατο ή για να ξεχάσει την ύπαρξή του. Αποφεύγει να τον αντικρύσει κατάματα και αρνείται να επανατοποθετήσει τα πράγματα στη θέση τους. Στην πρωτόλειά της σημασία η ελευθερία δεν γνωρίζει θάνατο. Δεν την φοβίζεται. Ο άνθρωπος μέσω της ελευθερίας δύναται να απελευθερωθεί από κάθε λογής υποδούλωση που ενδεχομένως υφίσταται. Η ελευθερία βέβαια πάντοτε πραγματώνεται μέσω της αγάπης. Μέσα από αυτό το πρίσμα δεν ελλοχεύει ο φόβος της υποδούλωσης.⁴

Για τον Μπερντιάγιεφ η ελευθερία είναι αλληλένδετη και συνώνυμη με τον Θεό. Στην προσπάθειά του να φτάσει η σκέψη του όσο πιο βαθιά γίνεται για να ακριβολογήσει με τη μεγαλύτερη δυνατή ενάργεια, θα διατυπώσει την άποψη πως τίποτα δεν υπάρχει πριν την ελευθερία. Γνωρίζει, όμως, και ο ίδιος το πάθος του για να κατορθώσει λεκτικά την διατύπωση των απόλυτων αληθειών, δηλαδή της ελευθερίας και της αλήθειας.⁵ Στην ορθόδοξη παράδοση, όμως, δεν μπορούμε να σκληρύνουμε την αντίθεση της Θρησκευτικής Φιλοσοφίας με τη Θεολογία. Πολλοί Πατέρες, μάλιστα, ενδιαφέρθηκαν για την «ειδωλολατρική» σκέψη της εποχής τους και μίλησαν για την αληθινή γνώση μέσω της Φιλοσοφίας. Ο Μπερντιάγιεφ τονίζει ότι η Εκκλησία δεν είναι μόνο του δόγματος, αλλά και της αναζήτησης. Καλεί την ορθόδοξη παράδοση να ξεπεράσει τον εαυτό της. Μέσω της εξερεύνησης του μυστηρίου της ελευθερίας έδωσε μία απάντηση, τουλάχιστον, στον από μηχανής θεό του πατερναλισμού και στον «ευνουχιστή» πατέρα μίας άλυτης οιδιπόδειας κατάστασης.

⁴. Σ. Γιαγκάζογλου, «Η персонаλιστική φιλοσοφία του Νικολάι Μπερντιάγιεφ. Δοκίμιο για τη σχέση θεολογίας και πολιτικής» *Αντίβολα* 4-5(2021) 245

⁵. Μ. Μπέγζου, *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας, Θεολογία, Τεχνολογία και Ίδεολογία*, σελ 90

Δεν καλούμαστε να υιοθετήσουμε άρδην τις απόψεις αυτές,⁶ αλλά σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι πρέπει να απορριφθεί το σύνολο φιλοσοφικό σύστημα του Ρώσου Ορθόδοξου στοχαστή. Όσοι καταδικάζουν τον Μπερντιάγιεφ και το έργο του συλλήβδην, είναι εκείνοι που επιθυμούν να είναι πιο ορθόδοξοι και από την ίδια την Ορθοδοξία. Λύση στη διόρθωση των πάμπολλων ελαττωμάτων του ιστορικού Χριστιανισμού μπορούν να δώσουν άνθρωποι λαϊκοί, όπως ο Μπερντιάγιεφ, ο οποίος σίγουρα ξύπνησε το ενδιαφέρον για τον Χριστιανισμό σε πολλά μυαλά που είχαν απομακρυνθεί από αυτόν.⁷

Οφείλουμε και να γνωρίζουμε ότι ο ίδιος ο Μπερντιάγιεφ ποτέ δεν αρνήθηκε την ύπαρξη του τριαδικού Θεού του Χριστιανισμού. Στο πρόσωπο του Χριστού αναγνώριζε τον πάνω από όλα και απόλυτο Θεό. Επειδή οι άνθρωποι, όμως, μπορούν ενίοτε να μην κατανοούν τι προστάζει κατ' ουσίαν ο Θεός, εμφανίζονται να φτάνουν μέχρι το σημείο, από τη λάθος πρόσληψη της ελευθερίας, να υποδουλώνονται ακόμα και σε αυτόν τον ίδιο τον Θεό. Η ελευθερία όμως είναι απελευθέρωση, δεν είναι υποδούλωση. Η ηθική που φέρει η έννοια της ελευθερίας δεν είναι καταναγκαστική. Είναι απελευθερωτική. Αν δεν υπάρχει ελευθερία, κατά τον Μπερντιάγιεφ, δεν δύναται να υφίσταται και κανένα νόημα για την ιστορική εγκόσμια πραγματικότητα. Τα πάντα βαίνουν, έτσι, προς μία ματαιότητα και ένα ψέμα.

Για τον Μπερντιάγιεφ, ο άνθρωπος πρέπει να αποφασίσει εάν τελικώς υπάρχει ή όχι κάποιο νόημα και κάποια αλήθεια στον παρόντα κόσμο. Έτσι, στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας θα εξεταστεί η έννοια και οι παράμετροι της αλήθειας. Το ορθότερο, κατά τον Μπερντιάγιεφ, είναι ο άνθρωπος να συνειδητοποιήσει και να βιώσει εμπειρικά την ύπαρξη του νοήματος και της αλήθειας που διέπει το καθετί. Ο Μπερντιάγιεφ προβάλλει την ύπαρξη και την πνευματική εμπειρία ως τις μόνες δυνατότητες του ανθρώπου προς τη γνώση. Εκεί, άλλωστε βρίσκεται και η πηγή της ανθρωπολογικής φιλοσοφίας του, όπου η πληρότητα της γνώσης εκφράζεται πλήρως στην εμπειρία της ανθρώπινης ύπαρξης.⁸ Ο κόσμος των αντικειμένων και της εγκόσμιας πραγματικότητας αποτελεί από μόνος του ένα ψεύδος. Η αντικειμενική πραγματικότητα είναι κάτι εντελώς ξεχωριστό από την αληθινή ύπαρξη της

⁶ O. Clement, *Berdiaev, Un philosophe russe en France*, σελ. 226-227, 239, 242

⁷ N. O. Lossky, *History of Russian Philosophy* (London: George Allen and Unwin Ltd, 1952) 249-250

⁸ N. Μπερντιάγιεφ, *Πέντε στοχασμοί περί ύπαρξεως*, έλλ. μετ. Βάσω & Σωτήρης Γουνελάς (Αθήνα: Έκδόσεις Παρουσία, 1996) 31

υποκειμενικής πραγματικότητας. Καμία καταδυνάστευση δεν υπάρχει. Ο άνθρωπος καλείται να ακολουθήσει την ευαγγελική ρήση του Χριστού πως αποτελεί ο ίδιος την οδό και την αλήθεια και την ζωή. Εάν ο άνθρωπος επιθυμεί να πορευτεί στη ζωή εν αληθεία, καλείται να ακολουθήσει τον τρόπο ύπαρξης του Ιησού Χριστού. Δεν επιδέχεται προκαθορισμούς η αλήθεια. Είναι μία αληθινή και υπαρξιακή πραγματικότητα.

Πορευόμενος εν αληθεία ο άνθρωπος θα οδεύσει και προς την ελευθερία, κατά την, εκ νέου, ευαγγελική ρήση που θέλει τον Θεό να ελευθερώνει τους ανθρώπους που αναζητούν και βιώνουν την αλήθεια. Δεν γίνεται να μην υπάρχει η αλήθεια της υποκειμενικής πραγματικότητας. Άλλωστε είναι τόσα τα πράγματα στα οποία ο άνθρωπος καλείται να επιδείξει μία πίστη, όπως ο Απόστολος Παύλος την ορίζει, και τα οποία δεν άπτονται επιστημονικής ερμηνείας. Επανερχόμαστε, όμως στο πιο σημαντικό, το οποίο είναι ότι στην αναζήτηση της αλήθειας από το υποκείμενο δεν χωρά καμία καταδυνάστευση. Δεν πρέπει ποτέ ο άνθρωπος να πιστέψει ότι διαμορφώνει την αλήθεια. Απεναντίας, η αλήθεια είναι αυτή που στηρίζει τον άνθρωπο. Μία κατάσταση στην οποία παρουσιάζεται ταύτιση του ανθρώπου με την αλήθεια είναι, καθαρά, μία βαριά αρρώστια για τον άνθρωπο και την κοινωνία.⁹ Μόνο ελεύθερα μπορεί ο άνθρωπος να αναζητά και να προσεγγίζει την αλήθεια, η οποία θα ήταν ίσως προτιμότερο να γράφεται με κεφαλαίο γράμμα, ως Αλήθεια, διότι η μόνη απόλυτη Αλήθεια είναι ο Θεός.

Το υποκείμενο σε αυτήν την υποκειμενική πραγματικότητα αναζήτησης της αλήθειας κατορθώνει να προσεγγίσει την αλήθεια αυτήν μόνο εάν καταφέρει να ολοκληρωθεί. Το ολοκληρωμένο υποκείμενο για τον Μπερντιάγιεφ είναι το πρόσωπο. Κατά αυτόν τον τρόπο, στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας θα καταπιαστούμε με την έννοια του προσώπου, όπως ο Μπερντιάγιεφ το αντιλαμβάνεται. Πρόσωπο ο άνθρωπος γίνεται διότι προσωπικός είναι ο τρόπος υπάρξεως της μόνης απόλυτης πραγματικότητας που είναι ο Θεός. Εάν δεν καταφέρει να σχετιστεί ο άνθρωπος, αδυνατεί να ανέλθει και να κατακτήσει την αληθινή υποκειμενική πραγματικότητα. Η έκπτωση του προσώπου χαρακτηρίζεται ως μία ατομική κατάσταση του υπάρχειν. Το πρόσωπο ενέχει ρίσκο. Το άτομο, απεναντίας, πασχίζει για τη διασφάλιση. Στη διασφάλιση δεν μπορεί να

---

⁹. Π. Καλαϊτζίδη, «Πολυπολιτισμική πολυθρησκευτική κοινωνία και τὸ κατηχητικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 3 (2009) 106

εντοπιστεί, όμως, η ελευθερία, η οποία είναι και βασική αρετή του προσώπου. Η διασφάλιση της ατομικής υπάρξεως εμπεριέχει καταναγκασμό και εγκλωβισμό στο ευκλείδειο πνεύμα της εγκόσμιας πραγματικότητας, όπου τα πάντα πρέπει να ερμηνεύονται και καμία έκπληξη δεν έχει θέση. Το πρόσωπο, ωστόσο, αντιμετωπίζει δυσχέρειες στο δρόμο για την ολοκλήρωσή του. Η απόλυτη ολοκλήρωση, όμως, επέρχεται έπειτα από την ένωσή του με τον Θεό.

Ο ουμανισμός, όπως παρουσιάστηκε στην Αναγέννηση και εντεύθεν, είναι μία ιδιαίτερα ευγενής συνθήκη για τον άνθρωπο, αλλά βαθιά και ουσιαστικά ενέχει ένα μεγάλο ψέμα και μία ανασφάλεια. Ο Μπερντιάγιεφ ασκεί έντονη κριτική σε αυτόν τον ουμανιταρισμό και τη φιλοσοφική κατεύθυνση του δυτικοευρωπαϊκού διαφωτισμού.¹⁰ Πρόκειται για την αγωνιώδη προσπάθεια του ανθρώπου να φτιασιδώσει την απώλεια νοήματος και τον ίδιο το θάνατο. Το ίδιο αγωνίζονται να καταφέρουν και οι σύγχρονες επιστήμες στην προσπάθειά τους να απαλύνουν τον ανθρώπινο πόνο και την αγωνία παντοιοτρόπως, χωρίς όμως να δύνανται να προσφέρουν την ελευθερία στο πρόσωπο.

Είναι, όμως, προτιμότερο το πρόσωπο να απολέσει τη ζωή του για την ελευθερία, παρά την ελευθερία του για την ατομική του εξασφάλιση. Άλλωστε αυτή η ευκλείδεια λογική της ατομικής ύπαρξης και διασφάλισης δεν θα μπορούσε να ερμηνεύσει ποτέ τη δημιουργική ενέργεια του προσώπου και την πηγή προέλευσής της. Ποτέ, ομοίως, δεν θα αντιλαμβανόταν την ανάγκη του ανθρώπου για δημιουργία και, ασφαλώς, ούτε ποτέ και το απώτερο νόημα της δημιουργικής νοερής δραστηριότητας. Ο άνθρωπος, όμως, ως πρόσωπο καθίσταται συνδημιουργός με τον Θεό. Ο άνθρωπος εγγενώς αποτελεί στην προσωπική του τελείωση έναν μικρόκοσμο και έναν μικρόθεο.¹¹

Η ειδιοποιός διαφορά του ανθρώπου από οτιδήποτε άλλο, έγκειται στην ύπαρξη του πνεύματος εντός του. Η ύπαρξη του πνεύματος στον άνθρωπο είναι και το στοιχείο της, τηρουμένων των αναλογιών, συγγένειας με τον Θεό. Αυτό θα είναι και το θέμα του πέμπτου κεφαλαίου της παρούσας εργασίας, δηλαδή η νοηματοδότηση της έννοιας του πνεύματος. Πρόκειται πάντοτε για προσωπική συγγένεια του ανθρώπου

¹⁰. Γ. Ανανιάδη, «Τὸ Πρόσωπο στὸν Ν. Μπερντιάγιεφ. Μιὰ προσέγγιση τῆς ἔννοιας τοῦ Προσώπου στὸ στοχασμὸ τοῦ Ν. Μπερντιάγιεφ», *Θεολογία* 3 (2009) 149

¹¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περὶ δουλείας καὶ ελευθερίας τοῦ ἀνθρώπου*, ελλ. μετ. Π. Σταθογιάννης, Γ. Πινακούλας (Ἀθήνα, Εκδόσεις: Printa, 2019) 43-48

με τον Θεό. Εάν ο άνθρωπος αναζητά την αρχέγονη ελευθερία, εάν, εν τέλει, την κατακτά, εάν δύναται να πραγματώσει το πρόσωπο του και εάν εντός της υποκειμενικής του εμπειρικής πραγματικότητας βιώνει την αλήθεια, όλα τα οφείλει στο πνεύμα. Το πνεύμα δεν είναι υλικό. Υλικά παραμένουν το σώμα και η ψυχή του ανθρώπου. Το πνεύμα δεν αποτελεί ούτε και ουσία. Δεν είναι φύση, αλλά μόνο ελευθερία.¹²

Δεν μπορεί, ωστόσο να υπάρξει το πνεύμα στον άνθρωπο άνευ των δύο έτερων στοιχείων, δηλαδή του σώματος και της ψυχής. Εάν ο άνθρωπος δύναται να κατέχει το πνεύμα εντός του, ως προϊόν της Θείας Χάρης, τότε ολοκληρώνεται σε πρόσωπο. Ως κάτι υπερβατικό το πνεύμα και απόλυτα υποκειμενικό, αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της εξαντικειμενοποίησής του όταν εισέρχεται στην παγκόσμια ιστορία και στην εγκόσμια πραγματικότητα. Εάν ο άνθρωπος δεν σταθεί ενεργός ενώπιον αυτής της απειλής, τότε βιώνει την απώλεια του πνεύματος που ισοδυναμεί με έναν θάνατο άνευ οποιουδήποτε νοήματος. Δύναται, όμως, ο άνθρωπος να θεραπεύσει αυτήν την απειλή, αλλά ακόμα και την προσωρινή απώλεια του πνεύματος. Η θυσία του Χριστού στέκεται πάντοτε μπούσουλας στον ταλαιπωρημένο άνθρωπο.¹³

Όπως αναφέραμε και ανωτέρω, ο Μπερντιάγιεφ αναζητούσε με πάθος την αλήθεια και το νόημα της ελευθερίας. Είναι ο σημαντικότερος παράγοντας αυτός, ο οποίος τον έκανε να αποσύρει το ενδιαφέρον του από την πρόμη ενεργό ανάμειξη με τον μαρξισμό και την έκφανση που παρουσιάστηκε στον κομμουνισμό. Στο έκτο κεφάλαιο της εργασίας θα διαπιστώσουμε την κρίση του στοχαστή για αυτά τα φαινόμενα του μαρξισμού και του κομμουνισμού. Συνειδητοποίησε τις αντιφάσεις του θεωρητικού μαρξισμού και βίωσε εμπειρικά τη διαστρέβλωση του μαρξισμού, όπως αυτή έλαβε χώρα στο ρώσικο κομμουνισμό. Ο Χριστιανισμός δεν ήταν μονόδρομος για τον Μπερντιάγιεφ. Δεν ήταν η λύση ανάγκης για την κάλυψη των υπαρξιακών του ανασφαλειών. Έθεσε προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις, όμως αυτές δεν πραγματεύονται την ουσία του Χριστιανισμού, όσο την ιστορική του εκτύλιξη. Ασπάστηκε τον Χριστιανισμό και καυτηρίαζε πάντοτε τα κακώς κείμενά του. Δεν θα

---

¹². Μ. Μπέγζου, *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας, Θεολογία, Τεχνολογία και Ίδεολογία*, σελ. 116-120

¹³. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, έλλ. μετ. Α. Χατζηθεοδώρου (Αθήνα: Έκδόσεις "Οί Έκδόσεις τῶν Φίλων", 1968) 44-48

μπορούσε ποτέ για χάρη της ουσιαστικής ελευθερίας του Χριστιανισμού να ασπαστεί το μεσσιανικό όραμα του ρωσικού προλεταριάτου.¹⁴

Οι πηγές επιρροής της σκέψης του Μπερντιάγιεφ είναι αρκετές. Ανάμεσα σε αυτούς που επηρέασαν τον Μπερντιάγιεφ θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ενδεικτικά από τους Πατέρες της Εκκλησίας, τον Γρηγόριο Νύσσης, αλλά και άλλους σύγχρονους ή λίγο προγενέστερους του Μπερντιάγιεφ, όπως Ιάκωβος Μπαίμε, Καντ, Νίτσε, Κίρκεγκωρ, Βλαδίμηρος Σολοβιόφ, Σεργκέι Μπουλγκάκοφ, Τολστόι και άλλοι. Η παρούσα εργασία, όμως, περατώνεται με ένα κεφάλαιο τιμής ένεκεν στο λογοτέχνη Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, τον άνθρωπο δηλαδή που τόσο βαθιά, ίσως περισσότερο από κάθε άλλον, επηρέασε τη σκέψη και τον προσανατολισμό του Μπερντιάγιεφ, ώστε να τον κάνει να θεωρεί πως ο Ντοστογιέφσκι θα ήταν προτιμότερο να συγκαταλέγεται μεταξύ των διανοητών παρά των λογοτεχνών.

---

¹⁴. Ν. Α. Μπερντιάγιεφ, «Ο θρησκευτικός μεσσιανισμός του ρωσικού κομμουνισμού», έλλ. μετ. Χρήστος Γιανναράς, *Σύνορο* 40 (1966-1967) 268

1. Η ζωή του φιλοσόφου

1.1 Τα πρώτα χρόνια

Στοιχεία προσωπικότητας

Μεγάλο μέρος πληροφόρησης για το βίο και το έργο τού Μπερντιάγιεφ αντλούμε από το βιβλίο του με τίτλο “Self-Knowledge, An essay in autobiography”. Εκδόθηκε για πρώτη φορά μετά το θάνατο του φιλοσόφου στη ρωσική γλώσσα το 1949 και στην αγγλική γλώσσα, ένα χρόνο αργότερα, το 1950 με πρωτότυπο τίτλο “Dream and reality. An essay in autobiography”. Πρόκειται μάλλον, κατά τα λεγόμενα του φιλοσόφου, περί μίας φιλοσοφικής αυτοβιογραφίας και αυτογνωσίας παρά περί μίας καθαρής εξιστόρησης βιογραφικών στοιχείων και γεγονότων ή, όπως ο ίδιος ο Μπερντιάγιεφ πάλι αναφέρει, ενός εγχειρήματος να βγάλει τα άπλυτά του στη φόρα.

Ο Νικολάι Μπερντιάγιεφ γεννήθηκε στο Κίεβο στις 6 Μαρτίου του 1874¹⁵ και έζησε σε μία ιδιαίτερα δύσκολη εποχή. Ο ίδιος, όμως, αναφέρει πως θεωρεί μάλλον τυχερό τον εαυτό του για το γεγονός αυτό. Στις δυσκολίες πάντα ένιωθε μία ανώτερη δύναμη να τον καθοδηγεί και να τον προστατεύει και από την ίδια ακόμη ανατροπή του εαυτού του. Έζησε δύο επαναστάσεις στη Ρωσία, αυτές του 1905 και του 1917 και δύο Παγκόσμιους Πολέμους. Εξορίστηκε αρκετές φορές και το τέλος της ζωής του τον βρήκε στην εξορία. Ο ίδιος γνώρισε και τη φυλακή. Φυλακίστηκε συνολικά τέσσερις φορές. Οι δύο πρώτες ήταν από το παλαιό καθεστώς της Ρωσίας και οι επόμενες από το νέο μετεπαναστατικό καθεστώς. Μία από τις εξορίες του έλαβε χώρα στα Βόρεια της Ρωσίας, όπου οδηγήθηκε σε δίκη και απειλήθηκε ακόμη και με μόνιμο εκτοπισμό στη Σιβηρία.

Ο Μπερντιάγιεφ ποτέ δεν αναμείχθηκε ενεργά σε πολιτικές δραστηριότητες. Καταπιάστηκε σε βάθος με μία πληθώρα πραγμάτων, αλλά ποτέ δεν άνηκε σε κάποιο από αυτά. Ο ίδιος θα πει για τον εαυτό του ότι του έλειπε, τρόπον τινά, κάποιου

---

¹⁵. Britannica, στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Aleksandrovich-Berdyayev> (ημερομηνία ανάκτησης: 25-5-2023)

είδους κοινωνικότητα με την έννοια ότι ποτέ δεν κατάφερε κάποιο κοινωνικό κίνημα να διεκδικήσει την πίστη του. Προσδιόριζε τον εαυτό του ως έναν πνευματικό αναρχικό και ατομιστή. Μπορεί να έζησε το ένα τρίτο της ζωής του, όντας στην εξορία, στη Δύση, αλλά ποτέ δεν απέρριψε το βασικό στοιχείο της ρωσικής διανόησης, το οποίο ήταν η αναζήτηση της αλήθειας.¹⁶

Εικόνα 1. Με τους στοχαστές Σεργκέι Μπουλγκάκοφ και Βλάντιμιρ Ερν¹⁷

Ο Μπερντιάγιεφ πάντοτε είχε την αίσθηση πως έχει εκπέσει σε κάποιο εξωγήινο βασίλειο, υπό την έννοια πως οι Χριστιανοί δεν θα πρέπει να εμμένουν στην παρουσία τους στη γη, αλλά να προσβλέπουν σε μία πόλη που θα έρθει. Αναφερόταν συχνά στον ορφικό μύθο που πραγματευόταν την πτώση του πνεύματος από έναν ανώτερο σε έναν κατώτερο κόσμο. Για το λόγο αυτόν, άλλωστε, δεν έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στις συγγενικές του σχέσεις. Παρόλα αυτά δήλωνε την έντονη αγάπη του για τον άνθρωπο και φυσικά για τους ίδιους του τους γονείς.

Ο Μπερντιάγιεφ άνηκε στην τάξη των Ρώσων ευγενών. Οι γονείς του είχαν πολλές σχέσεις με τους ευγενείς και στο σπίτι του μιλούσαν πολύ τη γαλλική γλώσσα. Από την πλευρά του πατέρα του όλοι του οι πρόγονοι ήταν στρατιωτικοί, ενώ αναφέρει πως ο παππούς του καταγόταν από τους Κοζάκους και είχε πολεμήσει κατά του Ναπολέοντα και ο προπάππος του ήταν κάποιου είδους Γενικός Κυβερνήτης. Ο

¹⁶. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, αγγλ. μετ. K. Lampert (San Rafael, CA: Semantron Press, 2009) ix, xi-xiv

¹⁷. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.chebucto.ns.ca/Philosophy/Sui-Generis/Berdyaev/index.htm> (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023).

πατέρας του, τον οποίο τον χαρακτηρίζει ως θεληματικό και πεισματάρη, ήταν μέλος της Ρωσικής Αυτοκρατορικής Φρουράς και μετά από την απόσυρσή του από το σώμα συνέχισε να καταλαμβάνει υψηλά αξιώματα σε άλλους τομείς. Η μητέρα του ήταν κατά το ήμισυ Γαλλίδα. Είχε κυρίως γαλλική εκπαίδευση και τα νεανικά της χρόνια τα έζησε στο Παρίσι. Δεν έμαθε ποτέ της να γράφει σωστά ρωσικά και παρότι γεννήθηκε Ορθόδοξη ένωθε περισσότερο Ρωμαιοκαθολική. Είχε, επίσης, έναν αδελφό δεκαπέντε χρόνια μεγαλύτερό του με εξαιρετικά ταλέντα, αλλά πολύ διαφορετικό από τον ίδιο.

Ως παιδί και έφηβος ο Μπερντιάγιεφ έζησε στην πόλη Λίπκι νότια της Μόσχας. Ταξίδευε ως παιδί συχνά στο εξωτερικό, με το πρώτο του ταξίδι να γίνεται στην ηλικία των επτά ετών. Ο ίδιος αναφέρει επίσης και κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, τα οποία μάλλον τα θεωρούσε κληρονομικά. Περιγράφει τον εαυτό του ως οξύθυμο. Από μικρό αγόρι είχε εκρήξεις θυμού. Αυτά τα χαρακτηριστικά θα χρωμάτιζαν την εν γένει στάση του στη ζωή, παρόλο που είχε επίγνωση πως επρόκειτο για ελαττώματα.

Αν και πίστευε ότι το δημιουργικό πνεύμα του ανθρώπου και τα επιτεύγματά του ξεπερνούν τις φυσικές και κληρονομικές του διαθέσεις, εντούτοις οι ψυχοσωματικές του ιδιότητες επηρεάζονται βαθύτατα. Αυτό για τον εαυτό του μεταφραζόταν πως, ενώ είχε επαναστατική δραστηριότητα και ήταν ένας πεπεισμένος σοσιαλδημοκράτης, δεν έπαψε ποτέ, έστω και ασυνείδητα, να αισθάνεται ένας ευγενής. Παρόλα αυτά αναφέρει πως αγανακτούσε όταν η καταγωγή του προκαλούσε ένα αίσθημα κατωτερότητας στους συντρόφους του.

Από τους ανθρώπους για τους οποίους έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση και πιθανότατα επηρεάστηκε από αυτούς σε μεγάλο βαθμό ήταν η Άννα Ιβάνοβα Καταμένκοφ, η οικογενειακή βοηθός-νοσοκόμα. Ήταν χαρακτηριστικός τύπος της παλιάς Ρωσίας, όπως απάθανάτιστηκε από τον Πούσκιν. Είχε μία φλογερή ορθόδοξη πίστη και ήταν άνθρωπος εξαιρετικής ευγένειας και τρυφερότητας με υψηλό αίσθημα αξιοπρέπειας, στοιχείο που την έκανε ισότιμο μέλος της οικογένειας. Οι πρώτες αναμνήσεις του Μπερντιάγιεφ από την παιδική του ηλικία συνδέονται μαζί της. Η ίδια πέθανε σε μεγάλη ηλικία, όταν ο Μπερντιάγιεφ ήταν δεκατεσσάρων ετών.

Εκτός της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, ο Μπερντιάγιεφ έζησε κάτω από άθλιες οικονομικές συνθήκες. Στο σπίτι του επικρατούσε κάποιου είδους θλίψη με κάποια ασυμφωνία και κακή προσαρμογή στη ζωή. Παρά τις αριστοκρατικές του καταβολές,

δεν του άρεσε καθόλου ο διαμορφωμένος κόσμος και, καθώς ένιωθε ένα μεγάλο χάσμα εντός του, επαναστατούσε με κάθε τρόπο ακόμα και από την παιδική του ηλικία. Οι συγγενείς του, όμως, θα τον αποδέχονταν ακόμα και όταν ο ίδιος έγινε μαρξιστής ή όταν εκδήλωσε τάσεις προς το κίνημα του ντανταϊσμού.

Θα ήταν παράξενο, τουλάχιστον, αρχικά, να ξεφύγει από την οικογενειακή επαγγελματική μοίρα. Ως παιδί εγγράφηκε στο ειδικό λεγόμενο Στρατιωτικό Σώμα Δοκίμων στην πόλη του Κιέβου, καθώς εκείνο το διάστημα οι γονείς του ζούσαν εκεί. Έτσι, εκπαιδεύτηκε στο Σώμα Δοκίμων του Κιέβου. Όμως, δεν του άρεσε τίποτα από τα στρατιωτικά, ενώ από παιδί συχνά επαναστατούσε κατά του συντάγματος. Μεταξύ των μαθημάτων και ανάμεσα στους συμμαθητές του ένιωθε εξαιρετική μιζέρια και δυστυχία. Εξοργιζόταν από τους συνομήλικους νεαρούς άνδρες συμμαθητές του και από τις ανόητες, χονδροειδείς και χαμηλού επιπέδου συζητήσεις τους. Τις παρέες αυτές τις θεωρούσε ως πηγή διαφθοράς.

Στην ατμόσφαιρα της Στρατιωτικής Ακαδημίας έτεινε κυρίως να είναι βίαιος και ατομικιστής και πολύ αποκομμένος από τους υπόλοιπους. Ίσως ένα νευρικό τικ από την παιδική του ηλικία από το οποίο υπέφερε και το οποίο προκαλούσε το γέλιο ανάμεσα στους συμμαθητές του να τον επηρέασε, ώστε να μην καταφέρει να αναπτύξει κάποιο ισχυρό αίσθημα συντροφικότητας. Όπως και να έχει, τα υπόλοιπα μέλη των Δοκίμων τον θεωρούσαν σνομπ, αλλά για τον ίδιο τον Μπερντιάγιεφ αυτό είχε τις ρίζες του βαθύτερα, όταν από παιδί συνειδητοποίησε τη φιλοσοφική του αποστολή και το ενδιαφέρον του για τα φιλοσοφικά προβλήματα.

Ο Μπερντιάγιεφ, παρεμπιπτόντως, αναφέρει πως στο σχολείο ήταν μάλλον ένας μέτριος μαθητής, ενώ μεταξύ άλλων ανθρώπων που τον έκαναν να νιώθει την ανικανότητά του, ήταν ένας κατ' οίκον φροντιστής, ο οποίος είχε απευθυνθεί στον πατέρα του λέγοντας πως δεν μπορεί να δουλέψει με έναν τόσο ανόητο μαθητή. Παρόλα αυτά, αν και ο ίδιος δεν μπορούσε να λύσει μαθηματικά προβλήματα, έχοντας, παράλληλα, πρόβλημα με την αποστήθιση και την ορθογραφία, είχε προλάβει ήδη να διαβάσει πολλά φιλοσοφικά συγγράμματα έχοντας αρχίσει να διαλογίζεται περί του νοήματος της ζωής. Με τις ξένες γλώσσες θεωρούσε πως μάλλον θα είχε μεγάλη δυσκολία στην εκμάθησή τους, εάν δεν είχε σταθεί τυχερός να μιλάει από πολύ μικρή παιδική ηλικία τη γαλλική και τη γερμανική.

Οι ικανότητές του φανερώθηκαν όταν ο ίδιος πήρε την πρωτοβουλία στη σκέψη του και ξεκίνησε συνειδητά την ενεργή και δημιουργική δραστηριότητα. Είχε πολύ

μεγάλη δυσκολία στην απομνημόνευση πραγμάτων που δεν τον ενδιέφεραν και ήταν εξωτερικού ενδιαφέροντος για εκείνον. Για το λόγο αυτό και τις εξετάσεις τις έβρισκε αφόρητες. Είχε, ομοίως, πολύ μεγάλη δυσκολία στο να λάβει οδηγίες από άλλους ανθρώπους υποτάσσοντας το μυαλό του σε εξωτερικές κατευθύνσεις. Η απόφασή του, έτσι, για να σπουδάσει φιλοσοφία δεν προήλθε από κανέναν. Ήταν μία καθαρά εσωτερική παρόρμηση.

Εικόνα 2. έτος 1899, σε ηλικία 25 ετών¹⁸

Όπως έχουμε ήδη τονίσει, ο Μπερντιάγιεφ καταγόταν από μία στρατιωτική οικογένεια, λαμβάνοντας, παράλληλα, και μία στρατιωτική εκπαίδευση. Εντούτοις έτρεφε μία βαθιά αντιπάθεια για τους στρατιώτες. Σεβόταν μόνο τους στρατιώτες εν καιρώ πολέμου. Ο ίδιος, βέβαια, υπηρέτησε στις τάξεις του Στρατού για περίπου έξι χρόνια. Όταν, ωστόσο, συναντούσε νέους που επιθυμούσαν να ενταχθούν στις στρατιωτικές ακαδημίες εξεγειρόταν. Αποστρεφόταν τον σκοτεινό μιλιταρισμό και τα ιδανικά του πολέμου, ενώ γνώριζε τις συνέπειες της στρατιωτικής εκπαίδευσης και κατά ποιον τρόπο επηρεάζει το να ανήκεις σε μια στρατιωτική οργάνωση.

Πάντοτε ερχόταν σε διαφωνία και χώριζε με οποιαδήποτε ομάδα στην οποία άνηκε. Δεν μπόρεσε, ομοίως, ποτέ να ακολουθήσει το ρεύμα του κόσμου γύρω του. Έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να μην μοιάζει με άλλους δόκιμους, όπως το να αφήνει τα μαλλιά του μακριά και να αποφεύγει τους στρατηγούς. Εν τέλει εγκατέλειψε την έκτη τάξη του Σώματος Δοκίμων και άρχισε να προετοιμάζεται για

¹⁸. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό. π.

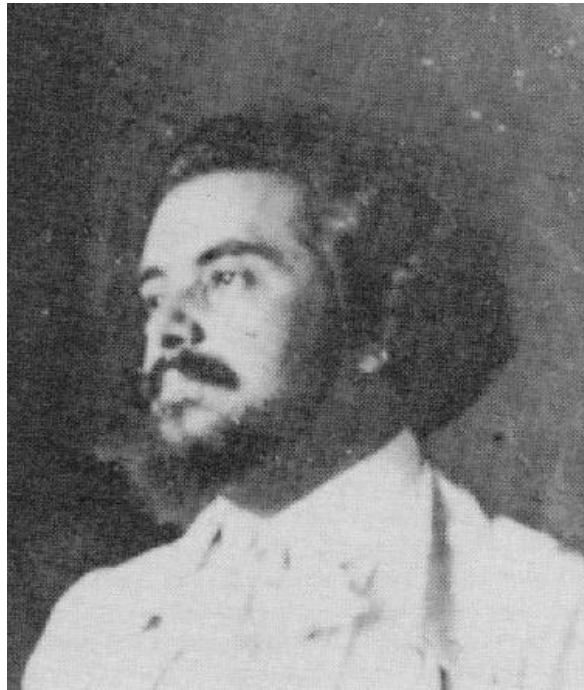
τις εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. Ήταν, ομολογουμένως, ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα, λόγω και της αδυναμίας του να περάσει σε εξετάσεις.¹⁹

Οι ασθένειες είχαν παίξει έναν σημαντικό ρόλο στη ζωή του Μπερντιάγιεφ. Από την παιδική του ηλικία ταλαιπωρούνταν από ένα είδους νευρολογικού τικ με την ονομασία τικ douloureux. Ωστόσο, κάτι το οποίο απέδιδε στο στρατιωτικό του υπόβαθρο, ένιωθε, κατά κάποιον τρόπο, ατρόμητος και θαρραλέος. Δεν τον φόβισαν ούτε οι βόμβες που έπεφταν ακόμα και στην αυλή του σπιτιού του κατά τη διάρκεια της Οκτωβριανής Επανάστασης το 1917 στη Μόσχα, ενώ εκείνος συνέχιζε απτόητος την πνευματική του εργασία στα γραπτά του, ούτε οι αεροπορικές επιδρομές στο Παρίσι κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στο θέμα, όμως, των ασθενειών μάλλον ήταν ένας δειλός. Η μητέρα του πάντοτε έλεγε ότι γενικώς η οικογένειά του δεν ήταν απολύτως φυσιολογική. Πολλά μέλη της οικογένειάς του υπέφεραν από νευρικές διαταραχές και ο ίδιος είχε κληρονομήσει μία νευρικότητα η οποία εκφραζόταν με σπασμωδικές κινήσεις.

Μέσω του αδελφού του, κυρίως, και της οικογένειάς του γνώρισε τον αποκρυφισμό, τον οποίο, ωστόσο, αποστρεφόταν. Γενικώς η οικογένειά του ποτέ δεν υιοθέτησε κάποιο παραδοσιακό θρησκευτικό πρότυπο, κάτι που στάθηκε ευνοϊκό για τον Μπερντιάγιεφ καθώς δεν βίωσε ποτέ ένα καταπιεστικό περιβάλλον αναφορικά με θρησκευτικές πεποιθήσεις. Αυτό, ενδεχομένως, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην αγάπη για την ελευθερία που τόσο ποθούσε. Στον αγώνα του για την κατάκτηση της ελευθερίας παρουσιαζόταν ιδιαίτερα εγωιστής, αλλά επρόκειτο μάλλον για έναν αμυντικό εγωισμό. Ο ίδιος δεν ήταν, όμως, καθόλου εγωκεντρικός.

---

¹⁹. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 1-16, 112

Εικόνα 3. Σε νεαρή ηλικία.²⁰

Αντιπαθούσε βαθύτατα την άρχουσα τάξη και την αριστοκρατία. Ο ίδιος, βέβαια, δεν μπόρεσε να ξεφύγει από αυτήν, καθότι εκεί ανήκε, αλλά από μία ισχυρή εσωτερική παρόρμηση αναγνώριζε μόνο μία αριστοκρατία του πνεύματος, ενώ αναζητούσε διακαώς τη δικαιοσύνη και τη συμπόνια. Ο Μπερντιάγιεφ παρουσιαζόταν συχνά απόμακρος και αντικοινωνικός, αλλά αυτό δεν θα έπρεπε να συγχέεται με κάποια εσωτερική έπαρση ή με κάποιο σύμπλεγμα κατωτερότητας. Κατ' ουσίαν δεν ήταν καθόλου ντροπαλός. Είχε τη δυνατότητα να μιλά και να ενεργεί ανοιχτά και με παρρησία, εκτός εάν επρόκειτο για απλά καθημερινά και πρακτικά θέματα για τα οποία ένιωθε μάλλον μία αδεξιότητα και δειλία.

Ο Μπερντιάγιεφ ένιωθε μία βαθιά αδυναμία να αποδεχθεί και να ταυτιστεί με τον παρόντα κόσμο. Επιθυμούσε εντονότατα να εισέλθει σε έναν κόσμο σκέψης. Ο παρόν κόσμος ήταν για εκείνον αναληθής, μη αυθεντικός και στερούμενος της πρωτοκαθεδρίας. Ο Μπερντιάγιεφ βρισκόταν πάντοτε σε μία απόσταση από αυτό που ονομάζεται κοινώς «ζωή», ενώ ήταν μάλλον ερωτευμένος με μία ποιότητα ζωής που υπερβαίνει αυτήν την κοινή ζωή. Ο αγώνας και η διαμάχη των ανθρώπων για την κατάληψη εξουσίας και μίας καλύτερης κοινωνικής θέσης τον εξόργιζε. Ο αγώνας

---

²⁰. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

του Μπερντιάγιεφ εμποτιζόταν από την ακαταμάχητη εσωτερική του παρόρμηση για μία εσχατολογική πραγματικότητα.

Σε αυτήν την ακαταμάχητη παρόρμηση αναζήτησης της εσχατολογικής πραγματικότητας και της ελευθερίας ο Μπερντιάγιεφ ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι ήταν υπεράνω των πειρασμών της «ζωής». Ήταν, όπως όλοι, το θύμα τους, αλλά ποτέ δεν αποπειράθηκε να δικαιολογήσει πνευματικά αυτούς τους πειρασμούς. Δεν εξέταζε εάν η σάρκα οδηγεί στην αμαρτωλότητα ή στην αγιότητα, παρά μόνο εάν αποτελεί εμπόδιο στην κατάκτηση της ελευθερίας.

Ο Μπερντιάγιεφ, κατά αυτόν τον τρόπο, αν και γεννήθηκε ανάμεσα στους ευγενείς, χώρισε σύντομα μαζί τους. Σε ρήξη ήρθε και με την κοινωνία στην οποία άνηκε, αλλά και με τους συνεργάτες του αργότερα κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ταυτιζόταν, έτσι, κατά μία έννοια, από την παιδική ακόμα και την εφηβική του ηλικία με τους ήρωες του Ντοστογιέφσκι και του Τολστόι. Αυτά, επομένως για τον ίδιο αποτέλεσαν δύο από τα θεμελιώδη γεγονότα της βιογραφίας του. Μεταφραζόταν σαν μία διαρκή πάλη για την ελεύθερη σκέψη και τη δημιουργικότητα. Ο εγωισμός, τον οποίο ο ίδιος παραδέχεται ως στοιχείο του εαυτού του, απέβλεπε σε μία δημιουργικότητα του νου, παρά για τις απολαύσεις και την ευτυχία της ζωής.²¹

Εικόνα 4. Επάνω αριστερά η σύζυγός του Λίντια.²²

²¹. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 16-21, 23-24, 31-32

²². «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

Από παιδί ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει πως βρισκόταν σε μία άμυνα ενάντια στον κόσμο καθώς προστάτευε την ελευθερία του. Οι ήρωες της λογοτεχνίας είχαν για αυτόν μεγαλύτερη πραγματικότητα από ό,τι οι άνθρωποι ανάμεσα στους οποίους ζούσε. Παρόλα αυτά, κάτι τέτοιο δεν σήμαινε πως άφηνε τον εαυτό του να ζει σε μία απατηλή σφαίρα. Προσπαθούσε βασικά και κύρια να διαφυλάξει τον δικό του εσωτερικό κόσμο και να αποτρέψει την εξωτερικεύσή του, δίχως ποτέ να πιστέψει ότι ήταν κατ' ανάγκην καλύτερος από οποιονδήποτε άλλον.

Ποτέ δεν συναίνεσε να συμπεριληφθεί σε κάποια ομάδα ανθρώπων, σε κάποιο κίνημα ή κάποιο κόμμα. Ωστόσο, θεωρούσε για τον εαυτό του ότι δεν αποξενωνόταν καθώς είχε συναναστροφές με πολλούς ανθρώπους. Κάθε κοινωνική τάξη, όμως, και κάθε κοινωνικό κίνημα ήταν εντελώς ξένο για εκείνον. Στα νιάτα του ήταν πολύ ενεργός μαρξιστής σε διάφορες ομάδες, αλλά το αίσθημα της απόστασης που τον χώριζε, όντας στον παρόντα κόσμο, από έναν άλλο κόσμο που προσδοκούσε ήταν πολύ έντονο. Αυτή η μη αποδοχή του παρόντος κόσμου ήταν ένα βαθύτατο αίσθημα που τον διακατείχε από την παιδική του ηλικία.

Πίστευε ο Μπερντιάγιεφ για τον εαυτό του ότι πολλοί ήταν εκείνοι που τον λάτρεψαν, πλην όμως, άλλοι τόσοι ήταν και εκείνοι που τον αντιπαθούσαν. Σε αυτούς που τον αντιπαθούσαν ήταν οι μαρξιστές, οι εκπρόσωποι του ακαδημαϊκού κόσμου και οι πολιτικοί, λογοτεχνικοί και εκκλησιαστικοί κύκλοι. Ο ίδιος δεν ενέμεινε σε κανέναν από αυτούς τους κύκλους. Είχε πάντοτε τη δική του ιδέα για τον κόσμο και την αναζήτηση της αλήθειας. Ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι αρνείται την πραγματικότητα, αλλά πάντα τον συνέπαιρνε το υπερβατικό.

Από την τρυφερή παιδική ηλικία είχε συλλάβει το δρόμο που αγαπούσε να ακολουθήσει. Και ο δρόμος αυτός ήταν η φιλοσοφία. Ποτέ, όμως, δεν οραματίστηκε μια καριέρα στους ακαδημαϊκούς κύκλους, τη λήψη του τίτλου του Καθηγητή και την παραγωγή ή επίβλεψη διατριβών. Η συμβατική μάθηση για τον Μπερντιάγιεφ ήταν ένα τερατούργημα. Ο ίδιος αναζητούσε πάντοτε την αποκάλυψη του νοήματος της ζωής και αν έδειχνε πολλές φορές ότι αντιπαθεί τους ανθρώπους, θεωρούσε πως κάτι τέτοιο δεν ίσχυε διότι αυτή ήταν καθαρά η ιδιοσυγκρασία του.²³

Μπροστά στην αγωνία της ζωής ο Μπερντιάγιεφ έβλεπε σαν γιατρικό την φιλοσοφία. Η κοινοτυπία της ζωής και τα απωθημένα της τον είχαν κουράσει. Θεωρούσε πως οι

---

²³. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 33-38

άνθρωποι ένεκα της αδυναμίας τους υποτάσσονται σε αυτές τις πιέσεις της ζωής. Ο ίδιος, όμως, πάσχιζε για την κατάκτηση της ελευθερίας. Σε όλη του τη ζωή πάλευε να σφυρηλατήσει μία φιλοσοφία ελευθερίας. Σε αυτήν την πάλη για την κατάληψη του νοήματος της ελευθερίας και στο βαθύ αίσθημα χειραφέτησης που τον διείπε βρέθηκε στο δρόμο του ο Χριστιανισμός, ο οποίος κάλεσε την πίστη του.

Για να φέρει κάποια παραδείγματα της πάλης του για την κατάκτηση της ελευθερίας ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει πως, ήδη, από την παιδική κιόλας ηλικία είχε παντρευτεί την ελευθερία. Κατά τη διάρκεια φοίτησης στη Σχολή Δοκίμων η ελευθερία ήταν το μόνο που σκεφτόταν. Οποιαδήποτε μορφή δουλοπρέπειας ξεσήκωνε μέσα του τη διαμαρτυρία και την εχθρότητα. Ποτέ δεν άφησε τον εαυτό του να απαρνηθεί πράγματα λόγω υπακοής σε επιταγές και υπαγορεύσεις. Θεωρούσε βαθιά πως η ελευθερία είναι ένα πάρα πολύ δύσκολο πράγμα, ένα βαρύ φορτίο και σε καμία περίπτωση δεν είναι, όπως ο Χέγκελ υποστήριζε, το πλάσμα της ανάγκης. Απεναντίας η ανάγκη ήταν το πλάσμα της ελευθερίας.

Από παιδί, λοιπόν, είχε λάβει την απόφαση να μην συμμορφωνόταν σε καμία εντολή και να μην υποκύψει σε κανέναν ανώτερο. Δεν μπορούσε να φανταστεί τον εαυτό του ούτε ως Πανεπιστημιακό, καθώς κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν συμμόρφωση με τους “αρχιερείς” της ακαδημαϊκής σοφίας. Αυτονόητο ήταν για τον ίδιο πως δεν θα μπορούσε να σκεφτεί επ’ ουδενί να συνταχθεί με κάποια φιλοσοφική παράδοση. Ωστόσο ο Μπερντιάγιεφ αναγνώριζε κάποιους συγγραφείς και στοχαστές, οι οποίοι καλλιέργησαν και έθρεψαν εντός του την αγάπη του για την ελευθερία. Ο σημαντικότερος απ’ όλους ήταν ο Ντοστογιέφσκι, ειδικότερα με το θρύλο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή. Ως κατεξοχήν φιλόσοφο της ελευθερίας, επίσης, θεωρούσε τον Ιμμάνουελ Καντ και σε δεύτερο χρόνο ανακάλυψε και αναγνώρισε την αξία του Χένρικ Ίψεν.

1.2 Η γνωριμία με τον Μαρξισμό και η κρίση του για τον κομμουνισμό

Όταν ο Μπερντιάγιεφ ήρθε σε προστριβή με τους ευγενείς, εντάχθηκε στο επαναστατικό κίνημα και άρχισε να αναζητά την ελευθερία μέσα από το κίνημα αυτό. Σύντομα, όμως, συνειδητοποίησε πως ούτε ο Μαρξ ούτε η επαναστατική διανοήση αγαπούσε πραγματικά την ελευθερία και πως θα έπρεπε να την αναζητήσει αλλού. Ενταγμένος ακόμη στο κίνημα του μαρξισμού προείδε στοιχεία που μοιραία θα οδηγούσαν στο δεσποτισμό και την προδοσία της ελευθερίας. Προσπαθούσε να καταπολεμήσει έναν ολοκληρωτικό κομμουνισμό που διαφαινόταν. Αυτός ο αγώνας του για την αξιοπρέπεια του ανθρώπου και την ελευθερία κατά τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου τον οδήγησε στην εξορία του από τη Ρωσία. Ο δικός του επαναστατικός αγώνας δεν επέφερε τρόπο. Ήταν μία εξέγερση του πνεύματος και της προσωπικότητας ενάντια στη συλλογικότητα. Ήταν το διάστημα που συναντήθηκε ενεργά με τον Χριστιανισμό και συνειδητοποίησε πως το να είσαι Χριστιανός σημαίνει πως δεν μπορεί να είσαι ένας υπάκουος σκλάβος.

Ο Μπερντιάγιεφ παρουσίαζε κάποιου είδους ενοχή απέναντι στη χαρά. Δεν μπορούσε να αφηθεί σε ευτυχισμένες στιγμές. Έδειχνε ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον προς μία ασκητική άρνηση του κόσμου. Απέρριπτε τον ευδαιμονισμό και συχνά υποστήριζε πως είναι προτιμότερο να είσαι ένας δυσσαρεστημένος Σωκράτης παρά ένα ικανοποιημένο γουρούνι. Ένιωθε απέχθεια, επίσης, για αφέντες, αξιωματούχους, ηγεμόνες, πλούσιους και προνομιούχους.²⁴

---

²⁴. N. Berdyaev, *Self-Knowledge*, ό. π. σελ. 44-51, 55-56, 60-61

Εικόνα 5. Στο Κλερμόν της Γαλλίας το 1927.²⁵

Ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει πως καθόλη τη μαρξιστική του περίοδο δεν εγκατέλειψε ποτέ τη θεμελιώδη του νοητική στάση. Αυτό πηγαιίνει πίσω στα πρώτα χρόνια της εφηβείας του όταν συγκλονισμένος από τη σκέψη ότι μπορεί να μην υπάρχει κανένα νόημα στη ζωή, αναπαύθηκε ότι αυτό το νόημα μπορεί να βρεθεί απλά και μόνο από την προσπάθεια αναζήτησης ενός κάποιου νοήματος. Βασανιζόταν περισσότερο από την αναζήτηση του νοήματος της ζωής, της ελευθερίας, του κακού, της αιωνιότητας παρά για θεολογικά, δογματικά, εκκλησιαστικά ή ακαδημαϊκού είδους φιλοσοφικά ενδιαφέροντα. Από τους ήρωες, δε, του Τολστόι και κυρίως του Ντοστογιέφσκι έλαβε τον Χριστιανισμό.

²⁵. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

Εικόνα 6. Μία φωτογραφία του από το 1930 στη Γαλλία.²⁶

Όταν ο Μπερντιάγιεφ ήρθε σε επαφή με τη φιλοσοφία και συνειδητοποίησε ότι αυτός ήταν ο προορισμός του, σχημάτισε αντίστοιχη αντίληψη με εκείνην του Μαρξ, ότι δηλαδή η φιλοσοφία από ενασχόληση με τη γνώση της ζωής ήρθε η ώρα να αλλάξει τη ζωή. Το κύριο μέλημά του, λοιπόν, ήταν η συγγραφή βιβλίων για το πρόβλημα της ιστορίας, της ηθικής και της μεταφυσικής της ελευθερίας. Χρησιμοποιώντας τα λόγια του Νίτσε, ο Μπερντιάγιεφ έλεγε πως πάντα ένιωθε ληστής παρά βοσκός, χωρίς ποτέ, όμως, να δεχθεί ότι η γνώση θα ήταν σε θέση κάποτε να εξαλείψει το μυστήριο. Δεν θα χαρακτήριζε τη φιλοσοφία του επιστημονική, αλλά, μάλλον, προφητική και εσχατολογική.

Ως φοιτητής και κατά τη διάρκεια ανάμειξής του με τους επαναστατικούς κύκλους πάντα ένιωθε το πλεονέκτημα που είχε ένεκα της ιδιαίτερα εμπειριστατωμένης φιλοσοφικής του γνώσης. Αυτό το γεγονός, άλλωστε, τον οδήγησε και σε κάποιον ηγετικό διανοητικό ρόλο ανάμεσά στους κύκλους αυτούς. Ποτέ όμως δεν θα φλερτάρει με τον υλισμό ή τον θετικισμό. Κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τις σπουδές το στο Πανεπιστήμιο ο Μπερντιάγιεφ θα δηλώσει ηθικός ιδεαλιστής στα

²⁶. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό. π.

πρότυπα του γερμανικού ιδεαλισμού. Η φάση αυτή παρήλθε πολύ σύντομα, δοκιμάζοντας, παράλληλα, και το δηλητήριο του Ιδεαλισμού.

Ακολουθώντας, κάτι ανάλογο συνέβη στη ζωή του και με τον μαρξισμό. Ταυτίστηκε με τον μαρξισμό, αλλά ποτέ δεν ασπάστηκε τον κοινωνικό και οικονομικό του ντετερμινισμό. Δεν μπόρεσε ο Μαρξ να κλονίσει την απόλυτη πίστη του στην ελευθερία του πνεύματος. Ο Μπερντιάγιεφ είχε πάντοτε το δικό του τρόπο σκέψης ως προς τον τύπο της φιλοσοφίας του, προτάσσοντας πάντα το υποκείμενο έναντι του αντικειμένου και χαρακτηρίζοντας τον τρόπο αυτής της σκέψης ως υπαρξιστικό τύπο φιλοσοφίας. Πραγματικό του δάσκαλο θεωρούσε τον Καντ, αλλά δύσκολα θα χαρακτήριζε τον εαυτό του καντιανό. Ένα έργο μάλιστα υπό τον τίτλο “Η ηθική του καθήκοντος και η ηθική του Πόθου”, στο οποίο ανέλυε την ηθική του Καντ, κατασχέθηκε από την τσαρική αστυνομία.²⁷

Όπως έχει, ήδη, αναφερθεί, ο Μπερντιάγιεφ ενδιαφερόταν για μία επανάσταση του πνεύματος. Απέβλεπε σε μία επανάσταση του ανθρώπινου προσώπου και όχι του λαού ή των μαζών. Η αντιπάθεια που έτρεφε, όμως, για την πολιτική δεν τον οδήγησε στην απόσυρση από τον κόσμο κλεισμένος σε έναν μακάριο φιλντισένιο πύργο. Επιθυμούσε και ο ίδιος την ανατροπή του παλαιού καθεστώτος με όλες τις πλασματικές του πολιτικές αξίες. Το ίδιο το κράτος, ειδικότερα, φάνταζε στα μάτια της νεανικής του φαντασίας σαν ένας άλλος Λεβιάθαν.

Ο αγώνας του Μπερντιάγιεφ για το ανθρώπινο πρόσωπο τον οδήγησε στο μαρξισμό. Η συνάντηση με το μαρξισμό έγινε το 1894 και επειδή δεν ήταν ακόμα εξοικειωμένος με τον Μαρξ ξεκίνησε να καταπιάνεται με τα έργα του. Αυτό που τον τράβηξε περισσότερο στο μαρξισμό ήταν η εκτίμηση του κινήματος για την ύπαρξη δυνάμεων κάτω από την επιφάνεια της ιστορίας, οι ιστορικές του προοπτικές και η οικουμενικότητά του. Εντυπωσιασμένος, έτσι, από το μαρξισμό άρχισε να δίνει τις πρώτες του διαλέξεις στην επιτροπή σοσιαλδημοκρατών του Κιέβου και γρήγορα θεωρήθηκε ως ένας από τους ιδεολογικούς τους ηγέτες.

---

²⁷. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 86, 88, 90-95

1.3 Οι πρώτες δοκιμασίες

Ο Μπερντιάγιεφ, ωστόσο, είχε δυσκολία ως προς τη δυνατότητα ταύτισης με το κίνημα του μαρξισμού. Το παλαιό τσαρικό καθεστώς, όμως, της Ρωσίας μη μπορώντας να χωνέψει τις κινήσεις αυτές του φιλοσόφου τον οδήγησε σε δίκη και από εκεί, εν συνεχεία, στη φυλακή, στην απέλαση και εν τέλει στην εξορία. Αφορμή της πρώτης σύλληψής του στο Κίεβο ήταν η συμμετοχή του ως μέλος σε μία μεγάλη φοιτητική διαδήλωση. Το 1898 συνελήφθη, εκ νέου, με αποτέλεσμα αυτή τη φορά να αποβληθεί από το Πανεπιστήμιο. Ήταν η εποχή που και ο Λένιν ήταν εξόριστος στη Σιβηρία κάτι που σήμαινε πως δεν μπορούσε να κάνει πολλά πράγματα για να βοηθήσει τον Μπερντιάγιεφ πριν τον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε από το 1900 και έπειτα. Η σύμπτωση αυτή της παράλληλης φυλάκισης και εξορίας του Μπερντιάγιεφ και του Λένιν στάθηκε η αιτία ούτως ώστε ο φιλόσοφος να μην συναντήσει ποτέ τον μετέπειτα ηγέτη του νέου καθεστώτος.

Χάρη στη διαμεσολάβηση του πατέρα του και στη φιλία του με τον Γενικό Κυβερνήτη της Ρωσίας ο Μπερντιάγιεφ αποφυλακίστηκε σε λιγότερο από δύο μήνες, αλλά δεν του επιτράπη να φύγει από το Κίεβο, ενώ, παράλληλα, παρέμεινε υπό αστυνομική επιτήρηση μέχρι να γνωμοδοτήσουν για την περίπτωσή του. Τελικώς κατόπιν της γνωμοδότησης ο αρχηγός της Αστυνομίας ανακοίνωσε στον Μπερντιάγιεφ περί των αδικημάτων και αποτρόπαιων εγκλημάτων, τα οποία σχετίζονταν με απόπειρα ανατροπής του Κράτους, της Εκκλησίας, της ιδιωτικής περιουσίας και της οικογένειας. Το αποτέλεσμα ήταν το 1901 και για δύο χρόνια να εξοριστεί στην επαρχία Βόλογκντα. Ήταν το διάστημα κατά το οποίο ξεκίνησε και τη προσωπική συγγραφή, αλλά και αναδύθηκε στην επιφάνεια η, ήδη, προ πολλού, λανθάνουσα σύγκρουση με τους μαρξιστές, οι οποίοι, πλέον δεν τον θεωρούσαν ως έναν από αυτούς ή, με άλλα λόγια, ως έναν ορθόδοξο μαρξιστή.

Εικόνα 7. 1901 σε ηλικία 27 ετών, εξόριστος στη Βόλογκντα²⁸

Στην εξορία στην επαρχία της Βόλογκντα υπήρχαν ορισμένοι εξόριστοι αρκετά ενημερωμένοι, αλλά το επίπεδο της πλειονότητας των εξόριστων ήταν αρκετά χαμηλό. Αυτός ήταν και ο λόγος που δεν βρισκόταν σε καλή ψυχική διάθεση, η οποία βέβαια δεν οφειλόταν από κάποιον πνευματικό σνομπισμό. Οι έτεροι, βέβαια, εξόριστοι χαρακτήριζαν τον Μπερντιάγιεφ ως ρομαντικό, αριστοκράτη ή “μαύρο κύκνο”. Παρόλα αυτά ο Μπερντιάγιεφ θα υφίστατο μία κάποια ευνοϊκή μεταχείριση αφού ο τότε κυβερνήτης της Βόλογκντα ήταν μακρινός συγγενής του. Έτσι, έξι εβδομάδες μετά την άφιξη του τού ανακοινώθηκε πως θα μπορούσε να μείνει σε μία άλλη πόλη της επιλογής του αρκεί να μην είναι έδρα κάποιου Πανεπιστημίου. Ο Μπερντιάγιεφ, έκπληκτος, αρνήθηκε την πρόταση και παρέμεινε στη Βόλογκντα.²⁹ Μετά τη δοκιμασία της εξορίας στην επαρχία Βόλογκντα, ο Μπερντιάγιεφ θα συνεχίσει το έργο του. Το 1904 ο Μπερντιάγιεφ θα γνωρίσει και θα παντρευτεί τη σύζυγό του Λίντια.³⁰ Το 1904, ομοίως, τον βρίσκει στην Αγία Πετρούπολη, όπου είχε μετακομίσει, για να αναλάβει τη διεύθυνση ενός νέου περιοδικού με τίτλο “Novy Put” (Νέος Τρόπος), που ήταν μία ιδέα του ίδιου του Μπερντιάγιεφ και του Σεργκέι

²⁸. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023).

²⁹. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 108-109, 112, 116-122, 129, 131

³⁰. N. Berdyaev, *Τό πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου στό σύγχρονο κόσμο*, ἑλλ. μετ. Εὐτυχία Β. Γιούλτση (Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναῶ, 1980) 9

Μπουλγκάκοφ. Το περιοδικό ασχολούνταν με λογοτεχνικά θέματα και ήθελαν οι δύο φίλοι και στοχαστές να καταστεί όργανο πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης. Το περιοδικό, όμως, μετά από μία σειρά τευχών έπρεπε να διακοπεί. Το διαδέχθηκε ένα νέο, πάλι, περιοδικό με τίτλο “Vorpsy Zhizni” (Ερωτήσεις Ζωής), το οποίο και αυτό ένεκα και των πρώτων ημερών της επανάστασης του 1905 κράτησε μόνο για ένα χρόνο. Το περιοδικό είχε σκοπό να φανερώσει την κρίση της κοσμοθεωρίας της διανοήσης και την κίνηση προς τον Χριστιανισμό.

Εκείνη την εποχή εμφανίστηκε και ένα κίνημα, αυτό του μυστικιστικού αναρχισμού, το οποίο κέρδισε τη συμπάθεια του Μπερντιάγιεφ, ενώ πολλοί θεώρησαν τον φιλόσοφο ως υπεύθυνο για το κίνημα αυτό. Η άνευ όρων, όμως, ελευθερία που πρόσβευε ο μυστικιστικός αναρχισμός, ήταν ο κινητήριο μοχλός της σκέψης του Μπερντιάγιεφ. Ο μυστικιστικός αναρχισμός ήταν το στάδιο από το οποίο οδηγήθηκε στον Χριστιανισμό, αν και, όπως ανέφερε, θα παρέμενε για πάντα μυστικιστής αναρχικός καθώς ταύτιζε την έννοια της ελευθερίας με τον Θεό.

Κατόπιν αυτών, ο Μπερντιάγιεφ αισθανόμενος να ασφυκτιά στην Αγία Πετρούπολη αναχωρεί το 1907 για το Παρίσι, όπου και θα περάσει το χειμώνα. Αλλά και αυτοί ακόμα οι λίγες μήνες διαβίωσης στο Παρίσι αποδείχθηκαν άχαροι για εκείνον, ενώ βίωσε την πληθώρα των σεχταριστικών ομάδων της Εκκλησίας. Έτσι, λοιπόν, οδηγήθηκε πίσω στη Ρωσία, αλλά αυτή τη φορά στη Μόσχα, όπου και έγινε μέλος της, ήδη εκεί, σχηματισθείσας “Θρησκευτικής Φιλοσοφικής Εταιρείας”. Ήταν, άλλωστε, η περίοδος που ο Μπερντιάγιεφ θα εντυφώσει στην παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και όπου μέσω του Μπουλγκάκοφ θα γνωρίσει και έναν έτερο διανοητή, τον Πάβελ Φλορένσκι.³¹

---

³¹. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 139-141, 157-158, 162-164, 166

Εικόνα 8. έτος 1912 σε ηλικία 38 ετών³²

Ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει για τον εαυτό του, δείχνοντας να έχει απόλυτη συνείδηση της πολιτείας του και του έργου του, ότι πολλοί είναι αυτοί που θα προσπαθήσουν να του προσάψουν απόπειρα αντικατάστασης της θρησκείας από μία δική του φιλοσοφία ή για ένα βραχυκύκλωμα εντός της φιλοσοφίας που δεν θα τον αφήσει να την καθαρίσει από τα θρησκευτικά στοιχεία με τα οποία την είχε διανθίσει. Δήλωνε, όμως, απερίφραστα πως επ' ουδενί ήθελε να αποχωριστεί από την Εκκλησία χάριν κάποιας σεχταριστικής ανεξαρτησίας, ακόμα και όταν τον κατηγορούσαν ότι υπέπιπτε σε αίρεση. Πίστευε ότι παρεξηγούνταν οι θέσεις του, ενώ ποτέ δεν ισχυρίστηκε ότι η φιλοσοφία του επέχει θέση διδασκαλίας για την Εκκλησία. Αναζητούσε απτότητα την αλήθεια. Δεν ήθελε να διακηρύξει ένα δόγμα, αλλά ένα όραμα.

Στο σπίτι του, όπως έχει, ήδη, αναφερθεί, δεν υπήρχε κάποια παραδοσιακή ορθόδοξη ατμόσφαιρα. Ο πατέρας του, ως ένας ελεύθερος στοχαστής, θα γίνει και ένας οπαδός του Βολταίρου και αργότερα θα φλερτάρει με τη θρησκευτική διδασκαλία του Τολστόι. Ο πατέρας του, βέβαια, δήλωνε θιασώτης του ντεϊσμού, ενώ σεβόταν τον

³². «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

Χριστιανισμό και τον Ιησού Χριστό, αλλά δεν μπορούσε να ασπαστεί την εντολή τού να αγαπάς αλλήλους. Ασκούσε επίθεση συχνά στη Βίβλο και στην Εκκλησία κάτι που εξαγρίωνε τη μητέρα του. Η γιαγιά τού Μπερντιάγιεφ από την πλευρά του πατέρα του ήταν καλόγρια και ο πατέρας του ως παιδί είχε αναγκαστεί σε μία, τρόπον τινά, ημιμοναστική διαβίωση. Η μητέρα του, αν και ορθόδοξη, ένεκα του ότι ήταν κατά το ήμισυ Γαλλίδα, είχε υιοθετήσει τους ρωμαιοκαθολικούς τρόπους.

Για τη μεταστροφή του στον Χριστιανισμό ο Μπερντιάγιεφ δεν μπορούσε να αναφέρει κάποιο καθοριστικό γεγονός. Παρόλα αυτά, όμως, υπήρξε μία στιγμή που συνειδητοποίησε τον εαυτό του ως Χριστιανό. Θυμάται μια πρωτόγνωρη εμπειρία πνευματικής αφύπνισης ένα καλοκαίρι στη Ρωσία. Ήταν μία στιγμή ενός μεγάλου άγχους και κατάθλιψης, όταν βγαίνοντας χαράματα έξω στον κήπο κάτω από τα βαριά σύννεφα του ουρανού αισθάνθηκε ένα φλογερό φως να φουντώνει στην ψυχή του. Συνειδητοποίησε τον εαυτό του ως Χριστιανό όταν πίστεψε στη θρησκεία του Θεανθρώπου. Πίστευε με την ίδια ένταση και στο Θεό, αλλά και στην αξία του ανθρώπινου προσώπου.³³

---

³³. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 172-173, 176, 180, 185, 289

1.4 Οι πρώτες στιγμές μετά την άνοδο του σοβιετικού καθεστώτος

Όταν τον Φεβρουάριο του 1917 η επανάσταση στη Ρωσία φούντωνε, ο Μπερντιάγιεφ βρήκε τον εαυτό του ιδιαίτερα αποξενωμένο. Ήταν πάνω απ' όλα εξεγερμένος με τα μέλη εκείνα της διανοήσης που ήταν έτοιμα να κάνουν καριέρα στην Προσωρινή Κυβέρνηση. Αν και υποστήριζε πως έπρεπε να λάβει χώρα η επανάσταση, ωστόσο δεν μπορούσε να επικροτήσει την κυριαρχία των Μπολσεβίκων. Διάφορες, βέβαια, περιστάσεις έφεραν και τον ίδιο τον Μπερντιάγιεφ για ένα μικρό χρονικό διάστημα να είναι μέλος του Συμβουλίου (Σοβιέτ). Η όλη ατμόσφαιρα, όμως, του φάνηκε αρκετά δυσάρεστη και εμετική. Σκεφτόταν με ποιον τρόπο θα μπορούσε να αποχωρήσει.

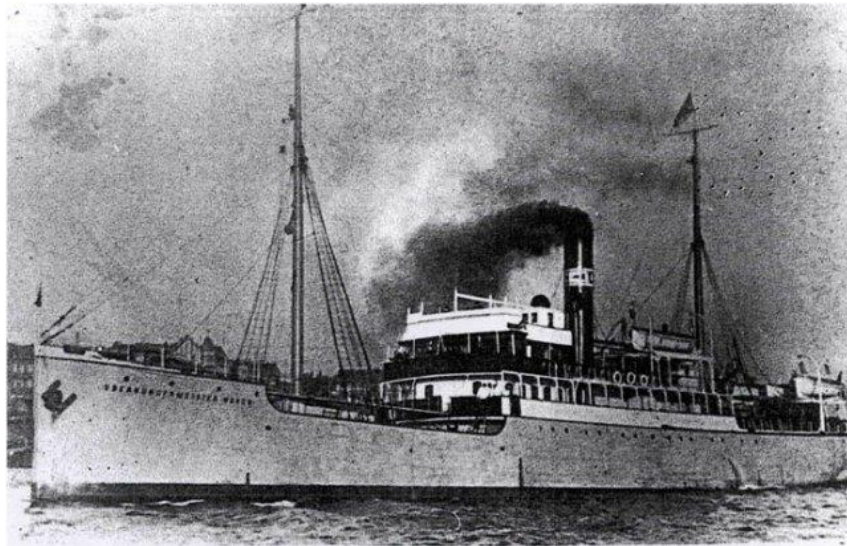
Το 1918 αναφέρει ο Μπερντιάγιεφ πως κατάφερε να ελέγξει τον εκνευρισμό του και στα επόμενα πέντε χρόνια που παρέμεινε υπό το σοβιετικό καθεστώς διηγείται πως κατάφερε να κρατήσει σταθερή και ανεπηρέαστη την προσωπικότητά του. Αυτό θεωρούσε πως ήταν το μεγαλύτερό του παράσημο. Ήταν εξαιρετικά δύσκολο κάτω από εκείνες τις συνθήκες για κάποιον να μην αλλοτριωθεί. Η πείνα που ακολούθησε ήταν έντονη. Από θαύμα αναφέρει ο Μπερντιάγιεφ το διαμέρισμά του δεν επιτάχθηκε.

Σε κάποιους εγνωσμένους συγγραφείς δινόταν κάποιο πενιχρό επίδομα στο οποίο συμπεριλήφθηκε και ο ίδιος, αλλά δεν πρόλαβε να επωφεληθεί αυτής της εύνοιας διότι ήταν η εποχή κατά την οποία συνέπεσε η πρώτη του φυλάκιση το 1920 από την “Τσεκά” (Πανρωσική Έκτακτη Επιτροπή για την καταπολέμηση της αντεπανάστασης και του σαμποτάζ). Η κατηγορία ήταν ανυπόστατη, δήθεν για τη συμμετοχή του σε κάποιο αναρχικό όργανο. Αναφέρει ο Μπερντιάγιεφ ειρωνικά πως ήταν ο μόνος από τους συλληφθέντες της ίδιας υπόθεσης που είχε την τιμή να εξεταστεί από τον ίδιο τον αρχηγό της πολιτικής αστυνομίας, ενός διαβόητου ανθρώπου με πολύ αίμα στα χέρια του. Η δίκη που ακολούθησε ήταν μία φαρσοκωμωδία, ευτυχώς, όμως, όχι με βαριές ποινές.

Μετά το περιστατικό της πρώτης του σύλληψης ο Μπερντιάγιεφ θα καταφέρει κάποιους μήνες να ζήσει ανενόχλητος. Το 1920, επίσης, θα εκλεγεί Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας, όπου επί έναν χρόνο έδινε διαλέξεις

επικρίνοντας ανοιχτά το μαρξισμό. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει το 1922 με τη συγκρότηση αντιθρησκευτικού μετώπου και με τις αντιθρησκευτικές διώξεις. Το καλοκαίρι του 1922 το πέρασε στο Μπόρβικ, ένα σημείο στις όχθες του ποταμού Μοσκβά. Εκεί συνελήφθη για δεύτερη φορά από την Τσεκά, η οποία πλέον είχε μετονομασθεί σε G.P.U. Κρατήθηκε στη φυλακή για περίπου μία εβδομάδα και του ανακοινώθηκε πως επρόκειτο να εξοριστεί από τη Σοβιετική Ένωση. Σε περίπτωση, δε, που θα επέστρεφε, τον απείλησαν με πυροβολισμό. Η εξορία του δεν βασίστηκε σε πολιτικό έδαφος, αλλά σε ιδεολογικό. Ο Μπερντιάγιεφ δεν επιθυμούσε καθόλου να αποχωρήσει από τη Ρωσία και η προοπτική να συγχωνευτεί με τον κόσμο των μεταναστών τον γέμιζε με πικρία, θλίψη και εν τέλει φρίκη.³⁴

Εικόνα 9. “Το ατμόπλοιο των φιλοσόφων”, Το πλοίο με το οποίο εξορίστηκε ο Μπερντιάγιεφ, μεταξύ άλλων διανοούμενων.³⁵

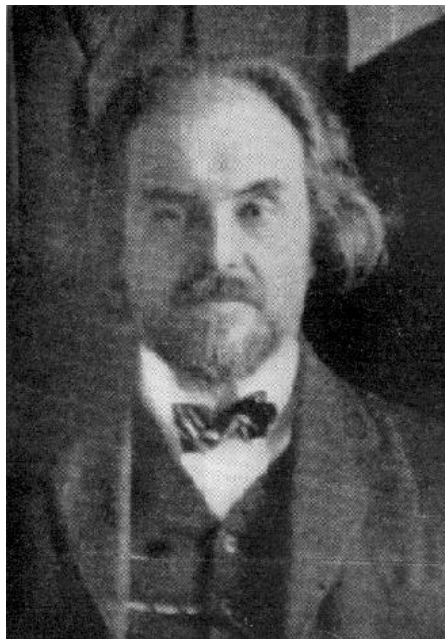
³⁴. N. Berdyaev, *Self-Knowledge*, ό. π. σελ. 224, 226, 227-228, 230, 232, 236-239

³⁵. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

1.5 Ο εκτοπισμός του Μπερντιάγιεφ από τη Ρωσία

1.5.1 Η ζωή στο Βερολίνο

Τη χρονιά, λοιπόν, εκείνη, του 1922, η ομάδα των εξόριστων δια μέσου της Πετρούπολης θα έφταναν το μήνα Οκτώβριο στο Βερολίνο. Σχεδόν άμεσα ο Μπερντιάγιεφ καταπιάστηκε με πολιτικές δραστηριότητες, αν και περισσότερο αφοσιώθηκε στη μελέτη και στη συγγραφή. Ανάμεσα στους εξόριστους υπήρχαν πολλοί πανεπιστημιακοί καθηγητές και αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ίδρυση ενός ανεξάρτητου εκπαιδευτικού ιδρύματος του Ινστιτούτου Επιστημών του Βερολίνου. Η γερμανική κυβέρνηση βοήθησε με διάφορους τρόπους τη λειτουργία του Ινστιτούτου και ο Μπερντιάγιεφ έγινε, μάλιστα, Κοσμήτορας σε ένα από τα τμήματα του Ινστιτούτου.

Εικόνα 10. έτος 1923, πρώιμα χρόνια στο Βερολίνο³⁶

Παρόλο το έργο που γινόταν, όμως, στο Ινστιτούτο, ο Μπερντιάγιεφ ένιωθε κάπως να ασφυκτιά. Έτσι, κατάφερε να αντλήσει περισσότερη έμπνευση από τη Ρωσική Θρησκευτική-Φιλοσοφική Ακαδημία που ιδρύθηκε, ομοίως, στο Βερολίνο με δική του πρωτοβουλία. Η Ακαδημία αυτή θα μεταφερθεί αργότερα στο Παρίσι. Ο

³⁶. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό, π.

Χειμώνας του 1923-1924 ήταν ο τελευταίος που πέρασε ο Μπερντιάγιεφ στη Γερμανία και τον χαρακτήρισε ως αρκετά δύσκολο, καθώς οι συνθήκες είχαν δυσκολέψει και υπήρχε κάτι δυσοίωνα στην ατμόσφαιρα.

Το 1924 ο Μπερντιάγιεφ εγκατέλειψε το ηττημένο, ένεκα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, Βερολίνο μετεγκαθιστάμενος στο νικηφόρο Παρίσι, το οποίο έμελλε δεκαέξι χρόνια αργότερα να το αντικρύσει και αυτό ηττημένο. Οι δραστηριότητες της Θρησκευτικής-Φιλοσοφικής Ακαδημίας στο Παρίσι αυξήθηκαν. Υπό την αιγίδα της Ακαδημίας το 1926 ξεκίνησε και η έκδοση του μηνιαίου περιοδικού "Put", ως όργανο της ρωσικής θρησκευτικής και φιλοσοφικής σκέψης, το οποίο επιμελούνταν ο ίδιος ο Μπερντιάγιεφ έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

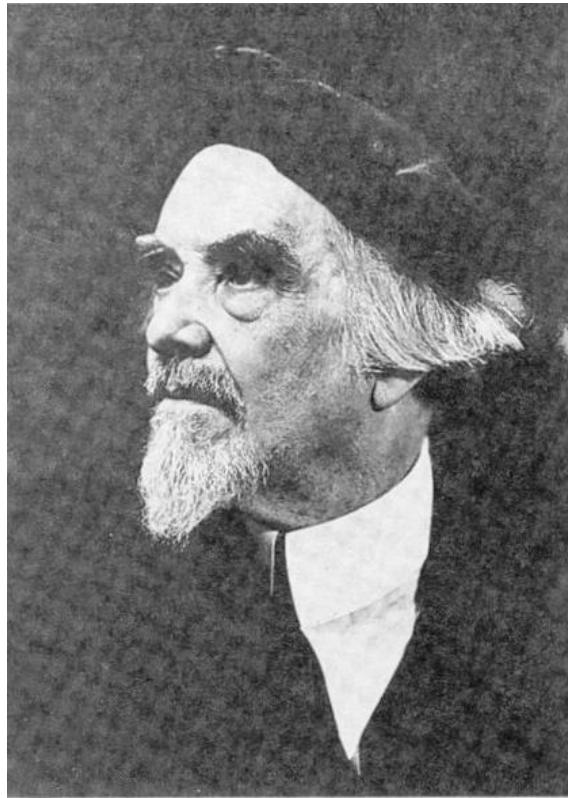
Εικόνα 11. Με την μετέπειτα αγία Μαρία Σκόμπτσοβα³⁷

1.5.2 Η ζωή στο Παρίσι

Στο Παρίσι ο Μπερντιάγιεφ ανέλαβε πρωτοβουλία και για μία σειρά από διομολογιακές συναντήσεις μεταξύ Ορθόδοξων, Καθολικών και Προτεσταντών. Επίσης, συνήθιζε να μιλά σε ανεπίσημα ή επίσημα διεθνή συνέδρια έχοντας, έτσι, τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με πολλούς και διαφορετικούς λαούς. Στο Παρίσι ο Μπερντιάγιεφ κατάφερε για πρώτη φορά να αποκτήσει και το δικό του σπίτι, έπειτα από μία κληροδότηση προς εκείνον από μία κοινή με τη σύζυγό του φίλη τους. Το σπίτι που διέθετε και κήπο ήταν σε ένα προάστιο του Παρισιού, το Κλαμάρ

³⁷. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό. π.

(Clamart). Ήταν μία εξέλιξη που έκανε για πρώτη φορά τη ζωή του Μπερντιάγιεφ κάπως ευκολότερη. Ποτέ δεν είχε βιώσει μεγάλη πείνα, αλλά πάντα ήταν αβέβαιος για την οικονομική του κατάσταση σε βάθος χρόνου ακόμα και λίγων μηνών. Πάντα, όμως, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, στο τέλος κάτι εμφανιζόταν.³⁸

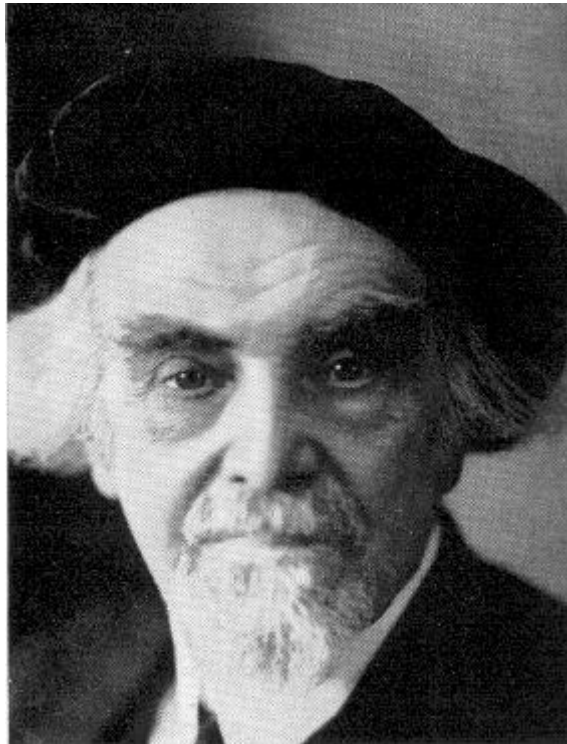

Εικόνα 12. 1947 στη Γενεύη³⁹

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος τον οδήγησε στην πόρτα της εξόδου από το Παρίσι το 1940 για την περιοχή Πιλά κοντά στην περιοχή Αρσακόν της Γαλλίας. Ήλπιζε να γλιτώσει τη γερμανική κυριαρχία. Οι ελπίδες του διαψεύστηκαν καθώς στο Πιλά οι γερμανικές δυνάμεις ήταν ισχυρές. Ο Μπερντιάγιεφ εκείνο το διάστημα είχε πολλές προσκλήσεις που σχεδόν είχαν γίνει εκκλήσεις για να πάει στην Αμερική, ωστόσο ο ίδιος αρνήθηκε και παρέμεινε στο Πιλά, δίχως να το μετανιώσει. Εκεί, στο Πιλά, παρέμεινε τρεις μήνες και ξεκίνησε να γράφει την αυτοβιογραφία του.

³⁸. N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 244, 246-247, 249, 258, 264, 283-284

³⁹. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

Εικόνα 13. 1948, 2 μήνες πριν κοιμηθεί.⁴⁰

Στο Παρίσι η κατάσταση ήταν επίσης δύσκολη με τον Μπερντιάγιεφ να δέχεται πολλές φορές πράκτορες της Γκεστάπο δίχως όμως να καταφέρουν να του προσάψουν κάποιες κατηγορίες. Αυτά ήταν πολύ δύσκολα χρόνια για τον ίδιο και σχεδόν έμεινε αποκλειστικά στο Κλαμάρ πηγαίνοντας σπάνια κάπου ακόμα και στο Παρίσι. Με το πέρας του πολέμου μία νέα ζωή, εξωτερικά τουλάχιστον, ξεκίνησε.

---

⁴⁰. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό. π.

Εικόνα 14. Η σύζυγός του Λίντια⁴¹

Ωστόσο, ο Μπερντιάγιεφ θα βιώσει ένα γεγονός βαθιάς προσωπικής θλίψης, όταν η σύζυγός του η Λίντια θα αρρώσταινε με βαθιά παράλυση των μυών του λαιμού που ως αποτέλεσμα είχε να μην μπορεί ουσιαστικά να μιλήσει ή να καταπιεί τροφή. Οι δυνάμεις της την εγκατέλειπαν καθημερινά μέχρι που τον Σεπτέμβριο του 1945 πέθανε. Ο θάνατός της ήταν για τον ίδιο πηγή μεγάλου πόνου, αλλά και φωτισμού. Σαν τελευταίο αξιομνημόνευτο γεγονός από τη ζωή του Μπερντιάγιεφ ήταν η ανακήρυξή του το 1947 σε διδάκτορα Θεολογίας από το Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ, παρόλο που, όπως είχε τονίσει ξανά, οι θεολογικές του αρετές δεν επαρκούσαν. Δεν θεωρούσε τον εαυτό του θεολόγο αλλά θρησκευτικό φιλόσοφο.⁴² Άλλωστε, ήταν ιδιαίτερα παρωχημένο για τον ίδιο να αποκαλείται θεολόγος με την έννοια του επαληθευτή της ορθότητας της πίστης. Επιφυλασσόταν πάντοτε για το δικαίωμά του, με όποιο ρίσκο, στην ελεύθερη έρευνα⁴³. Ο Μπερντιάγιεφ θα αφήσει την τελευταία του πνοή στο Κλαμάρ του Παρισιού στις 23 Μαρτίου του 1948.⁴⁴

⁴¹. «Nikolai Berdyaev 1874-1948», ό. π.

⁴². N. Berdyaev, *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, σελ. 316-318, 320, 322, 325

⁴³. O. Clement, *Berdiaev, Un philosophe russe en France*, 226

⁴⁴. Britannica, (ημερομηνία ανάκτησης: 25-5-2023)

2. Περί της Ελευθερίας

2.1 Ο όρος της Ελευθερίας-εισαγωγικά περί της έννοιας

Είναι πολύ δύσκολο να βρεθεί ορισμός και να χαρακτηριστεί επακριβώς η έννοια της ελευθερίας. Σίγουρα δεν πρόκειται περί κάποιας οντότητας, αλλά μάλλον περί ενός πνεύματος. Η ελευθερία είμαι μία αρχέγονη υπαρξιακή δημιουργική πράξη. Δεν γίνεται, επομένως, να θεωρηθεί το ον ως έχων το πρωτείο επί της ελευθερίας. Κάτι τέτοιο οδηγεί σε αδιέξοδα και στενεύει τα όρια της ελευθερίας.

Αυτή, όμως, η δημιουργία της αρχέγονης υπαρξιακής πράξης δεν δύναται να στερείται εκείνου το οποίο ονομάζεται χάρη. Η χάρη είναι μία φωταψία, η οποία ελεύθερα ενεργεί στην καρδιά του ανθρώπου, μακριά από αναγκαιότητες. Δεν γίνεται να θεωρηθεί αυτή η χάρη ως μία αναγκαιότητα, όπως ορίζεται η αναγκαιότητα επί της λογικής αλληλουχίας στην τάξη της γνώσης. Αλλά, όπως, άλλωστε, ακόμα και σε αυτή την αλληλουχία επί των λογικών πραγμάτων διακρίνει κανείς μία ασυνέχεια κάπου κάπου λόγω της τμηματικής πάντα κατοχής της απόλυτης γνώσης, έτσι κατά τον ίδιο τρόπο οφείλουμε να οδηγηθούμε στην ύπαρξη και της αλόγιστης γνώσης που διαδραματίζει σπουδαιότερο ρόλο. Από αυτό και μόνο δυνάμεθα να γνωρίσουμε το αλόγιστο.

Η περίπτωση του υλισμού, ως μία περίπτωση λογοκρατίας, περιέχει και αυτή στοιχεία αλόγιστα. Ο υλισμός, όμως, ενδεδυμένος με στοιχεία φιλοσοφίας οδηγεί στην άρνηση της ελευθερίας. Ο αντικειμενοποιημένος κόσμος, αποτελεί έναν κόσμο δουλείας, καθώς η ελευθερία έχει την έδρα της στο βασίλειο του πνεύματος. Όταν στον κόσμο ο άνθρωπος καλείται να επιλέξει, αυτό δεν ονομάζεται ελευθερία. Η ελευθερία έγκειται όταν ήδη έχει γίνει προ πολλού η επιλογή του ανθρώπου, μακριά από κανόνες αιτιότητας. Η αιτιότητα ανταποκρίνεται σε έναν κόσμο φαινομένων. Η ελευθερία, όμως, είναι ένα μέσο και μία δίοδος από τον κόσμο αυτό, τον οποίο και ανατρέπει. Προέρχεται από έναν άλλο κόσμο.

Ο άνθρωπος οφείλει να γνωρίζει ότι δεν υπάρχει μία εύκολη ελευθερία. Απαιτεί ηρωικό αγώνα. Η ελευθερία, ομοίως, δεν δύναται να εκφυλιστεί με εκφράσεις του τύπου θα κάνω ό,τι μου αρέσει. Η ελευθερία απέχει από ανέσεις και μπορεί να μετατραπεί ακόμα και σε ένα δυσβάσταχτο βάρος. Πάνω από όλα δεν είναι δικαίωμα, αλλά πρόκειται περί ενός καθήκοντος, ενώ περιλαμβάνει έντονα και το στοιχείο της αντίστασης. Ο Χριστιανισμός, πρώτος αυτός, με το αίμα των μαρτύρων του, αναγνωρίζοντας την αλήθεια του πνεύματος, προσυπογράφει την ελευθερία. Ο Χριστιανισμός είναι η σταυρωμένη αλήθεια, η οποία δεν εξαναγκάζει, αλλά στρέφεται προς την ανθρώπινη ελευθερία.

Αν ο άνθρωπος κατευθύνεται από τη φύση του και την κοινωνία, τότε σε τίποτα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ελεύθερος. Στον υλισμό συναντάμε την απόλυτη άρνηση της ελευθερίας. Και για να σταθμίσουμε αξιακά την ελευθερία οφείλουμε να την προσεγγίζουμε με την έννοια της ανοχής. Μία ανοχή που δεν αδιαφορεί, αλλά νοιάζεται, τότε στρέφεται προς το άπειρο, εκεί που συναντάμε την υπέρτατη ελευθερία της πνευματικής ζωής, αντιστρόφως ανάλογη της ελάχιστης ελευθερίας της υλικής ζωής.

Για την ελευθερία οφείλει κάποιος να θυσιάσει τη ζωή του. Για τη ζωή, ωστόσο, δεν πρέπει να θυσιάζεται η ελευθερία. Η ελευθερία, εν τέλει, αποτελεί γρίφο δυσεπίλυτο ιδιαίτερα όταν συγκρούεται με την έτερη μεγάλη αρχή της αγάπης. Περιορίζεται ενίοτε η μία από την άλλη, χωρίς αυτό πάντοτε να είναι αρμονικό.⁴⁵

Το πνεύμα ορίζεται ως ελευθερία. Δεν εξαναγκάζεται από αντικειμενικά πράγματα. Ο άνθρωπος ο οποίος ζει πνευματικά υπονοείται ότι ζει εντός του εαυτού του. Μόνο εντός του πνευματικού κόσμου δύναται ο άνθρωπος να βιώσει την αυθεντική ελευθερία. Μία ελευθερία στον παρόντα φυσικό κόσμο αποτελεί μία φαντασία και μία χίμαιρα. Η φύση του ανθρώπου είναι πάντοτε μία ετεραρχία. Δεν μπορεί να αποτελεί αυτή η ίδια η φύση την πηγή της ελευθερίας του. Η λογικοποίηση της ελευθερίας στον παρόντα κόσμο ουσιαστικά φονεύει την ίδια την ελευθερία. Η ελευθερία, όμως, προηγείται της ύπαρξης του όντος.

Η ελευθερία δεν είναι μία στατική και ακίνητη κατηγορία, αλλά ένας εσωτερικός δυναμισμός του πνεύματος. Δεν δύναται η ελευθερία να γνωσθεί, όπως μία νατουραλιστική μεταφυσική και δεν σχετίζεται με κανέναν αιτιοκρατικό

---

⁴⁵ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, ελλ. μετ. Β. Τ. Γιούλτσης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2002) 127-132, 134-136, 139, 141-142, 144

εξαναγκασμό. Αντιθέτως, ο εξαναγκασμός αποτελεί μία κατεύθυνση της χρήσης της ελευθερίας. Ομοίως, ο άνθρωπος δεν προσδιορίζεται από την ίδια του φύση ή από πιέσεις εξωτερικές, αλλά από το βάθος της πνευματικής του ζωής. Η ελευθερία ανήκει στα ψυχικά φαινόμενα μίας πνευματικής ζωής και δεν δύναται κάποιος να εξετάσει το απύθμενο βάθος αυτής της ελευθερίας της πνευματικής εμπειρίας. Δεν μπορεί η ανθρώπινη φύση να είναι η πηγή της ελευθερίας, καθόσον η ελευθερία είναι αυτή που γεννά το καθετί. Η ελευθερία υψώνεται υπεράνω του όντος, πηγάζει από το μη ον.⁴⁶

---

⁴⁶. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, έλλ. μετ. Μητροπολίτης Σάμου Ειρηναῖος (Αθήνα: χ.ε., 1952) 142, 145, 146-149

2.2 Ιδεολογική υπαγωγή της ελευθερίας και Χριστιανισμός

Εκτός του υλισμού, στερητική κατάσταση της ελευθερίας για τον άνθρωπο αποτελεί και ο κολεκτιβισμός. Ο κολεκτιβισμός είναι ένα ψέμα. Πρεσβεύει μία ψευδή πραγματικότητα, η οποία βρίσκεται πάνω από τον άνθρωπο. Η πραγματικότητα αυτή διεκδικεί την υπέρτατη αξία έναντι του ανθρώπου. Γίνεται, έτσι, μία μετατόπιση στο αξιακό σύστημα του ανθρώπου και μία αλλοίωση της ηθικής συνείδησης του προσώπου. Αντί η κοινωνία να επιχειρεί να καταστήσει την πρόοδο της ανθρώπινης συνείδησης από ατομική σε προσωπική υπόθεση, έρχεται ο κολεκτιβισμός που προτείνει το αντίθετο.

Στον αντίποδα, βέβαια, του κολεκτιβισμού βρίσκεται ο κοινοτισμός, ο οποίος αναγνωρίζει τον Θεό ως την υπέρτατη αξία της ζωής και μαρτυρεί τις σχέσεις των ανθρώπων με τον Θεό. Ο κολεκτιβισμός δεν αναγνωρίζει τον πλησίον με την ευαγγελική διάσταση, προτείνοντας, αντίθετα, την απομακρυσμένη συγκέντρωση ατόμων. Εν αντιθέσει με τον κολεκτιβισμό, ο κοινοτισμός τονίζει έντονα την έννοια και την αξία του προσώπου τονίζοντας την κοινότητα και την επικοινωνία των προσώπων.

Πέραν του κοινοτισμού, ο κολεκτιβισμός έχει βαθύτατες διαφορές και με το εκκλησιαστικό συνοδικό σύστημα. Ο κολεκτιβισμός δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μορφή συνοδικότητας. Περιστρέφεται απλώς γύρω από την έννοια ενός συνόλου. Στην εκκλησιαστική συνοδικότητα ο λαός αναγνωρίζει και αποδέχεται την εξουσία της συνόδου των επισκόπων με σκοπό την επίτευξη της απαιτούμενης κοινωνίας με το Άγιο Πνεύμα μέσα πάντοτε σε κατάσταση ελεύθερης αναζήτησης και σε επίπεδο προσωπικό, μακριά από οποιονδήποτε αυταρχισμό.⁴⁷

Στον κολεκτιβισμό υπάρχει ένας μεγάλος πειρασμός και έχει να κάνει με τη συλλογικότητα που τείνει να λάβει και να αντικαταστήσει το ρόλο της Εκκλησίας. Ο κολεκτιβισμός, εν αντιθέσει με την Εκκλησία, δεν αναγνωρίζει το πρόσωπο και μεταφέρει τις ιδιότητές του στα όργανα της συλλογικότητας. Πρόκειται για τη μεταφορά της πνευματικής κοινότητας από το υποκείμενο στο αντικείμενο. Στη συλλογικότητα έχει μεταφερθεί και το κέντρο της συνείδησης και της συναίσθησης.

⁴⁷. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 148, 150-154

Ο άνθρωπος, κατά κάποιο τρόπο, βολεύεται από αυτήν την κατάσταση καθόσον η εγγύηση της ασφάλειας έχει μεταφερθεί στον κολεκτιβισμό και τείνει να εξασθενήσει εντός του ο φόβος. Ο κολεκτιβισμός παγιδεύεται στη δαιμονική σκέψη της αφηρημένης ενότητας και του ολοκληρωτισμού και τείνει προς την υποδούλωση του ανθρώπου. Ομοίως, και η ισότητα που πρεσβεύει ο κολεκτιβισμός μπορεί να μετατραπεί εύκολα σε φθόνο κατά του συνανθρώπου, σε αντίθεση με τον περσοναλισμό του Χριστιανισμού, ο οποίος εισάγει μεν την ισότητα, αλλά την τοποθετεί ενώπιον του Θεού.⁴⁸

Ο κολεκτιβισμός οραματίζεται την ουτοπία ενός αντικειμενοποιημένου κόσμου, αλλά κάθε ουτοπία εισάγει και έναν μονισμό και ένας κόσμος αντικειμενοποιημένος δεν παύει από τα είναι ένας μονισμός. Οι προοπτικές μίας τέλει κοινωνίας, ενός ιερού εγκόσμιου βασιλείου, της απόλυτης δικαιοσύνης και αδελφοσύνης, αλλά και της απόλυτης γενικής βούλησης του λαού δεν παύουν από τα είναι καταστάσεις ουτοπικές. Οι καταστάσεις αυτές όλες συγκρούονται με την προσωπική ελευθερία και την αξιοπρέπεια του πνεύματος. Η αλήθεια βρίσκεται πάντα στη μειονότητα και στο υποκειμενικό και όχι στην πλειονότητα. Είναι ποιότητα αριστοκρατική, η οποία δεν σηματοδοτεί προνόμια, αλλά μόνο υποχρεώσεις. Η ουτοπία του κολεκτιβισμού, όπως και κάθε άλλη ουτοπία, αναγκάζει στο αγαθό και στην τέλεια ζωή και προσπαθεί να εξορθολογήσει την ανθρώπινη τραγωδία, παρά να μεταμορφώσει τον άνθρωπο.⁴⁹

Ο σοσιαλισμός, από την άλλη πλευρά, όπως μάλιστα παρουσιάστηκε στον 20^ο αιώνα, απέδειξε ότι δεν είναι μία ουτοπία. Απέδειξε ότι είναι πραγματοποιήσιμος και αυτό όχι για το ηθικό ύψος, ενδεχομένως, που πρεσβεύει, αλλά για το χαμηλό ηθικό βάρος των ανθρώπων. Η σοσιαλιστική κοινωνία δεν είναι μία κοινωνία αγίων και δεν μπορούμε να αναμένουμε από την κοινωνία αυτή να φανερώσει την τέλεια μορφή της, χωρίς εξαναγκασμούς. Οι σοσιαλιστές είναι μονιστές καθόσον αρνούνται το διαχωρισμό του Θεού και του Καίσαρα. Θεωρούν ως πραγματικότητα τη γενικότητα και όχι το ατομικό-προσωπικό, την κοινωνία και όχι τον άνθρωπο. Αρνούνται οποιαδήποτε πνευματικότητα και επιβάλλουν τη γενικότητα ως τα μύχια του ανθρώπου.

⁴⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, ελλ. μετ. Π. Σταθογιάννης, Γ. Πινακούλας (Αθήνα, Εκδόσεις: Printa, 2019) 263-264, 267-268

⁴⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 270-271

Ο σοσιαλισμός προσφέρει ψωμί, αλλά στερεί την ελευθερία. Ένας περσοναλιστικός σοσιαλισμός ο οποίος θα προσέφερε ψωμί και δεν θα στερούσε την ελευθερία και την προσωπική συνείδηση θα ήταν μία ορθότερη έκφανση. Η προλεταριακή ιδεολογία είναι μία δουλική ιδεολογία. Στο προλετάριο πρέπει να τονιστεί η αξιοπρέπεια του προσώπου και όχι η προλεταριακότητα. Η ταξική κοινωνία οδηγεί στη δουλεία. Η ταξινόμηση των ανθρώπων είναι μία κοινωνική εξουσία. Ένας περσοναλιστικός σοσιαλισμός θα απέβλεπε ακριβώς εκεί, δηλαδή σε μία αταξική κοινωνία.⁵⁰

Η Ορθοδοξία, από τη δική της πλευρά, εμπερικλείει στο εσωτερικό της την ελευθερία. Έχει για θεμέλιο την ελευθερία. Δεν πρόκειται για μία ατομιστική ελευθερία, αλλά για έναν ιδιότυπο κολεκτιβισμό. Η θρησκευτική προσωπικότητα εντοπίζεται εντός της θρησκευτικής κοινότητας και αντιστρόφως. Δεν επιβάλλει η θρησκευτική κοινότητα το κύρος της στην προσωπικότητα. Η Εκκλησία δεν ισούται με κύρος, αλλά με ένωση της ελευθερίας με την αγάπη. Ο Θεός δεν έχει ανάγκη τους σκλάβους. Χρειάζεται μόνο ελεύθερους ανθρώπους. Η προσωπικότητα έχει βαθιά συνείδηση της υπερατομικής της ύπαρξης και της ενότητας στο σώμα του Χριστού, στην Εκκλησία. Για να μπορέσει ο άνθρωπος να υπάρξει εντός της Εκκλησίας απαιτείται πνευματική ελευθερία.

Η Ορθοδοξία αναγνωρίζει μόνο μία ελεύθερη ταπεινότητα, χωρίς επιβολές και υποχρεώσεις. Πρόκειται περί μίας πολύτιμης εσωτερικής πνευματικής κατάστασης. Η ταπεινότητα, η οποία πρέπει να απορρίπτει τον πειρασμό της κολακείας και της υποκρισίας, αποβλέπει σε μία ηρωική αντίσταση προς την κατώτερη φύση και την εξουσία των παθών. Η ταπείνωση ενώπιον του Θεού ελευθερώνει, ενώ η ατομικότητα υποδουλώνει.⁵¹

Στο σύγχρονο κόσμο παρατηρείται μία έκπτωση της αξίας της ελευθερίας. Βρίσκεται σε κατάσταση παρακμής. Έχει πάψει να θεωρείται η ελευθερία ως ένα ιερό σύμβολο, ενώ για να καλύψει όλες τις παρασπονδίες της εγκόσμιας πραγματικότητας και κυριότερα αυτήν της δουλείας, έχει καταντήσει μία αρχή συντηρητισμού. Δεν ήταν σε θέση η πλειονότητα της ανθρωπότητας να συλλάβει την έκταση της ελευθερίας. Η άποψη που θέλει την κοινωνία σαν την υπέρτατη πραγματικότητα δεν μπορεί να

⁵⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 272-274, 278-280

⁵¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Η αλήθεια της Ορθοδοξίας*, ελλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2016) 29-30, 46-47

βοηθήσει στην φανέρωση της αληθινής ελευθερίας. Ο φιλελευθερισμός της σύγχρονης εποχής, ακόμη και αυτός, αγνοεί την πνευματική βάση της ελευθερίας με αποτέλεσμα να εμποδίζει τον άνθρωπο από την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.

Είναι σύνηθες για κάθε ιδεολογία να αναγνωρίζει έως ένα σημείο μόνο, έως και την πλήρη κάποιες φορές άρνηση, τα προνόμια του άλλου ανθρώπου. Συγκεκριμένα, δε, η φιλελεύθερη δημοκρατία υιοθετεί τη στάση που διατυπώνεται με τη φράση «άσε με στην ησυχία μου». Είναι επιτακτικό, όμως, να γίνει επανασύνδεση της ελευθερίας με την αλήθεια. Δεν μπορούμε να μιλάμε πάντοτε για μία τυπική ελευθερία με μία ερμηνεία αυτοάμυνας. Οφείλουμε να περάσουμε σε μία πραγμάτωση της ελευθερίας η οποία βλέπει τον άνθρωπο ως μία ακέραια προσωπικότητα που πηγάζει από την πνευματική τάξη.

Πέρα από οτιδήποτε άλλο και πάνω από όλα η ελευθερία είναι πνεύμα και αποβλέπει πάντοτε στο ολοκληρωμένο πρόσωπο με την εσωτερική ζωή του και τη συνείδησή του. Η ελευθερία που τείνει να ταυτιστεί με την υλική ζωή, συστέλλεται και μειώνεται. Η πολιτική ελευθερία είναι προδιαγεγραμμένο να ατροφεί. Όταν το πνεύμα αντιμετωπίζεται με τους υλικούς νόμους τότε ο δρόμος για μία ιδεολογική δικτατορία είναι ανοιχτός. Πρόκειται για έναν μονισμό που εκτός από την ύλη, ως θα όφειλε, προεκτείνεται και στο πνεύμα. Εκεί έρχεται ο Χριστιανισμός για να τονίσει τις δύο σφαίρες υπάρξεως του ανθρώπου, την πνευματική και τη φυσική.

Ακόμη και το δόγμα της ελεύθερης σκέψης, όπως αυτό διακηρύχθηκε κατά την Αναγέννηση και εντεύθεν, αποτελεί μία αλλοίωση της ελευθερίας στο βαθμό της καταπίεσης και εντέλει της άρνησής της. Η χριστιανική αλήθεια δε ισούται με την ελεύθερη σκέψη. Η ανθρωπιστική χειραφέτηση της Αναγέννησης ελευθέρωσε τη σκέψη, αλλά όχι και τον σύνολο άνθρωπο, δηλαδή το πρόσωπο. Η σύγχρονη διάνοηση διατείνεται ότι ελευθέρωσε τη σκέψη του ανθρώπου, αλλά ουσιαστικά η σκέψη αυτονομήθηκε από τον άνθρωπο. Εδώ πρόκειται για μία βασική διαφορά του Χριστιανισμού από τον φιλελευθερισμό. Το πνεύμα δεν μπορεί να εξισωθεί και να μελετηθεί με όρους που μελετάται η ύλη, ούτε να υπαχθεί στην κρατική οργάνωση.⁵²

---

⁵². N. Berdyaev, *Τό πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου στό σύγχρονο κόσμο*, σελ. 47, 49, 51-53, 55-56, 58, 63-65, 67

Έκαστος, βέβαια, σήμερα κρίνει τον Χριστιανισμό από την συμπεριφορά των χριστιανών. Θα λέγαμε πως οι χριστιανοί καθίστανται εμπόδιο για εκείνους που θέλουν να ασπαστούν τη χριστιανική πίστη. Αν και ο Χριστιανισμός είναι θρησκεία κατεξοχήν της ελευθερίας, κρίνεται, εν τούτοις, από τις ιστορικές βιαιότητες των χριστιανών. Εάν, ωστόσο, οι οπαδοί των άλλων θρησκειών έχουν φανεί συνεπέστεροι στις επιταγές των θρησκειών τους, αυτό οφείλεται μόνο και μόνο επειδή όλες οι απαιτήσεις που θέτουν οι θρησκείες έχουν προσαρμοστεί στα ανθρώπινα μέτρα. Η αλήθεια του Χριστιανισμού παραμένει στο ύψος της υπερβατικότητάς της δίχως να κάνει εκπτώσεις. Η θρησκεία της αγάπης δεν εφαρμόζεται εύκολα. Ζητάει θυσίες ανεφάρμοστες και αντίθετες στη φύση του ανθρώπου. Για το γεγονός αυτό δεν ευθύνεται ο Χριστός.

Ο χριστιανός δεν περιμένει από την Εκκλησία να οργανώσει με κάθε λεπτομέρεια την εξωτερική πλευρά της ζωής του. Αποβλέπει στην πνευματική και εσωτερική αναγέννηση, η οποία είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου και της χάριτος του Θεού. Εάν ο σοσιαλισμός διατείνεται ότι θα ελέγξει και θα διορθώσει κάθε ατέλεια της ζωής, αυτό δεν οφείλεται στην ελευθερία, αλλά στην κατάργησή της. Πρόκειται για έναν εξαναγκασμό στη δικαιοσύνη, στην αρετή και στο καλό. Εάν ο άνθρωπος αντιστέκεται στην ελευθερία του Χριστού, δεν ευθύνεται ο Χριστός για την ιστορική αποτυχία του Χριστιανισμού. Η Βασιλεία του Θεού δεν επιτυγχάνεται άνευ της ελευθερίας του πνεύματος. Ο Χριστιανισμός ως θρησκεία του σταυρού μάς καλεί να αναγνωρίσουμε και να αποδεχθούμε τον ανθρώπινο πόνο και τον προσωπικό μας σταυρό. Δεν γίνεται να επιτευχθεί η ευτυχία χωρίς το βάρος του δικού μας σταυρού.

Δεν υπάρχει περίπτωση στον κομμουνισμό να ακούσει κάποιος για πνεύμα αγάπης ως απάντηση στην εκμετάλλευση και για θυσία έναντι της μνησικάκης εκδίκησης. Η ανθρώπινη φύση προσπαθεί να φέρει στα μέτρα της τον Χριστιανισμό, ενώ ο Χριστιανισμός αγωνίζεται για τον φωτισμό και τη μεταμόρφωσή της. Δεν επιθυμεί ο άνθρωπος τον εξαναγκασμό. Απαιτεί την αλήθεια, αλλά ενώπιον της χωρίς όρια ελευθερίας που χάρισε ο Χριστός στους ανθρώπους εκείνοι εξανίστανται. Όσοι άνθρωποι έχουν συναίσθηση του προπατορικού αμαρτήματος, ενώπιον της αναξιοτήτας και της μη ανάληψης της ευθύνης εκ μέρους των χριστιανών, δεν

βλέπουν τη διάψευση του Χριστιανισμού, αλλά συνειδητοποιούν αυτήν ακριβώς την
τελειότητά του.⁵³

---

⁵³. Ν. Μπερντιάεφ, *Γιά τήν άξία τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τήν άπαξία τῶν χριστιανῶν*, έλλ. μετ. π. Χρήστος Καραγεῶργος (Άθήνα: Έκδόσεις Άποστολική Διακονία, 2011) 16-19, 26, 28-30, 37, 41, 50, 74

2.3 Μορφές οντολογικής εκτροπής της ελευθερίας

2.3.1 Το κακό και η ελευθερία

Η ύπαρξη του κακού είναι αλληλένδετη με την ύπαρξη της ελευθερίας. Χωρίς την ελευθερία του κακού δεν υπάρχει ελευθερία καθόσον, έτσι, το καλό θα έτεινε να επικρατήσει αναγκαστικά και βιαίως.⁵⁴ Ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει πως ο Θεός δεν φέρει καμία ευθύνη αναφορικά με την ελευθερία η οποία γέννησε το καλό και το κακό. Ο άνθρωπος είναι τέκνο του Θεού αφενός και τέκνο της ελευθερίας του μηδενός και του μη όντος αφετέρου. Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο από αυτή την ελευθερία του μηδενός. Θέλοντας ο Μπερντιάγιεφ να προσδώσει όση περισσότερη έμφαση μπορούσε και προσπαθώντας να προσεγγίσει επακριβέστερα την ελευθερία θα αναφέρει ότι αν και ο Θεός είναι δημιουργός του κόσμου και του όντος, εν τούτοις η παντοδυναμία του παύει επί του μη όντος και επί της αδημιούργητης ελευθερίας.

Ωστόσο, ο άνθρωπος εξεγέρθηκε κατά του Θεού, προσπαθώντας ασυνείδητα να επιστρέψει προς το μη όν, το οποίο θεώρησε, κατά την πεπτωκυία του φύση, ότι πρόκειται περί μίας φαντασμαγορικής κατάστασης. Σε αυτήν ακριβώς την προσπάθεια το καταρχήν ουδέτερο μηδέν λαμβάνει πρόσημο αρνητικό και γεννάται το κακό. Η θυσία του Θεού, όμως, με την εκούσια σταύρωσή του, δίνει την ευκαιρία νίκης κατά της κακής ελευθερίας, δίχως όμως και να την εκβιάσει. Σε αυτό ακριβώς, άλλωστε, το σημείο, και μόνο, η ηθική δύναται να μην καταστεί πηγή αθεΐας.⁵⁵

Αυτό, άλλωστε, συμβαίνει διότι η ηθική είναι αλληλένδετη με την ελευθερία και αποτελεί μία φιλοσοφία της ελευθερίας. Εδώ ο Μπερντιάγιεφ θα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι και η διδασκαλία περί του αυτεξούσιου δεν ανταποκρίνεται επακριβώς στην αληθινή διάσταση της ελευθερίας. Η διδασκαλία του αυτεξούσιου σε θέτει προ των ευθυνών σου για μία επιλογή που οφείλεις να πάρεις. Δημιουργεί ενοχές, αναγκάζει να προσπαθήσεις να πάρεις τη σωστή απόφαση και δικαιολογεί την τιμωρία στην επίγεια και στην αιώνια ζωή. Η ελευθερία, επομένως, δεν μπορεί να

⁵⁴. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ ύπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις*, ἑλλ. μετ. Πρόδρομος Π. Ἀντωνιάδης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2000) 144

⁵⁵. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, ἑλλ. μετ. Μητροπολίτης Σάμου Εἰρηναῖος (Ἀθήναι: Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1950) 60-62

εννοηθεί μόνο σαν μία σωστή χρήση της δυνατότητας του αυτεξούσιου ή σαν μία εύστοχη επιλογή μεταξύ πολλών. Η ελευθερία εμπεριέχει, πρωτίστως, μία δημιουργική δύναμη ως μία δημιουργία αξιών.

Για να είναι η ζωή μία αξία και ένα αγαθό θα όφειλε πάνω από όλα να εμπεριέχει ένα νόημα, το οποίο θα βρισκόταν υπεράνω της βιοτικής της ανελιξέως. Είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε, κατ' αντιδιαστολή προς την εκπεσμένη και απατηλή βιωτή, ότι υπάρχει μία αυθεντική ζωή. Δεν υπάρχει μόνο μια βιολογική αντίληψη της ζωής, αλλά και μία πνευματική, η οποία εκτός της ανθρώπινης περιλαμβάνει και τη θεία ζωή. Η κανονιστική ηθική είναι ανίκανη να διακρίνει κάτι τέτοιο.⁵⁶

Η πτώση του ανθρώπου δεν του στερεί τη δυνατότητα να κάνει χρήση της ελευθερίας και να επαναστατήσει κατά του Δημιουργού. Για να κατανοήσουμε τη δύναμη της ελευθερίας βρισκόμαστε, βέβαια, έμπροσθεν ενός παραδόξου, όταν ακόμα και η υπεύθυνη και ελεύθερη άρνηση της σωτηρίας από το ον υπερτονίζει την ένταση της ελευθερίας αυτής. Μία πατροναρισμένη σωτηρία ισούται με μηδενική ελευθερία και πτώση. Από την άλλη πλευρά, η άρνηση της σωτηρίας γεννά το κακό και μειώνει τον άνθρωπο. Το κακό, όμως, δεν δημιουργήθηκε από τον Θεό και δεν ανταποκρίνεται στην ουσία του δημιουργήματος. Ο άνθρωπος, για τον Μπερντιάγιεφ, απορρίπτει δυστυχώς την ελευθερία της δημιουργίας και ενστερνίζεται την ελευθερία της αμαρτίας. Αυτό υποδηλώνει έλλειψη θεολογικής αντιλήψεως.

Ο Μπερντιάγιεφ επανέρχεται τονίζοντας ότι η αδημιούργητη και πρωταρχική ελευθερία έχει τις ρίζες της στο μηδέν, στο μη ον. Δύναται, δε, να εννοηθεί και εκτός του Θεού. Εάν το ον το αναγάγουμε οντολογικά στη δημιουργία από τον Θεό, και το μη ον, στη σφαίρα του οποίου δυνάμεθα να συναντήσουμε και το κακό, το αναγάγουμε ως μη έχον θέση στη δημιουργία, τότε συνάγει το συμπέρασμα ο Μπερντιάγιεφ ότι και η απύθμενη ελευθερία, η αδημιούργητη, έγκειται εκτός του Θεού. Διαφορετικά, η δύναμη του Θεού θα έθετε σε κίνδυνο την ελευθερία αυτή. Οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι η ελευθερία δεν δημιουργήθηκε, αλλά είναι ριζωμένη στο μηδέν. Ο Θεός, ωστόσο, έκανε το παν για να φωτίσει αυτή την έννοια της ελευθερίας μέσω του μεγάλου σχεδίου Του της Δημιουργίας.⁵⁷

⁵⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 51, 53, 55-56

⁵⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 65, 69, 71

Εάν δεν υπήρχε η ελευθερία στο πρωταρχικό σχέδιο του θείου κόσμου, ο άνθρωπος θα ήταν ένα αυτόματο. Χωρίς ελευθερία δεν δύναται να νοηθεί η ύπαρξη του κακού και της οδύνης. Στον ευκλείδειο παρόντα κόσμο δεν θα υπήρχαν ελεύθερη έρευνα και δοκιμασίες. Η μόνη λύση, όμως, στο πρόβλημα της θεοδικίας είναι η ελευθερία. Χωρίς ελευθερία τα πάντα στερούνται νοήματος. Το κακό, μάλιστα, δεν αποδεικνύει την έλλειψη ελευθερίας, αλλά μάλλον βεβαιώνει την ύπαρξη της ελευθερίας. Άρνηση του κακού φανερώνει μία ανεύθυνη προσωπικότητα.⁵⁸

Κατά αντίστοιχο τρόπο, δεν θα υπήρχε καμία κίνηση στην ιστορία εάν υπήρχε και προκαθοριζόταν μόνο η ελευθερία του καλού. Εάν υπάρχει ελευθερία στη φύση, πρέπει να αποδεχθούμε και την ελευθερία του κακού. Η ελευθερία του κακού αποτελεί πραγματικό θεμέλιο για την ιστορία, καθότι το κακό είναι αυτό που με αρχέγονες πράξεις εισάγει και πραγματώνει το χρόνο και συνεπακόλουθα την ιστορία. Ο Χριστιανισμός, βέβαια, παρά την πτώση του κόσμου, εισάγει με τη σειρά του στον αντίποδα του ανθρώπινου πεπρωμένου την πραγματική ελευθερία, η οποία είναι η Θεία Πρόνοια. Η Θεία Πρόνοια απεκδύει τον εξαναγκασμό από την πρωτική ελευθερία του παρόντος κόσμου. Οι άγιοι της χριστιανοσύνης είναι απτά παραδείγματα ανθρώπων, οι οποίοι σφυρηλάτησαν την προσωπικότητά τους ελεύθερα μέσα από τη μάχη τους με τα πάθη του παρόντος κόσμου.⁵⁹

2.3.2 Η πτώση εκ του παραδείσου

Η ελευθερία του ανθρώπου στον παράδεισο δεν είχε ακόμα αναπτυχθεί και δοκιμαστεί μέσα από τη συμμετοχή της στη δημιουργική ενέργεια. Εκεί βλέπουμε τον άνθρωπο να απορρίπτει την ακεραιότητα του παραδείσου και να επιλέγει την τραγωδία και την οδύνη της παγκόσμιας ζωής μέσα από τη γνώση του αγαθού και του κακού. Ωστόσο μία άλλη ερμηνεία της στάσης του ανθρώπου μπορεί να προκύψει από την επιλογή του αυτή. Πρόκειται για τη φανέρωση του νοήματος μέσα από την ολέθρια εμπειρία της ζωής άνευ Θεού. Είναι μεν λυπηρή η απώλεια του παραδείσου, αλλά, άπαξ και υπάρχει η διάκριση αγαθού και κακού, αυτό, τότε, είναι κάτι επιθυμητό.

⁵⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, 182-183

⁵⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το νόημα της Ιστορίας*, ελλ. μετ. Σωτήρης Δημόπουλος (Αθήνα, Εκδόσεις: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2021) 133-134, 136, 178

Μετά την πτώση ο άνθρωπος έχασε το προοντολογικό στοιχείο και το υποσυνείδητο αμαυρώθηκε. Για να βρει παρηγοριά στην κατάσταση αυτή όφειλε, πλέον, να προστρέχει στη συνείδηση. Η συνείδηση, βέβαια, προστατεύει τον άνθρωπο, αλλά και τον αποκόβει από το υπερσυνείδητο, από το θείο ον. Παρόλα αυτά, από τη διδασκαλία της πτώσης δύναται κάποιο φως να εκπηγάσει μέσα από τα σκοτεινά ένστικτα του υποσυνειδήτου του ανθρώπου. Πρόκειται περί της εμπειρίας ότι κατείχε κάποτε την παραδείσια ακεραιότητα, ότι είναι ένα ον ανώτερο και κυρίως ένα πνεύμα ελεύθερο. Από το μύθο της πτώσης προκύπτει και ένας μύθος μεγαλειότητας, από την άποψη ότι άνευ μίας ελευθερίας του κακού δεν θα εννοείτο και μία ελευθερία του αγαθού, δηλαδή αυτό το ίδιο το αγαθό.

Στην ερώτηση εάν ο Θεός επιθυμεί την ύπαρξη του κακού και εάν εν τέλει είναι ελεύθερος, εφόσον υφίσταται το κακό, δεν κάνουμε τίποτα περισσότερο από το να αποδίδουμε κατηγορίες του ημέτερου κόσμου της πτώσης στο Θεό. Η απάντηση μόνο αποφαστικά μπορεί να δοθεί. Ο Θεός δεν έχει ανάγκη από κανένα αγαθό. Είναι ο ίδιος το Αγαθό. Όπως, μάλιστα προαναφέραμε, η δυνατότητα του αυτεξούσιου για τον άνθρωπο δεν του ορίζει απολύτως την ελευθερία καθόσον τον βάζει σε θέση ευθύνης στον αγώνα επιλογής της ορθής κατεύθυνσης. Η γνήσια ελευθερία, όμως, του ανθρώπου δεν έγκειται στο να εκπληρώσει το νόμο, αλλά στην ελεύθερη κλήση του προς δημιουργία νέων αξιών. Η ελευθερία αυτή είναι μία αρχέγονη πηγή και μία εσωτερική δημιουργική ενέργεια.⁶⁰

2.3.3 Θάνατος, αθανασία και ελευθερία

Η ζωή, από την άλλη πλευρά, δεν θα είχε κανένα νόημα εάν δεν υπήρχε ο θάνατος. Η ζωή θα ήταν μία καθαρή ανοησία εάν το κακό βασίλευε στον παρόντα κόσμο. Ενώ οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν με δέος και φόβο την ύπαρξη του θανάτου, και ενώ θα όφειλαν να νοηματοδοτήσουν αυτήν την κατάσταση, εκείνοι προσπαθούν να εντοπίσουν νόημα μόνο στον παρόντα κόσμο. Ο θάνατος, όμως, αλλά και η αγωνία

---

⁶⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, σελ. 73-76, 79, 82-83, 127

την οποία επιφέρει, είναι η τελευταία ελπίδα του ανθρώπου. Μαρτυρεί την αλήθεια ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος για έναν άλλο κόσμο. Η αιωνιότητα είναι απραγματοποίητη στα κοσμικά χρονικά πλαίσια. Η χρονική ύπαρξη του τέλους καταλήγει σε μία κενότητα νοήματος. Εάν ο Θεός δεν υπήρχε, θα μπορούσε ο κόσμος να πραγματοποιήσει ένα σχέδιο μίας άπειρης ζωής, αλλά όχι και μίας αιώνιας.

Τον θάνατο, όμως, και το νόημα που φέρει, δύναται μόνο το πρόσωπο να τον αντιληφθεί. Το πρόσωπο καλείται προς την αιωνιότητα. Τραγική καθίσταται μόνο η εξαφάνιση εκείνου το οποίο έχει προοριστεί για την αιωνιότητα. Ο άνευ νοήματος θάνατος του ανθρώπου δεν είναι ανεκτός ακριβώς διότι το πρόσωπο ανταποκρίνεται στη θεία και αιώνια ιδέα. Το πρόσωπο, το οποίο είναι ολοκληρωμένο είναι αθάνατο. Η ολοκλήρωση επιτυγχάνεται εν τω κόσμω με την ένωση με άλλους ανθρώπους και στον πνευματικό κόσμο μέσω της ένωσης με το Θεό.⁶¹

2.3.4 Κόλαση και ελευθερία

Θέμα ελευθερίας θέτει ο Μπερντιάγιεφ αναφορικά και με την κόλαση. Θεωρεί πως αν υπάρχει κόλαση αυτό είναι μία κατάσταση που απειλεί τον άνθρωπο από την επίδειξη μίας ανιδιοτελούς αγάπης προς το Θεό. Ο άνθρωπος δεν αναγκάζεται να αγαπήσει το Θεό και να πράττει το αγαθό. Για το λόγο αυτό πρέπει η κόλαση να εξετάζεται σε σύνδεση με την ελευθερία και το πρόσωπο και όχι προς την ανταμοιβή και τη δικαιοσύνη.

Να απορρίψουμε την κόλαση δεν μπορούμε καθότι προσκρούουμε στην ελευθερία, ενώ πάλι να την αναγνωρίσουμε δεν δυνάμεθα καθώς η ελευθερία εξεγείρεται εναντίον της. Εκείνο, όμως, που θα πρέπει να φοβίζει τον άνθρωπο δεν είναι η κόλαση, αλλά το ότι του έχει ανατεθεί στα χέρια του η ελευθερία. Κόλαση σημαίνει ότι απορρίπτουμε τα χέρια του Θεού και παραδινόμαστε στον εαυτό μας. Η μη οντολογική και σκοτεινή δική μας ελευθερία και η αδυναμία να αντέξουμε την αγάπη

---

⁶¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί του προορισμού*, ό. π. σελ. 343-345, 347, 351-352

του Θεού εξισούται με την κόλαση, δηλαδή στην παράδοση της δύναμης του μη όντος.⁶²

2.3.5 Ιστορική διαστρέβλωση της ελευθερίας

Η ιστορία είναι ένας μύθος, όχι, βέβαια, με την έννοια της επινόησης, αλλά ως μία έτερη πραγματικότητα που ονομάζεται αντικειμενικό εμπειρικό γεγονός. Ο μύθος υπερβαίνει τον εξωτερικό αντικειμενικό κόσμο, καθώς φανερώνει μία υποκειμενική-αντικειμενική πραγματικότητα. Για πρώτη φορά ο Χριστιανισμός εισάγει στην ιστορία την αντίληψη της ελευθερίας. Η ελευθερία είναι η μόνη προϋπόθεση για να γίνει κατανοητός ο ρους της ιστορικής διαδικασίας.

Εάν υπήρχε μόνο μια πραγματικότητα, είτε η Θεία είτε η φυσική, τότε δεν θα υφίστατο καμία τραγική σύγκρουση μεταξύ Θεού και ανθρώπων. Λύση, όμως, στην υπάρχουσα σύγκρουση δίνει μόνο ο Χριστιανισμός. Δεν θα υπήρχε ιστορία δίχως την ελευθερία. Άνευ της ύπαρξης νοήματος, δεν εντοπίζεται και ουδείς λόγος ύπαρξης των πάντων. Με παρούσα μόνο την φυσική αναγκαιότητα θα υπήρχε μία άνευ νοήματος διασύνδεση γεγονότων, τα οποία δεν θα έφεραν κανένα εσωτερικό νόημα και καμία πραγμάτωση. Με την ελευθερία η εξωτερική επιβολή των γεγονότων αποκτά μια πνευματική πραγματικότητα.⁶³

Κλειδί για την ερμηνεία της τραγωδίας της παγκόσμιας ιστορίας αποτελεί η ελευθερία, η οποία τοποθετείται πέραν πάσης λογικής. Μέσα σε πλαίσια ελευθερίας και μόνο δύναται να γίνει αντιληπτή η φανέρωση του Θεού στον άνθρωπο. Το ίδιο ισχύει και για τη φανέρωση του ανθρώπου στον Θεό, η οποία επιτυγχάνεται μέσω και της ελεύθερης δημιουργικότητας του ανθρώπου. Δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει ιστορία δίχως ελευθερία και αυτή η ιστορία και το νόημά της γίνεται αντιληπτή στον άνθρωπο μέσω του Ιησού Χριστού. Το βαθύτερο μεταφυσικό και μυστηριακό θεμέλιο της ιστορίας είναι ο Χριστός, ο οποίος με τη Χάρη Του προφέρει τη δυνατότητα υπέρβασης της μοιραίας αναγκαιότητας και της μοιραίας ελευθερίας.⁶⁴

⁶². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 364-365, 372, 376-377, 381

⁶³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το νόημα της Ιστορίας*, σελ. 65, 82-83, 85-87

⁶⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το νόημα*, ό. π. σελ. 111, 113

2.4 Μορφές δουλείας για την ελευθερία

2.4.1 Υποδούλωση στο είναι

Ο Μπερντιάγιεφ υποστήριζε πως αληθινή θεωρεί μόνο την υπαρξιακή φιλοσοφία, η οποία κατανοεί διαφορετικά τη σχέση ανάμεσα στην ουσία και την ύπαρξη. Στην πρωτογενή, βέβαια, υποκειμενικότητα της ύπαρξης δεν υπάρχει καθόλου ως δεδομένο και ως εμπειρία το είναι. Στον αντικειμενοποιημένο και εμπειρικό, από την άλλη πλευρά, κόσμο επικρατεί το βασίλειο της αναγκαιότητας, του νόμου και του γενικού, ενώ δεν υφίσταται η μοναδικότητα του προσώπου και η ελευθερία. Η γενικότητα είναι μη πραγματική και δεν φέρει καμία υπαρξιακή αλήθεια.

Το πρόσωπο υφίσταται ως συγκεκριμένο καθολικό. «Άνθρωπος εν γένει» δεν υπάρχει. Την καθολικότητα του επιμέρους ανθρώπου την κατανοούμε με την κατάδυση στη μοναδικότητά του. Εν αντιθέσει με το βασίλειο της γενικότητας της φύσης, το πρόσωπο ανήκει στο βασίλειο της μοναδικότητας και της ελευθερίας. Το πρόσωπο δεν ανήκει στο είναι. Το είναι δεν αποτελεί πνεύμα, αλλά μία νατουραλιστική σκέψη. Το πνεύμα είναι υποκείμενο, δηλαδή ελευθερία, όπως και ο Θεός δεν είναι ένα είναι, αλλά απλώς είναι. Είναι πρωταρχικότερο το πρόσωπο του είναι, όπως και στη φράση του Θεού ότι “έγώ είμι ό ὢν” η βαρύτητα πέφτει στο έγω και όχι στο ὢν. Αυτή είναι η βασική αρχή του περσοναλισμού. Το είναι δεν φέρει ύπαρξη. Είναι μία σκέψη αφηρημένη.

Εάν ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος σε σχέση με το είναι, τότε καθίσταται δούλος, καθώς, με αυτόν τον τρόπο, η ελευθερία του γεννιέται από το είναι. Πρέπει, όμως, να αναγνωρίσουμε είτε το πρωτείο τού είναι είτε το πρωτείο της ελευθερίας επί του είναι. Αυτό δεν είναι μία επιλογή σκέψης, αλλά μία πνευματική επιλογή. Το πρωτείο τού είναι έναντι της ελευθερίας είναι ένας καθαρά ντετερμινισμός και μία απροσωπότητα και η ελευθερία καταντά γέννημα της αναγκαιότητας. Το είναι φαίνεται σαν μία συμπαγής και απόλυτη ενότητα, σαν μία στατική και ιδεατή αναγκαιότητα. Η ελευθερία, ωστόσο, είναι απόθμενη, ριζώνει από το πουθενά, ανήκει στο μη ον και είναι το δυναμικό πνεύμα. Απελευθέρωση σημαίνει επιστροφή του πνεύματος στον εαυτό, δηλαδή στην ελευθερία.

Το είναι πρόκειται για κατασκευή του υποκειμένου και είναι ένα αντικείμενο. Η πρωτογενής και πρωταρχική ύπαρξη μεταφέρεται ουσιαστικά από τα βάθη του υποκειμένου στο εξωτερικευμένο αντικείμενο. Εκεί συντελείται και μία μεταστροφή όπου το ανώτερο υποκείμενο παρουσιάζεται σαν το κατώτερο γενικό. Η ανθρωπότητα είναι το γενικό στοιχείο, το αντικείμενο. Το συγκεκριμένο, όμως, πρόσωπο είναι το ατομικό και μοναδικό υποκείμενο. Ο ατομικός και μοναδικός άνθρωπος δεν υποτάσσεται σε μέρη, αλλά περιλαμβάνει εντός του τη σύνολη ανθρωπότητα. Το είναι πρόκειται για ένα κατασκεύασμα και ένα δημιουργήμα της σκέψης. Κατ' ουσίαν το είναι δεν υπάρχει. Το συγκεκριμένο και ανθρώπινο ον δεν υποτάσσεται σε κανένα είναι.⁶⁵

Η ελευθερία δεν είναι οντολογική διότι τότε θα οδηγούμασταν σε μία ντετερμινιστική κατάσταση. Το είναι υφίσταται στο βασίλειο του προκαθορισμού και πρόκειται για έναν ιδεατό καθορισμό και όχι για έναν υλικό. Ο ιδεατός καθορισμός, μάλιστα, ως προϊόν της σκέψης, είναι περισσότερο αμείλικτος ακόμα και από τους ίδιους τους προκαθορισμούς της ύλης. Με το είναι εξωτερικεύεται η καθολικότητα του προσώπου και αυτό αποτελεί έναν εχθρό θανάσιμο για το πρόσωπο και την ελευθερία του. Ο περσοναλισμός δεν είναι μία εξωτερικευμένη καθολικότητα, αλλά μία εσωτερικευμένη κατάσταση της καθολικότητας του υποκειμένου.

Το είναι γίνεται αντιληπτό στη φύση, αλλά ποτέ δεν πρόκειται για πνεύμα, ον, ελευθερία και πρόσωπο. Το είναι, είναι μία συνθλιπτική κατάσταση ουσιών και αφηρημένων πραγμάτων. Στο είναι δεν υπάρχει θέση για το πρόσωπο. Η αμετάβλητη κατάσταση του βασιλείου τού είναι υποδουλώνει πάντοτε τη δημιουργική τάση του ανθρώπου. Την κατάσταση αυτή τού είναι μόνο το πνεύμα μπορεί να την αλλάξει. Το πνεύμα, δε, ως ελευθερία αποτελεί την προσωπική ύπαρξη.

Σε έναν περσοναλιστικό χριστιανισμό το πρόσωπο, μέσω της εξέγερσης έναντι του είναι, τείνει να ενωθεί με τον Θεό, ο οποίος τάσσεται στο μέρος του προσώπου και όχι σε μία τρόπον τινά πανενότητα και παγκόσμια αρμονία. Ο Θεός ποτέ δεν δημιουργεί και οργανώνει μία παγκόσμια τάξη και αρμονία. Ο Θεός αποτελεί το νόημα της ανθρώπινης ύπαρξης. Η παγκόσμια τάξη, η οποία δεν φέρει κανένα υπαρξιακό νόημα, συντρίβει το πρόσωπο και το μετατρέπει σε μέσον. Δεν δημιουργεί τάξεις ο Θεός, μόνο όντα.

---

⁶⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 107-114

Ο άνθρωπος δεν αναζητά την αλήθεια σαν μία αφηρημένη έννοια, αλλά σαν δρόμο και ζωή. Η αλήθεια ως δρόμος και ζωή, κατά το “έγώ ειμι ή όδος και ή αλήθεια και ή ζωή”, του Ιησού Χριστού, είναι μία δυναμική κατάσταση και όχι μία παγιωμένη μορφή.⁶⁶ Ο Θεός αναμένει την ελεύθερη απάντηση στην κλήση του από τον άνθρωπο. Αυθεντική ελευθερία δεν είναι εκείνη που ο άνθρωπος απαιτεί από τον Θεό, αλλά αυτή που ο Θεός απαιτεί. Την ελευθερία την επιβεβαιώνει η αλήθεια, αλλά η αλήθεια για να διατυπωθεί χρειάζεται την ελευθερία. Η αλήθεια, βέβαια, δεν παρέχει αναγκαστικά την ελευθερία, ακόμα και αν αυτός ο εξαναγκασμός οδηγεί στον Θεό. Ούτε η ελευθερία παρέχεται από έναν οργανωμένο βίο πλήρους αρμονίας. Αντιθέτως, η ελευθερία εξασφαλίζει την αρμονία στη ζωή.⁶⁷

2.4.2 Υποδούλωση στην εξαντικειμενοποίηση του φαινομένου

Στον κόσμο υπάρχει αντικειμενικότητα, η οποία δεν πρέπει να εντοπίζεται στο αντικείμενο, αλλά στο υποκείμενο, το οποίο έχει τη δική του εσωτερική ύπαρξη, εν αντιθέσει με το αντικείμενο που υπάρχει μόνο για το υποκείμενο. Ως πράγμα καθεαυτό ορίζεται μόνο το υποκείμενο και όχι το αντικείμενο, το οποίο είναι ένα φαινόμενο του υποκειμένου. Αντικειμενικότητα και πραγματικότητα δεν θα έπρεπε να συγχέονται. Το αντικείμενο πάντα ανήκει και εμφανίζεται στο υποκείμενο. Δεν θα μπορούσε το υπερβατικό να ανήκει στο αντικείμενο. Η αλήθεια είναι υποκειμενική επειδή εντοπίζεται στο υπαρκτό. Το υποκείμενο δεν αντιτίθεται στο ον, αλλά εντοπίζεται εντός του όντος και ενώνεται με αυτό.

Πρωτίστως, όμως, το υποκείμενο πηγάζει από τον νοούμενο κόσμο, αλλά σε μία κατάσταση ανελευθερίας. Πλέον, ο κόσμος των νοουμένων περνά στον παρόντα πτωτικό κόσμο της ανάγκης των φαινομένων και του εκφυλισμού. Ο παρών κόσμος αποτελεί μία εξαντικειμενοποίηση ενός μη εγώ που αντιτάσσεται στο εσύ. Τα προϊόντα της σκέψης θεωρούνται γεννήματα της σκέψης καθεαυτής και όχι προερχόμενα εκ μίας ανώτερης κατάστασης. Η αντικειμενοποίηση, όμως, ως εξωτερίκευση και αλλοτρίωση, τείνει να λάβει μία αυτόνομη ζωή και μία ψευδοπραγματικότητα, στοιχεία που συνεπάγονται τον εξορθολογισμό. Στην εξαντικειμενοποίηση, παρόλα αυτά, δεν συναντούμαι μόνο γνωστικές εκφάνσεις,

⁶⁶ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 115-117, 124-125

⁶⁷ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 151

αλλά υπεισέρχονται και συναισθήματα και πάθη, έτσι που ο εξορθολογισμός να τείνει και αυτός εν τέλει να θεωρείται ίσως ένα πάθος.

Ο κόσμος των νοουμένων είναι δημιουργική ενέργεια, ελευθερία και προσωπικότητα. Ελευθερώνει από την εξουσία της αναγκαιότητας και της αλλοίωσης. Το νοούμενο ως πνεύμα είναι πλήρης, πραγματική και ελεύθερη ύπαρξη. Δεν αντιτίθεται στη φύση, αλλά στην υποδούλωσή της. Το πνεύμα ως νοούμενο δεν είναι μια αναγκαστική αιτία ενός φαινομένου. Στο πνεύμα δεν υπάρχουν σχέσεις αιτιότητας, αλλά ελεύθερες σχέσεις αναιτιότητας. Δεν είναι ουσία και στοιχείο της φύσης, αλλά μία πραγματικότητα διαφορετική του φυσικού κόσμου.⁶⁸

2.4.3 Υποδούλωση στον Θεό

Ένας Θεός αντικειμενοποιημένος, ο οποίος δουλικά προσκυνείται από τον άνθρωπο, είναι ένας Θεός που κυριαρχεί επάνω στον άνθρωπο και έχει δημιουργηθεί από την ανεπάρκεια του ανθρώπου. Στις σχέσεις, μάλιστα, μεταξύ Θεού και ανθρώπου έχουν μεταφερθεί πολλοί κοινωνιομορφικοί ορισμοί, όπως ο δούλος άνθρωπος και ο Θεός κύριος. Δεν πρέπει να σκεφτόμαστε τις σχέσεις μας με τον Θεό ντετερμινιστικά καθότι ο Θεός δεν καθορίζει τον άνθρωπο. Οι σχέσεις Θεού και ανθρώπου είναι ένα μυστήριο, στο οποίο δεν χωρά καμία αναγκαιότητα, κυριαρχία και αιτιότητα.

Δεν υποδουλώνει ο Θεός τον άνθρωπο. Απεναντίας είναι ο ελευθερωτής του ανθρώπου. Όταν, όμως, ο άνθρωπος κατανοεί τον Θεό σαν ένα αντικείμενο και του αποδίδει όλες τις ιδιότητες του αντικειμενοποιημένου κόσμου, τότε ο Θεός παρουσιάζεται σαν πηγή δουλείας. Ένας αντικειμενοποιημένος Θεός καθίσταται δύναμη κυριαρχίας και καθορισμού. Ο Θεός, όμως, μακριά από τα αντικειμενοποιημένα πλαίσια της κυριαρχίας και του ντετερμινισμού παρουσιάζεται σαν ελευθερία και αγάπη. Μόνο συμβολικά μπορούμε να σκεφτούμε περί του Θεού, αλλά αυτό δεν αποτρέπει από τη δυνατότητα να τον γνωρίσει ο άνθρωπος. Η γνωριμία είναι κοινωνία προσώπων μακριά από κάθε υποταγή, κυριαρχία και αιτιότητα και αυτό το εγγύαται η Θυσία και η Σταύρωση του Υιού του Θεού.

---

⁶⁸ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής, Διάλογος με τή δυτική καί τήν ινδική σκέψη*, έλλ. μετ. Ευάγγελος Νιάνιος (Θεσσαλονίκη, Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 2010) 101-103, 105-107, 111-112, 115-116, 118

Προς αποφυγή του πανθεισμού και του μονισμού πρέπει να παραδεχθούμε τη δημιουργική αυτοτέλεια και ελευθερία του ανθρώπου, οι οποίες δεν καθορίζονται από τον Θεό. Αυτή η δημιουργική ελευθερία υφίσταται και στον ανώτερο υπαρξιακό κόσμο. Η Βασιλεία του Θεού, ως περσοναλιστική, είναι πάνω από όλα μία βασιλεία ελεύθερη και προσωπική.⁶⁹

Ο άνθρωπος για να αποκτήσει μία ανθρώπινη ουσιαστική εικόνα πρέπει να ταυτιστεί με τον Θεό. Ο άνθρωπος χωρίς Θεό είναι μάλλον απάνθρωπος. Ο άνθρωπος αγαπάει τη δουλεία και ο Θεός είναι εκείνος που περισσότερο επιθυμεί ο άνθρωπος να είναι ελεύθερος. Ο άνθρωπος δεν δικαιούται την ελευθερία, αλλά έχει καθήκον να την κατακτήσει ενώπιον του Θεού.⁷⁰

2.4.4 Υποδούλωση στη φύση

Η φύση πάνω από όλα ισοδυναμεί με την αντιπαράθεση στην ελευθερία και η αντιπαράθεση στην ελευθερία ισούται και με αντιπαράθεση στον πρόσωπο και στο πνεύμα. Η φύση ορίζεται ως αλλοτρίωση και καθορισμός, ενώ το πρόσωπο ως ρήξη με την αναγκαιότητα. Το πρόσωπο καλείται να απελευθερώσει τον κόσμο από αυτόν τον προκαθορισμό της φύσης και να τον οδηγήσει εκ νέου προς την υποκειμενικότητα της εσωτερικής ύπαρξης. Το θαύμα, άλλωστε, στην προκειμένη περίπτωση, είναι ένα ρήγμα στον κόσμο της νομοτελειακής φυσικότητας και μία παρέμβαση του πνεύματος.⁷¹

Η χάρη του Χριστού γεννά και φωτίζει την ελευθερία στο εσωτερικό του ανθρώπου άνευ ουδεμίας βίας και ουδενός εξαναγκασμού. Η χάρη του Χριστού διασφαλίζει και τον αγώνα κατά της κακής ελευθερίας. Δεν μπορεί η ελευθερία να εδράζεται εντός του φυσικού κόσμου, ο οποίος δεν αποτελεί καν το απόλυτο ον. Καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ελευθερία του ανθρώπου πηγάζει από τον Θεό. Συγκεκριμένα, δε, πηγάζει όχι από τον Θεό Πατέρα, αλλά από τον Υιό, ο οποίος εκτός από τη θεία του

⁶⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 118-120, 122, 128-129

⁷⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ υπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις*, σελ. 167-168

⁷¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 133-135, 140

φύση κατέχει και την ανθρώπινη. Η ελευθερία του Υιού πηγάζει από αυτόν τον ίδιο τον Υιό και αγνοεί οποιαδήποτε ετεραρχία.

Με τον Χριστό αποκαλύπτεται μία ανώτερη ελευθερία, η οποία είναι ενωμένη με την αγάπη. Την ελευθερία αυτήν την προσεγγίζει ο άνθρωπος δια της χάριτος του Χριστού, άνευ οποιουδήποτε εξαναγκασμού. Η χάρη που προέρχεται δια του Χριστού δεν αφορά αποκλειστικά στη θεία Του φύση, αλλά και στην ουράνια ανθρώπινη. Η εμπειρία της ελευθερίας μάς οδηγεί στην Αγία Τριάδα, η οποία είναι κατεξοχήν το μυστήριο της αγάπης εν τη ελευθερία.⁷²

2.4.5 Υποδούλωση στην κοινωνία

Το πρόσωπο είναι ένας μικρόκοσμος και αυτό σημαίνει ότι εμπρικλείει και την κοινωνία. Η κοινωνία αποτελεί μέρος του προσώπου και αποτελείται από πρόσωπα, τα οποία σχηματίζουν μία κοινότητα και όχι μία κοινωνία. Το άτομο αποτελεί μέρος της κοινωνίας έτσι που η κοινωνία να μετατρέπεται σε μία υποδουλωτική εξουσία. Σε αυτήν την υποδουλωτική εξουσία της κοινωνίας ο άνθρωπος εμφανίζεται υποταγμένος μόνος του ένεκα του εγωκεντρισμού του, ο οποίος είναι αλληλένδετος με τον κομφορμισμό. Το πρόσωπο ριζώνει στην ελευθερία, δηλαδή στο βασίλειο του πνεύματος, εν αντιθέσει με το άτομο το οποίο ριζώνει στον αντικειμενοποιημένο κόσμο και στην ουσία.⁷³

---

⁷². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας* σελ. 159-162

⁷³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 144-146, 180-181, 185

2.5 Η ηθική της ελευθερίας

2.5.1 Η δύναμη της χριστιανικής ηθικής

Ο πάσχων Θεός και η θυσία του είναι η μοναδική πηγή απολύτρωσης και απελευθέρωσης του ανθρώπου από τα εγκόσμια δεινά. Η χριστιανική ηθική είναι πλήρους ελευθερίας. Δεν έχει τίποτα το δουλικό. Αποτελεί μία ηθική για τους ισχυρούς του πνεύματος και όχι για τους ασθενείς. Απαιτεί ηρωική αντίσταση και πολύ μεγάλη προσπάθεια για να καταφέρει κάποιος να ακολουθήσει το δρόμο που αυτή η ηθική ορίζει. Η χριστιανική ηθική δεν σχετίζεται ουσιαστικά με κανόνες και νόμους ενός κανονιστικού ιδεαλισμού. Η ταπεινοφροσύνη δεν είναι κάτι δουλικό ή κάποια υποταγή. Είναι η σπουδαιότερη ενέργεια προς την ελευθερία και μία πράξη ανυποταξίας. Αποτελεί μία ηρωική νίκη κατά του εγωκεντρισμού, όπως αυτός ορίζεται από ένα άκαμπτο και απομονωμένο εγώ.

Η ηθική του νόμου δεν γνωρίζει την έννοια της ελευθερίας. Η χριστιανική ηθική είναι η ηθική της απολυτρώσεως και υποδηλώνει τη δημιουργική ενέργεια του αγαθού. Δεν υπακούω σε ένα έξωθεν ορισμένο αγαθό που θα με οδηγήσει σε κάποια απολύτρωση. Το υποκείμενο καλείται ελεύθερα να δημιουργήσει το αγαθό το μη υπάρχον έως τώρα στον κόσμο. Ο σκοπός, ωστόσο, της χριστιανικής ηθικής, όπως εκδηλώνεται μέσα από τα δημιουργικά έργα του ανθρώπου δεν αποσκοπεί στατικά στην απολύτρωση. Πρωτεύει εντός του ανθρώπου η ανάδειξη του αγαθού στον παρόντα κόσμο, το οποίο θα είναι θεμελιωμένο στην αγάπη, η οποία είναι και η απόλυτη πράξη δημιουργίας.⁷⁴

2.5.2 Η ηθική της οδύνης

Το να επιζητά κάποιος μία ζωή άνευ οδυνών είναι σαν επιθυμεί να διάγει έναν ανελεύθερο βίο. Η αποδοχή του Σταυρού, όχι μόνο του δικού μου αλλά και του

---

⁷⁴ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς* σελ. 158-159, 172-175, 194-196, 202

συνανθρώπου, είναι η αποδοχή της ελευθερίας. Ο Σταυρός μεταμορφώνει τα βάσανα. Μία ανθρωπιστική συμπάθεια του συνανθρώπου και η προσπάθεια εξάλειψης των βασάνων είναι μία απατηλή κατάσταση. Αντιθέτως, βέβαια, μία αναγκαστική απόρριψη αυτής της ανθρωπιστικής συμπάθειας χάριν μίας επιβολής της λυτρωτικής δύναμης του Σταυρού είναι μία πράξη ειδεχθής και απάνθρωπη. Έτσι, εάν δεν είμαι ελεύθερος, τότε ο οίκτος μου προς τον συνάνθρωπο αφαιρεί την αξιοπρέπεια και τη δική του ελευθερία.

Οφείλει ο άνθρωπος να ενεργεί με ελεύθερη συνείδηση, η οποία ανάγεται σε μία πνευματική αρχή. Είναι ύψιστο αγαθό η ελευθερία της συνείδησης και δεν υπακούει πουθενά αλλού παρά μόνο στην ανάμνηση του θείου κόσμου. Δεν υπάρχει ελευθερία εν τω κόσμω, παρά μόνο ελευθερία σε σχέση με τον κόσμο. Ομοίως, μόνη της η ελευθερία θα ήταν μία υπόθεση απατηλή και χαμένη. Οφείλει να είναι αλληλένδετη με τη δικαιοσύνη, την αλήθεια και την αγάπη.⁷⁵

Ο Σταυρός του Γολγοθά είναι ένα μυστήριο. Ο Χριστός δεν εξαναγκάζει κανέναν, παρά μόνο απευθύνεται στην ελευθερία του ανθρώπου. Απαιτείται ένας ελεύθερος ηρωισμός για να αναγνωρίσει ο άνθρωπος στο πρόσωπο του Εσταυρωμένου τον Θεό. Η πίστη στο Γολγοθά είναι πίστη στην ελευθερία. Δεν υπάρχει λογικός και νομικός εξαναγκασμός για τη σταυρωμένη αλήθεια του Χριστού, η οποία σταυρώνεται ένεκα της άπειρης αγάπης του Χριστού. Η αγάπη αυτή δεν μπορεί να εξαναγκάσει τον άνθρωπο, παρά μόνο τον καθιστά ελεύθερο από το να είναι πολέμιος και ξένος. Η ελευθερία οδηγεί στην αγάπη και η αγάπη ελευθερώνει. Εκτός της ελευθερίας δεν υπάρχει πνεύμα. Μία επιδεικνυόμενη ευσέβεια του παρόντος κόσμου είναι μία πνευματικότητα κατώτερου σταδίου.⁷⁶

2.5.3 Η ηθική της δημιουργικής ενέργειας

Η τάση προς δημιουργία του ανθρώπου και η μη απόκρυψη των ταλάντων του, το αντίθετο του οποίου καταδικάζεται από την παραβολή του Ιησού Χριστού, είναι μία πράξη ελευθερίας, εν αντιθέσει με τη γέννηση που προέρχεται από τα σπλάγχνα της

⁷⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 178-179, 239-240, 245

⁷⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα καὶ Ἐλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικῆς φιλοσοφίας*, 163-164, 168, 175

φύσης. Η δημιουργία δεν αποτελεί μία εξέλιξη, καθώς η εξέλιξη απλά μεταθέτει τη συνέχεια στο μέλλον. Η εξέλιξη είναι αδύνατο να μη συμβεί. Η δημιουργία, όμως, απαιτεί ελεύθερη εκλογή, η οποία έχει τις ρίζες της στο μη Ον. Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει καθόσον και ο κόσμος είναι προϊόν του Δημιουργού.

Η δημιουργική ενέργεια δεν είναι υποταγμένη στην ύλη. Ένα άγαλμα δεν γεννάται από το μάρμαρο, αλλά από την ελεύθερη δημιουργική και οντολογική ενέργεια του ανθρώπου. Οτιδήποτε δημιουργεί ο άνθρωπος δεν προέρχεται από το Θεό, αλλά ανταποκρινόμενος στη Θεία Χάρη αποβαίνει σε Αυτόν. Δίχως ελευθερία δεν θα μπορούσε να υπάρξει και έμπνευση. Η δημιουργική ενέργεια, εν ολίγοις, δεν αποτελεί ένα δικαίωμα του ανθρώπου, αλλά μάλλον πρόκειται για μία επιτακτική υποχρέωση. Η δημιουργική ενέργεια αντιτίθεται στην τελολογική ηθική. Ένα ιδανικό κανονιστικό τέλος, δηλαδή, στερείται ελευθερίας. Δεν πραγματώνει το αγαθό ο άνθρωπος επειδή αυτός είναι ο σκοπός του, αλλά επειδή κατανοεί εν εαυτώ την ενάρετη πράξη του αγαθού. Αυτή, δε, η δημιουργία του ανθρώπου εάν στερούνταν αντικειμένου αναφοράς θα επρόκειτο για μία ματαιοπονία.⁷⁷

Κανένας φυσικός νόμος δεν μπορεί να ασκήσει τυραννική εξουσία κατά του ανθρώπου. Οι δυνάμεις του κόσμου οδηγούν και ενεργούν προς μία ορισμένη κατεύθυνση. Εντός, όμως, των δυνάμεων αυτών υπάρχει μία νοητή βάση και μία πνευματική αρχή. Οι πνευματικές αυτές δυνάμεις μπορούν να τροποποιήσουν όμως τα αποτελέσματα των φυσικών νόμων της αναγκαιότητας. Ομοίως, και η δημιουργική δραστηριότητα του ανθρώπου μπορεί να αψηφήσει την εγκόσμια αναγκαιότητα καθότι είναι αποτελέσματα ελεύθερης δημιουργίας. Αυτή η δημιουργικότητα του ανθρώπου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως η όγδοη ημέρα της δημιουργίας.⁷⁸

Από ανάγκη, εν ολίγοις, μόνο η εξέλιξη γεννιέται. Η δημιουργικότητα, ως ανεξήγητη, μην έχοντας καμία αιτία και ως ανεξάρτητη από οτιδήποτε, είναι αδιαχώριστη με την ελευθερία και αποστρέφεται κάθε ντετερμινισμό και κάθε εξορθολογισμό. Δεν μπορεί ο ανθρώπινος λόγος να διέλθει από τα έσχατα όρια της δημιουργικής ελευθερίας χωρίς τον Ελευθερωτή Χριστό. Χωρίς τον Χριστό δεν μπορούμε να ξεπεράσουμε τον ντετερμινισμό της φύσης.⁷⁹

⁷⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 185-188, 192-193, 208-209, 213

⁷⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Η ύπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις*, σελ. 93, 95

⁷⁹. Ν. Berdyaev, *The meaning of the creative act*, αγγλ. μετ. Donald A. Lowrie (San Rafael, CA: Semantron Press, 2009) 144-145, 151-152

3. Περί της Αληθείας

3.1 Εισαγωγή στην έννοια της αλήθειας

Εκείνο το οποίο έντονα ο αναγνώστης θα συνειδητοποιήσει από τη μελέτη του έργου του Νικολάι Μπερντιάγιεφ, είναι η αγωνία του να αναδειχθεί η αλήθεια των όσων με επιστημονικό τρόπο προσπαθεί να αποδείξει. Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Μπερντιάγιεφ ακολουθεί σε πολλά σημεία την τετράγωνη λογική των θετικών επιστημών. Και εκεί είναι που συντελείται το θαυμαστό παράδοξο που απογειώνει τη σκέψη του φιλοσόφου.⁸⁰

Η προσπάθειά του έγκειται στο να αναχθεί στις πρώτες πηγές του όντος. Αυτό επιτυγχάνεται πρώτον με την πίστη και έπειτα με τη γνώση. Δεν πρέπει, όμως, αυτό να εκλαμβάνεται ως ένδυμα γνωστικισμού, όπως μερικοί χαρακτήρισαν τη φιλοσοφία του Μπερντιάγιεφ. Δεν πρόκειται για τον Γνωστικισμό εκείνον τον οποίο η Εκκλησία είχε καταδικάσει. Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Μπερντιάγιεφ είναι εμποτισμένος με στοιχεία Ορθόδοξου Γνώσεως ανάλογα με εκείνα ενός Κλήμεντα Ρώμης, ενός Γρηγορίου Νύσσης ή ενός Μάξιμου του Ομολογητή. Θεωρεί τον ορθολογισμό ανίκανο και απορρίπτει ολοκληρωτικά έναν φιλοσοφικό αγνωστικισμό, στου οποίου τη θέση προτείνει έναν υπαρξιακό γνωστικισμό.⁸¹ έναν υπαρξισμό ο οποίος βασίζεται σημαντικά στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό.⁸²

Αν ειλικρινά θέλει η φιλοσοφία να εξετάσει το νόημα της αλήθειας και της αποκάλυψης, δύναται να το πράξει μόνο εφόσον η φιλοσοφία αυτή θα θέσει βάσεις εκκίνησης του στοχασμού σε μία θρησκευτική και πνευματική εμπειρία. Η φιλοσοφία

---

⁸⁰. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, ελλ. μετ. Β. Τ. Γιούλτσης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2002) 15

⁸¹. Κ. Δ. Γεωργούλη, *Αίσθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ί. Σιδέρης, 1964) 159-160, 163-164

⁸². P. A. Scaringi, *Freedom and the "Creative Act" in the writings of Nikolai Berdiaev: An evaluation in light of Jurgen Moltman's theology of freedom* (thesis for the degree of Doctor of Philosophy, University of St. Andrews, St. Mary's College) (Scotland: University of St. Andrews, St Mary's College, 2007) 13

θα πρέπει να προτάξει την πνευματική εμπειρία, έτσι που η φιλοσοφία να καθίσταται υπαρξιακή και όχι λογοκρατική.⁸³

Με βάση τη φιλοσοφική πορεία κατάδειξης της προβληματικής των θεμάτων του, ο Μπερντιάγιεφ καταφέρνει να εξουδετερώσει έναν ορθολογισμό, όπως εκείνος τον αντιλαμβάνεται. Ο Μπερντιάγιεφ κατορθώνει να αναδείξει μέσα από μία, τρόπον τινά, μαθηματική πορεία την αλήθεια της φιλοσοφικής του σκέψης, η οποία ταραίζει τα θεμέλια της επιστημονικής αυθεντίας. Η φιλοσοφία του Μπερντιάγιεφ διεκδικεί και αυτή μία αυθεντία με βάση τους φιλοσοφικούς του στοχασμούς. Πώς γίνεται, αναρωτιέται ο Φιλόσοφος, να μην ανατέμνει την αλήθεια η φιλοσοφία του, εάν κάτι τέτοιο δεν μπορούν ούτε οι θετικές επιστήμες να επιτύχουν. Εν ολίγοις, ο φιλόσοφος θέτει τον αναγνώστη ενώπιον μίας ουσιαστικής επιλογής κατεύθυνσης βίου, η οποία δεν κινείται μεταξύ του Θεού και της Επιστήμης, αλλά μεταξύ μίας κοπιώδους ελεύθερης αγάπης και μίας ομαλής ανελεύθερης ευημερίας.⁸⁴

Όταν ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με την αλήθεια ή όταν αποφασίζει να το πράξει, συνήθως δειλιάζει. Ο άνθρωπος τείνει να προσαρμόζει την αλήθεια προς τα συνήθη πράγματα της καθημερινής ρουτίνας. Η ελευθερία, όμως, είναι το αντίθετο του φόβου. Η αφοβία ενώπιον της αλήθειας είναι μία μεγάλη κατάκτηση για το πνεύμα του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δεν μπορεί και δεν είναι σε θέση να οργανώσει την αλήθεια και την ευτυχία. Αυτά δίδονται ως δώρα από τη Θεία Χάρη. Δίδονται δια της εμπειρίας σε εκείνους που τα αναζητούν και που αγωνίζονται για το αιώνιο.⁸⁵

Κατά τον Μπερντιάγιεφ, δεν αγαπούν οι άνθρωποι την αλήθεια και παύουν να την αναζητούν. Η ωφέλεια, το συμφέρον και η επιθυμία της εξουσίας αντικαθιστούν την αλήθεια. Οι άνθρωποι δεν εχθρεύονται την αλήθεια λόγω ενός σκεπτικισμού, ίσως, ή ενός μηδενισμού. Οι άνθρωποι δεν εναντιώνονται στην αλήθεια σαν να ήταν αδύνατη η εύρεσή της. Απεναντίας, παρατηρείται η τάση προς αντικατάσταση της αλήθειας με μία άλλη πίστη ή με μία άλλη δογματική διδασκαλία.

Ο άνθρωπος, έτσι, δύναται να αποδέχεται το ψέμα σαν να είναι κάτι καλό και όχι κάτι κακό. Ο άνθρωπος φτάνει στο σημείο να αδιαφορεί για την αλήθεια ένεκα και μίας δογματικής πίστης που βλέπει ως αδυναμία την ελεύθερη αναζήτηση της αλήθειας

⁸³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, έλλ. μετ. Χρ. Μαλεβίτσης (Αθήνα: Έκδόσεις Δωδώνη, χ.χ.ε. δεύτερη έκδοση) 54-55

⁸⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 16, 19-20, 22-24

⁸⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ υπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις*, σελ. 107-108, 127

αυτής. Το ψέμα, κατά αυτόν τον τρόπο, θεωρείται σαν μία ιερή υποχρέωση προς χάρη υψηλών σκοπών και το κακό δικαιώνεται στο όνομα του καλού.

Ο Ρώσος στοχαστής αναφέρει πως ο κόσμος και μαζί του και η σκέψη είναι βυθισμένα στο χάος. Το γεγονός αυτό συντείνει προς την αναγνώριση μίας αλήθειας και της ύπαρξης ενός Λόγου. Δεν δύναται να σταθεί οποιαδήποτε διαλεκτική διαδικασία εάν δεν υπάρχει κάποιος Νους, κάποιος Λόγος. Χωρίς Λόγο οποιαδήποτε διαλεκτική καθίσταται άνευ ουσίας. Ο διαλεκτικός υλισμός, επομένως, ενέχει ουσιαστικά μία μεγάλη αντίφαση, αρχής γενομένης από τον ίδιο του τον τίτλο. Η ιστορική ανάπτυξη γεννά σχετικισμό και δεν θα μπορούσε να έχει καμία αναπτυξιακή δύναμη εάν δεν συνέιχε τα ιστορικά δεδομένα ένας Λόγος.

Ο Λόγος αυτός για τον Μπερντιάγιεφ είναι ο Θεός, ο οποίος βρίσκεται στα έσχατα βάθη όλων των πραγμάτων, εκεί που η αλήθεια επαληθεύεται. Η αλήθεια δεν έγκειται στη γνώση που αποκτά το υποκείμενο από την αντικειμενική πραγματικότητα, από το αντικειμενικό είναι. Η αλήθεια προσεγγίζεται μέσα από τη διείσδυση στη θεία ζωή, η οποία κείται μακράν οποιουδήποτε υποκειμένου και αντικειμένου. Η επιστημονική γνώση του φυσικού κόσμου με το μεγαλύτερο βάθος ανάλυσης και την ακριβέστερη ερμηνεία δεν παύει από το να αποτελεί μία αντανάκλαση του Λόγου.

Η Αλήθεια για τον Μπερντιάγιεφ, στην οποία πρέπει να επανέλθουν όλες οι επιμέρους αλήθειες, δεν επαληθεύεται με βάση τη δύναμη ενός απόλυτου λογικού, αλλά με τη δύναμη του πνεύματος. Το Πνεύμα δεν έχει κάποια θέση στη λογικοποιημένη αντίθεση του υποκειμένου με το αντικείμενο. Η Αλήθεια είναι ένα γεγονός υπερ-υποκειμενικό και όχι κάτι το αντικειμενικό. Δεν εγκλωβίζεται σε μία εγκόσμια διάχυση δυνάμεων, σε έναν κλειστό κύκλο σκέψης και μία χωρίς διέξοδο συνείδηση. Η γνώση δεν βοηθάει προς το σκοπό της απόκτησης μίας αντικειμενοποίησης, αλλά συντείνει προς το μεγαλείο της υπέρβασης της αντικειμενοποίησης αυτής.

Η Αλήθεια δεν αντανάκλα την πραγματικότητα αυτού του κόσμου, αλλά το θρίαμβο της σημασίας του κόσμου. Η σημασία αυτού του κόσμου δεν σχετίζεται με καμία λογική συνδεδεμένη με την πεπτωκυία πραγματικότητα, η οποία πιέζεται από τους φυσικούς και λογικούς νόμους. Ο Θείος Λόγος θριαμβεύει ενάντια στην πραγματικότητα αυτή και τη σημασία της.

Η Αλήθεια αποτελεί μία κατάκτηση του πνεύματος. Πρόκειται για μία δημιουργική πράξη, μία δημιουργική ενέργεια του ανθρώπου, η οποία υπερβαίνει τη δουλεία στην

αντικειμενική πραγματικότητα. Η όλη Αλήθεια είναι ο Θεός. Η κατάκτηση της Αλήθειας δεν περνά μέσα από την επεξεργασία λογικών εννοιών. Αποτελεί, πριν απ' όλα μία αξιακή κρίση. Η Αλήθεια αντανακλά το φως του Λόγου στα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η Επιστήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αναλλοίωτη λογική των φυσικών νόμων. Κατά αυτόν τον τρόπο, αρνείται οποιαδήποτε ύπαρξη Λόγου. Έτσι, βέβαια, και οι νόμοι της λογικής δεν παύουν από το να αποτελούν αναγκαίες καταστάσεις του πεπτωκότος κόσμου. Το πνεύμα, όμως, κινείται πέραν των νόμων αυτών. Εντός του πνεύματος υπάρχει το φως του Λόγου.

Η Επιστήμη αντί για την Αλήθεια ανακαλύπτει επιμέρους αλήθειες, τις οποίες ο άνθρωπος αισθάνεται αναγκασμένος να αποδεχθεί απόλυτα μέσα σε ένα περιβάλλον που διαρκώς πυκνώνει τα σύννεφα. Οι επιμέρους αυτές αλήθειες δεν μπορούν σε τίποτα να βοηθήσουν τον άνθρωπο, όπως η πλήρης Αλήθεια θα μπορούσε. Η πλήρης Αλήθεια, την οποία το βασίλειο του Πνεύματος δύναται να αποκαλύψει, είναι η μόνη ικανή να σώσει τον άνθρωπο. Οι επιμέρους αλήθειες δεν είναι αντικειμενικές. Βρίσκονται προσαρμοσμένες στην αναγκαιότητα και τον κατατεμαχισμό του κόσμου στο βασίλειο του Καίσαρα.

Το βασίλειο αυτό είναι ένας κόσμος ονειροπολήσεων και μύθων όπου ο άνθρωπος ανενδοίαστα υπεισέρχεται. Οι μύθοι αυτοί υπακούν στο εύλογο και στο λογικό και προσηλώνονται εκεί. Ο ορθολογισμός αποτελεί έναν από τους μύθους αυτούς. Η επιχειρούμενη σύνδεση του ορθολογισμού με έναν ηρωισμό και ένα θάρρος από μεριάς του ανθρώπου ώστε να απορρίψει κάθε παρηγοριά που επιφέρει η πίστη σε πνευματικές καταστάσεις, δεν παύει να αποτελεί και αυτό έναν μύθο και μία παρηγοριά. Αποτελεί μία ασυνείδητη πράξη πανουργίας του ανθρώπου, μέσα σε πλαίσια μη φυσιολογικά.

Ο άνθρωπος ζει σε έναν κόσμο αντικειμενικό που είναι, όμως, ισοδύναμος του απατηλού. Είναι λανθασμένα προσανατολισμένος και αναγκάζεται να ζει υποταγμένος στην αντικειμενική πραγματικότητα. Ακόμα και αν θεωρήσουμε ότι η ύπαρξη του Θεού αποτελεί έναν επιπλέον μύθο, θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι αποτελεί τον κορυφαίο, τον πληρέστερο και τον πιο ενδιαφέροντα.

Ο μύθος της ύπαρξης του Θεού ισούται με την ύπαρξη του μύθου της Αλήθειας. Χωρίς τον μύθο αυτό είναι άσκοπο να συζητά κάποιος για την αναγκαιότητα της ύπαρξης και αυτών ακόμα των επιμέρους αληθειών. Ασφαλώς, βέβαια, και είναι

αδύνατο να αποδείξει κάποιος την πραγματικότητα του μύθου του Θεού, της Αλήθειας και του Πνεύματος· είναι, όμως, και περιττό. Αν δεν υπάρχει ανάσταση και αθανασία στην αιώνια ζωή, τότε ο κόσμος είναι μία κατάσταση ανούσια και παράλογη.

Ο άνθρωπος, κατά τον Μπερντιάγιεφ, οφείλει να συνειδητοποιεί το ανώφελο και παράλογο αυτού του κόσμου. Οφείλει να πιστεύει στο πνεύμα, το οποίο είναι αλληλένδετο της ελευθερίας, και στη σημασία που θα κατανικήσει την έλλειψη της σημασίας. Αυτό για τον φιλόσοφο αποτελεί τη νίκη του βασιλείου του Πνεύματος επί του βασιλείου του Καίσαρα. Είναι η νίκη της Αλήθειας επί του ψέματος, αλλά και επί των επιμέρους αληθειών, οι οποίες κομπάζουν για την απόκτηση κάποια μέρα της τύχης αυτού του κόσμου.

Η γνώση της Αλήθειας από τον άνθρωπο αποτελεί μία δημιουργική διαδικασία, η οποία εμπερικλείει το θείο στοιχείο, την εικόνα και την ομοίωση του Θεού. Η γνώση της Αλήθειας είναι δυνατή μόνο με τη μεσολάβηση του πνεύματος και της πνευματικής εμπειρίας. Η απόδειξη του Θεού περνά μέσα από την πνευματική εμπειρία του ανθρώπου. Μέσα σε μία τέτοια μεταμορφωμένη συνείδηση αποκαλύπτονται άλλα επίπεδα.⁸⁶

Τα νοούμενα υποκείμενα κατακερματίζονται στον πτωτικό κόσμο των φαινομένων. Η διαδικασία αυτή αποτελεί μία ιδιαίτερη γνώση και συνειδητοποίηση που προκύπτει από το διχασμό υποκειμένου και αντικειμένου. Η πρωτογενής πραγματικότητα, ωστόσο, δεν παύει να υπάρχει οριστικά. Γνώση αυτής της πραγματικότητας υπάρχει μέσω της ενόρασης, η οποία είναι μία λειτουργία βουλητική και συναισθηματική του πνεύματος. Η ενόραση αυτή είναι η αλήθεια και όχι μία κοινωνικοποίηση της αλήθειας που σχετίζεται με ό,τι είναι χρήσιμο και αναγκαίο στη ζωή. Η ενόραση αυτή δεν έχει μόνο νοητικό χαρακτήρα. Είναι ένα άνοιγμα του συναισθήματος και της βούλησης προς την ολοκληρωμένη αλήθεια.

Η πνευματική ενόραση, εν αντιθέσει με τον αντικειμενικό κόσμο του καταναγκασμού, αν και είναι η πλέον καθολική και έγκυρη αλήθεια, εν τούτοις παρουσιάζεται ως ακριβώς το αντίθετο. Η εξαντικειμενοποίηση, βέβαια, δεν συντελείται μόνο στη σφαίρα της γνώσης του παρόντος κόσμου, αλλά εφαρμόζεται

---

⁸⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 26-27, 29-30, 32-33, 35, 37-38, 41

και στο *ον* και στην ίδια την πραγματικότητα. Η πτώση έκανε τους ανθρώπους να δεχθούν ως πραγματικότητα ένα δευτερογενές και εξορθολογισμένο στοιχείο και όχι την πνευματική και μη εξαντικειμενοποιημένη πρωτογενή πραγματικότητα. Στον κόσμο του αντικειμένου χάνεται το πρόσωπο.⁸⁷

Αληθινό δεν είναι μόνο ό,τι υπάρχει. Η αλήθεια πρωτίστως είναι έννοια πνευματική. Ο άνθρωπος οφείλει να παραδέχεται την Αλήθεια και όχι το *Ον*, αλλά η αλήθεια εδράζεται εντός του πνεύματος και όχι μέσα στον κόσμο. Βάση των ανωτέρω αποτελεί η ενσαρκωμένη Αλήθεια του Λόγου του Θεού. Η ενσάρκωση του Χριστού ήταν μία σύγκρουση με την εξαντικειμενοποίηση. Το *ον* είναι υπερυποκειμενικό προϊόν του πνεύματος και για αυτό το λόγο υπάρχει συγκεκριμένα, είναι, με άλλα λόγια, ένα προϊόν της υποστασιοποίησης της ύπαρξης.

Το *ον* εργαλειοποιεί και, εν τέλει, εξαφανίζει το μοναδικό και ανεπανάληπτο πρόσωπο. Εισάγει το πρωτείο του γενικού έναντι του συγκεκριμένου. Η ύπαρξη, όμως, είναι βαθύτερη του όντος. Ομοίως, και ο Θεός δεν μπορεί να καλείται ως *ον* καθώς αυτό αποτελεί μία φυσιοκρατική αντίληψη. Στον κόσμο των αντικειμένων δεν δυνάμεθα να εντοπίσουμε τον Θεό.⁸⁸

---

⁸⁷. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής, Διάλογος με τή δυτική καί τήν ινδική σκέψη*, σελ. 122-123, 128, 135-137, 198

⁸⁸. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής*, ό. π. σελ. 160, 162-163, 168

3.2 Η Ύπαρξη και η πνευματική εμπειρία. Αντιδιαστολή με εξαντικειμενισμό και φυσικό άνθρωπο

Προκαταβολικά ο Μπερντιάγιεφ μας εισάγει στην έννοια του εξαντικειμενισμού αναφέροντας πως πρόκειται για μία αποξένωση, μία απώλεια της ελευθερίας και της ατομικότητας, γνώση μόνο από έννοιες και όχι από εμπειρία, καθώς και υποδούλωση στο κοινό. Η υπαρξιακή φιλοσοφία αντίκειται στον εξαντικειμενισμό. Η ύπαρξη προηγείται της ουσίας, καθώς είναι ένα ενέργημα ελευθερίας, ενώ η ουσία εμπεριέχει προκαθορισμό. Στο χώρο της ύπαρξης δεν υπάρχει αιτιατή σύνδεση και συνέχεια. Τα πάντα πρέπει να τα θεωρήσουμε εντός της υπαρξιακής σφαίρας, καθώς και τους εαυτούς μας, ώστε να ξεφύγουμε από έναν κόσμο εξαντικειμενισμένο που ορίζει μία ορθολογιστική οντολογία. Η ορθολογιστική οντολογία και ερμηνεία του εξαντικειμενισμένου κόσμου δεν γνωρίζει και δεν αποδέχεται την πνευματική εμπειρία του εσωτερικού ανθρώπου.⁸⁹ Πρέπει ο άνθρωπος, για να αποφύγει τον εξαντικειμενισμό, να ανακαλύψει το νοούμενο που έχει μέσα του και το οποίο φανερώνει τον αληθινό προορισμό του ανθρώπου. Η πνευματική εμπειρία αποτελεί μία νοούμενη κατάσταση και όχι έναν φαινόμενο κόσμο.⁹⁰

Πρέπει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε τη βαθύτατη επιρροή που άσκησε ο φιλόσοφος Ιάκωβος Μπαίμε επάνω στον Μπερντιάγιεφ, όταν μέσα από το έργο του φιλοσόφου ο Μπερντιάγιεφ θα μπορέσει να εκφραστεί, επαυξάνοντας στα ανωτέρω. Έτσι, η γνώση για τον Μπαίμε προκύπτει από το υποκείμενο και όχι από το αντικείμενο, παρόλη τη σπουδαιότητα που αποδίδει στην κοσμολογία και στη φυσική φιλοσοφία. Ο ορατός κόσμος αποτελεί μία αντανάκλαση ενός έτερου κόσμου αοράτου. Ο πνευματικός και εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου εκδηλώνει τον ορατό παρόντα κόσμο. Τα πάντα αποκαλύπτονται εντός του ανθρώπου και του πνεύματός του και καθίσταται εμπειρικά διακριτή η παρουσία του Θεού. Τη βάση του ορατού κόσμου την αποτελεί ο αόρατος πνευματικός κόσμος. Δεν μπορεί ο άνθρωπος, κατά

⁸⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, σελ. 57-60

⁹⁰. S. Kurtanidze, *Φαινόμενο και νοούμενο στη θεολογική σκέψη του Ν. Μπερντιάγιεφ* (μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2011) 97-98

τον Μπαϊμε, να αναζητά τη Θεία Σοφία μέσα στα βιβλία. Τα πάντα στην εγκόσμια δημιουργία αποτελούν σύμβολα του εσωτερικού κόσμου.

Ό,τι μαθαίνει ο άνθρωπος οφείλεται στο φωτισμό της ψυχής από το Άγιο Πνεύμα. Υπάρχουν σαφώς περιορισμοί για τις αντιληπτικές ικανότητες του ανθρώπου, αλλά φέρει σαν καθήκον τη γνώση για τον Θεό. Όλα αυτά δεν οδηγούν στην παγίδευση σε έναν αφηρημένο και ιδεατό κόσμο έμπορο με υποκειμενικές εμπειρίες. Οφείλουμε να είμαστε και πραγματιστές, αλλά η ύπαρξη πάνω από όλα είναι ένα υποκείμενο και όχι αντικείμενο. Δεν αποτελεί ο κόσμος μία αέναη στατική και άκαμπτη ιεραρχικά αιώνια τάξη. Αντιθέτως, η ζωή είναι μία πάλη και μία δυναμική διαδικασία. Αν κάτι μπορεί να γίνει αντιληπτό αυτό οφείλεται μόνο μέσω της ύπαρξης του συγκεκριμένου αντίθετου προς την αντίληψη αντικειμένου.⁹¹

Η ύπαρξη της πνευματικής εμπειρίας, στην οποία φανερώνεται η ελευθερία, προηγείται των αντικειμένων και των πραγμάτων. Ο εξαντικειμενισμός εμπεριέχει ντετερμινισμό. Η πνευματική εμπειρία της ύπαρξης είναι αλληλένδετη με την ελευθερία. Πριν από τον διαχωρισμό στον άνθρωπο του υποκειμένου και του αντικειμένου πρέπει να αναγνωρίσουμε ένα βαθύτερο υπόστρωμα. Ωστόσο, το υπαρξιακό αυτό βάθος ο άνθρωπος δεν είναι πάντα σε θέση να το αντιληφθεί. Τα πάντα, όμως, τα οφείλει εκεί, καθώς σαν φυσικό και κοινωνικό ον ο άνθρωπος τίποτα δεν μπορεί να καταφέρει. Η έτερη φύση του ανθρώπου θα μπορούσαμε, δηλαδή, να αναφέρουμε, ότι είναι η δημιουργική του πράξη, η οποία εμπερικλείει την ελευθερία. Ο άνθρωπος, δηλαδή, δεν μπορεί να εξεταστεί και να ερμηνευθεί από μία απόσταση και αφ' υψηλού παρατήρηση, παρά μόνο από μία εσώτατη ελεύθερη διεργασία.

Στον αντίποδα του φυσικού ανθρώπου βρίσκεται ο υπερβατικός και εσωτερικός άνθρωπος, του οποίου η ύπαρξη κείται πέραν των αντικειμενοποιήσεων. Στον άνθρωπο αυτόν εντοπίζεται ό,τι δεν αποξενώθηκε ριγμένο στον εξωτερικό κόσμο. Ο άνθρωπος αυτός ανήκει στο βασίλειο της ελευθερίας χωρίς ποτέ να σχετίζεται με θεωρίες εξελίξεως. Η βίωση αυτής της ελευθερίας, μάλιστα, δεν θα μπορούσε να περιγραφεί σαν φύση. Πρόκειται για μία πραγματικότητα άλλης τάξεως κατά την οποία δεν καθίσταται δυνατό η εμπειρική θεωρία της γνώσης να ανατρέψει την υπερβατική. Όλες οι γνωσιακές και αντικειμενικές θεωρίες δεν μπορούν να πουν κάτι για αυτή την εσωτερικότητα του ανθρώπου.

---

⁹¹ N. A. Berdyaev, *Είσαγωγή στην διδασκαλία του Ίακωβου Μπαϊμε (δύο μελέτες)*, έλλ. μετ. Δημήτριος Πολυχρόνης (Αθήνα: χ.ε. 2022) 70, 73-78, 80

Η εμπειρία την οποία βιώνει ο άνθρωπος, είτε είναι θεία είτε ανθρώπινη, μαρτυρεί την ύπαρξη πίσω από τον φυσικό άνθρωπο, ενός υπερβατικού. Ο υπερβατικός άνθρωπος δεν σχετίζεται με τη φύση, αλλά προς μία, εν ελευθερία, δημιουργική πράξη. Ζει και κινείται στον παρόντα κόσμο, αλλά ανήκει στον κόσμο της ελευθερίας. Ο πνευματικός τρόπος υπάρξεως μακριά από τον εξαντικειμενισμό του κόσμου αποτελεί οδοδείκτη προς τη θεοποίηση του ανθρώπου. Χωρίς την ύπαρξη του υπερβατικού ανθρώπου παύει να υφίσταται οποιαδήποτε αλήθεια. Διότι η αλήθεια δεν είναι μία διατύπωση του αφαιρετικού νου, αλλά μία εκ των προτέρων εγκυρότητα του πνεύματος του ακέραιου και υπερβατικού ανθρώπου. Η αλήθεια δεν συλλαμβάνεται από τον μερικό και αφηρημένο άνθρωπο, αλλά από τον υπερβατικό και τον κατ' εικόνα Θεού και αυτό δεν το βεβαιώνει ο ορθολογισμός, αλλά η πνευματική εμπειρία της ανθρωπότητας.⁹²

Η αλήθεια από το γνωρίζων πρόσωπο δεν είναι μία γνώση ενός αντικειμένου το οποίο υπέρκειται του ανθρώπου. Αντιθέτως είναι μία εσωτερική επικοινωνία με την αλήθεια. Δεν πρόκειται για μία διασκεπτική και κοινώς πανθομολογούμενη εξωτερική επιστημονική γνώση. Είναι ένα ζήτημα ζωής. Είναι το νόημα της ζωής. Δεν πρόκειται, βέβαια, για μία υπερκόσμια αυθεντία, αλλά για μία εσωτερική διαύγαση φωτός. Οι εξουσίες και οι αυθεντίες υπόκεινται αντικειμενοποίησης, κάτι το οποίο αποξενώνει. Η αποξένωση αυτή μόνο εν Πνεύματι και Αληθεία μπορεί να υπερκεραστεί.

Αναπότρεπτα, στο σημείο αυτό, τίθεται το ερώτημα για το ποιο ακριβώς είναι το μέτρο και το κριτήριο της αλήθειας. Προκαλεί ερωτήματα για το εάν ο κατέχων την αλήθεια ενδεχομένως αυθαιρετεί, εφόσον είναι μία καθαρά υποκειμενική κατάσταση. Τα ερωτήματα αυτά, ωστόσο, τίθενται από ανθρώπους οι οποίοι στέκονται δουλικά στη ζωή συνηθισμένοι να παραδίδονται στα κελεύσματα διάφορων εξουσιών και ρυθμιστών των ζητημάτων της ζωής τους.⁹³

Στην πνευματική ζωή δεν υπάρχει αντικείμενο πίστης ή γνώσης καθόσον ο άνθρωπος βιώνει μία εσωτερική κατάκτηση. Η αλήθεια για τον άνθρωπο στην πνευματική ζωή είναι ενόραση και θεωρία αυτής της αλήθειας. Η αλήθεια της πνευματικής ζωής είναι αυτή η ίδια η πραγματικότητα του πνεύματος κατά την κατάσταση της εσωτερικής ζωής. Στην πνευματική ζωή δεν υπάρχει μία κάποια σκέψη για τον Θεό, αλλά υπάρχει

⁹². Ν. Μπερντιάεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, σελ. 60-67

⁹³. Ν. Μπερντιάεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 89-90

αυτή η ίδια η αποκάλυψη του Θεού. Αυτή η ίδια η ζωή της πνευματικής κατάστασης του ανθρώπου είναι η αλήθεια και εκείνος που γνωρίζει την αλήθεια καθίσταται ο ίδιος αλήθεια εντός αυτής.

Στον φυσικό κόσμο το γνώσκον υποκείμενο χωρίζεται από το γνωσκόμενο αντικείμενο. Η πνευματικότητα, ωστόσο, ορίζεται ως επανένωση των ανωτέρω δύο, όταν, δηλαδή, το γνώσκον υποκείμενο βρίσκεται στο βάθος του όντος. Η αλήθεια μόνο στην πνευματική ζωή μπορεί να γνωσθεί. Η σκέψη και η ιδέα του αντικειμενικού κόσμου βασανίζεται να ψηλαφήσει τα κριτήρια της αλήθειας της πνευματικής εμπειρίας, καθώς τα αναζητά εξωτερικά αυτής, ενώ τα κριτήρια αυτά αναπαύονται σε αυτή την ίδια την αλήθεια. Δεν μπορεί το κριτήριο του Θεού να αναζητηθεί εντός του φυσικού και κατώτερου κόσμου, όπως απεγνωσμένα και μάταια προσπαθεί ο άνθρωπος να πράξει. Ούτε οφείλει ο άνθρωπος να απαρνηθεί τη ψυχική και σωματική του κατάσταση, αλλά να τις φωτίσει και να τις μεταμορφώσει, έτσι που πνευματική ζωή να λογίζεται η νίκη κατά της αμαρτίας και η αποδέσμευση από μία ακίνητη οντολογία.⁹⁴

Σημαντικότατο ρόλο στην ανάπτυξη αυτής της πνευματικής ζωής μέσω του πνεύματος παίζει το μυστήριο της απολύτρωσης. Πρόκειται για τον προσωπικό Γολγοθά εκάστου ανθρώπου, μέσω του οποίου διέρχεται όλη η ζωή με αποκορύφωμα τη σταύρωση και τη θυσία. Το απολυτρωτικό αυτό μυστήριο, κατά το δρόμο που άνοιξε και φώτισε ο Χριστός, αποκαλύπτεται δια της πνευματικής εμπειρίας. Δίχως την πνευματική και εσωτερική αποδοχή του Χριστού οι ευαγγελικές αλήθειες περιπίπτουν σε ακατανόητα γεγονότα. Χάρη στο Χριστό τα γεγονότα του πνευματικού κόσμου έχουν πολύ μεγαλύτερη αξία από οποιοδήποτε γεγονός της παγκόσμιας ιστορίας.⁹⁵

Ο άνθρωπος δύναται να συναντήσει τον Θεό μόνο στον κόσμο της πνευματικής ζωής και εμπειρίας. Χωρίς Θεό ο άνθρωπος δεν μπορεί να βιώσει κανενός είδους πνευματική ζωή. Η πνευματική ζωή δεν οφείλεται στον άνθρωπο. Δωρίζεται στον άνθρωπο ένεκα μίας ανώτερης αυτού πραγματικότητας, η οποία είναι η Θεία Φύση. Ωστόσο η ύπαρξη του ανθρώπου μετατρέπει αυτή τη δωρεά της πνευματικής ζωής σε μία πρωταρχική και αρχέγονη πραγματικότητα, καθώς εάν ο άνθρωπος δεν είχε κληθεί στην ύπαρξη, η πνευματική ζωή θα καθίστατο μία κάποια αφηρημένη

⁹⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 60-63, 66

⁹⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 68-69

αδιαφορία. Χάρη σε αυτή, επίσης, την πνευματική ζωή ο άνθρωπος δύναται να κατακτήσει την προσωπικότητά του.

Την εμπειρία της ανθρώπινης προσωπικότητας μπορούν να την βεβαιώσουν οι Άγιοι της Εκκλησίας. Η προσωπικότητα βεβαιώνεται ένεκα της αθανασίας στην πνευματική ζωή, η οποία είναι μία πνευματική και θρησκευτική κατηγορία και όχι μία φυσιοκρατική ή μεταφυσική. Είναι νέα γέννηση εν Χριστώ και όχι μία άπειρη συνέχεια της φύσης του ανθρώπου. Είναι μία νέα πραγματικότητα, η οποία αποκαθίσταται όταν ο άνθρωπος παύει να είναι μία κλεισμένη ψυχοφυσική μονάδα. Ο άνθρωπος ο πληρωμένος με πνεύμα δεν νεκρώνεται αλλά μεταμορφώνεται και φωτίζεται.⁹⁶

Η πνευματική ζωή είναι άπειρη μέσα στην ποιοτική ποικιλία της υπέρξεώς της. Δεν θα πρέπει, βέβαια, να ταυτίζουμε το πνεύμα με την τρίτη Υπόσταση της Αγίας Τριάδας. Το πνεύμα είναι η σφαίρα εντός της οποίας συναντώνται ο άνθρωπος με τον Θεό. Η απειρότητα της πνευματικής ζωής φυλακίζεται εντός του πεπερασμένου φυσικού κόσμου. Η αναζήτηση ωστόσο του Θεού από τον άνθρωπο νοηματοδοτεί το βαθύτερο λόγο ύπαρξης του όντος. Καμία δύναμη δεν μπορεί να πείσει τον άνθρωπο που ζει εντός της πνευματικής ζωής ότι ο Θεός είναι μία αυθυποβολή και μία αυταπάτη. Αντιθέτως, η πραγματικότητα του φυσικού κόσμου είναι αυτή που θα χαρακτηριζόταν ως μια ψευδαίσθηση και ανυπαρξία.⁹⁷

Δεν δύναται ο άνθρωπος να εντοπίσει κάποιο νόημα στον παρόντα κόσμο εάν δεν έχει βιώσει κάτι αντίστοιχο δια της πνευματικής εμπειρίας. Το πνεύμα είναι άπειρο. Μεταμορφώνεται ανάλογα με τον δυναμισμό της πνευματικής ζωής μη δυνάμενο να ανεχθεί οποιαδήποτε υποταγή και δύναται με κάποιον τρόπο να ψηλαφιστεί μόνο από μία συμβολική αντίληψη, κάτι που η φιλοσοφία ονομάζει μύθο. Η ορθολογιστική αντίδραση του ανθρώπου επί του φυσικού κόσμου και η αποδοχή του δεν παύει να είναι μία θλάση, τρόπον τινά, του θείου μέσα στα όρια του φυσικού κόσμου. Η λογική, όμως, δεν μπορεί να είναι ο Λόγος. Υπάρχει μία ανυπέβλητη άβυσσος ανάμεσά τους. Δεν μπορεί το άπειρο θείο να περιοριστεί εντός του πεπερασμένου φυσικού κόσμου.⁹⁸

⁹⁶. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 71-74

⁹⁷. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 79, 81-82

⁹⁸. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 86, 90-92, 95

Ο μύθος είναι μία απροσμέτρητα μεγαλύτερη πραγματικότητα συγκρινόμενος με τις διανοητικές σκέψεις. Με την έννοια του μύθου δεν πρέπει να εκλαμβάνουμε μία κάποια αυταπάτη ή κάποια πρωτόγονη διάνοηση, μία μυθολογία. Ο μύθος εκφράζει περισσότερο τη ζωή παρά η αφηρημένη διάνοηση και η ορθολογιστική σκέψη. Παρουσιάζει το υπερφυσικό στη φυσική πραγματικότητα, την πνευματική ζωή στη ζωή της σάρκας και το υπεραισθητό στο αισθητό.

Όταν η γνώση ισχυρίζεται ότι αποδεσμεύτηκε από θρησκευτικούς μύθους, υπόκειται την ίδια στιγμή στην υποταγή του μύθου της ύλης. Αν η φιλοσοφία αρνηθεί τον μύθο και την θρησκευτική εμπειρία δεν θα είναι σε θέση να γνωρίσει Θεό. Οποιαδήποτε ορθολογιστική αντίληψη περί του Θεού τείνει να υποπέσει σε δυαρχία ή μονισμό. Το μυστήριο της Αγίας Τριάδας είναι απρόσιτο στην ορθολογιστική σκέψη και μόνο η σοφία του Χριστού δύναται να φωτίσει τον άνθρωπο.

Τέλος, οφείλει να αναφερθεί και η αλήθεια των εκκλησιαστικών δογμάτων, τα οποία δεν είναι κάποιες δοξασίες, αλλά είναι συνδεδεμένα με την αλήθεια και την εμπειρία της θρησκευτικής ζωής. Δεν επέχουν θέση κανόνων, αλλά ο ρόλος τους έγκειται στην κατάδειξη της πνευματικής οδού. Αποτελούν πνευματικά γεγονότα της πνευματικής εμπειρίας και αυθεντικές συναντήσεις με το θείο. Η αυθεντικότητα αυτή των δογμάτων δεν σημαίνει μία εξωτερική υποταγή. Δεν εκφράζουν την τελευταία γνώση, αλλά πρόκειται για ελεύθερη προσφυγή στην πνευματική εμπειρία. Το δόγμα είναι η αρχέγονη ζωή και η οντολογική πραγματικότητα. Το αν υπάρχει Θεός ή όχι δεν αποτελεί μία διατύπωση ή μία ομολογία μίας μεταφυσικής ιδέας. Πρόκειται για ζήτημα ζωής ή θανάτου. Εάν δεν υπάρχει Θεός και δεν αναστήθηκε ο Χριστός εκ νεκρών, τότε ούτε άνθρωπος υπάρχει και η πίστη μεταβάλλεται σε μία ανόητη αυταπάτη.⁹⁹

---

⁹⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 100-103, 105-107

3.3 Η συνειδητοποίηση της αλήθειας και η αναζήτησή της από τον άνθρωπο

Η αλήθεια για τον άνθρωπο δεν είναι καθαρά γνωστική και διανοητική, και δεν ανταποκρίνεται σε μία πραγματικότητα έξωθεν του ανθρώπου. Πρέπει να συλληφθεί από την ενιαία προσωπικότητα. Η αλήθεια είναι υπαρξιακή και δεν δίνεται στους ανθρώπους έτοιμη. Απαιτεί οδό και ζωή. Δεν είναι στάσιμη, αλλά απαιτεί δυναμική κίνηση και τάση προς το άπειρο. Δεν συμμορφώνεται προς κάτι άλλο, αλλά είναι πρωτόλεια και πρωταρχική και όχι κάτι το παράγωγο. Κατ' ουσίαν, η αλήθεια είναι ο Θεός, καθότι και ο Θεός είναι η αλήθεια. Δεν είναι μία πραγματικότητα ή κάτι που ανταποκρίνεται σε κάποια πραγματικότητα. Η αλήθεια είναι ο Λόγος και το νόημα της πραγματικότητας.

Η αλήθεια δεν είναι κάτι δεδομένο. Πρόκειται για μία κατάκτηση μέσω της δημιουργικής δράσης. Η αλήθεια μάλλον αποκαλύπτεται παρά κατοπτρίζεται από τη γνώση του όντος ή ενός αντικειμένου. Η αλήθεια ως κάτι αστάθμητο δεν εναπόκειται σε δεδομένες πραγματικότητες, αλλά μεταμορφώνει αυτές τις δεδομένες πραγματικότητες. Η αλήθεια ουσιαστικά υπερβαίνει οποιονδήποτε υποκειμενισμό και αντικειμενισμό. Είναι πρωτίστως υπαρξιακή κατά την έννοια ότι έγκειται στη δημιουργική ενέργεια του υποκειμένου.

Δεν δυνάμεθα να ισχυριστούμε πως η αλήθεια είναι υποχρεωτική. Ως ποιότητα αριστοκρατική μπορεί να αληθεύει απλά και μόνο σε ένα πρόσωπο, ακόμα και αν μία ολόκληρη κοινωνία την απορρίπτει. Το ίδιο, άλλωστε, κόμιζαν και οι προφήτες. Στην κοινωνία γίνεται αποδεκτό και εφαρμόζεται μόνο μία γενικότητα της αλήθειας. Ωστόσο, η αλήθεια υφίσταται όχι για να κατακτάται μόνο από μία κλειστή κάστα ανθρώπων. Η αλήθεια υπάρχει χάριν όλου του κόσμου, αλλά δεν μπορεί για χάρη των μαζών να προσαρμόζεται. Τότε χάνει την ποιότητά της και υπεισέρχεται σε έναν κοινωνιομορφισμό.

Η αλήθεια είναι, επίσης, κοινοτική. Αξιώνει μία κοινοτικότητα και μία αδελφοσύνη μεταξύ των ανθρώπων, όπου εν αληθεία λαμβάνει χώρα. Όταν αυτή η κοινοτικότητα, όμως, καταλήγει σε έναν κολεκτιβισμό, όπου η αλήθεια εμφανίζεται να έρχεται δοσμένη από κάπου αόριστα άνωθεν και αξιώνει επιβολή, τότε καταλήγει σε

καταπίεση αυθεντίας. Στην κοινότητα οι σχέσεις των προσωπικοτήτων πληρούνται εν ελευθερία. Η αλήθεια, κατά αυτόν τον τρόπο, δεν είναι ό,τι ωφελεί τον κολεκτιβισμό. Αυτό αποτελεί μία διαστρέβλωση της αλήθειας.

Η αλήθεια δεν ανήκει στη σφαίρα του όντος, ούτε και ανακλάται στη νόηση. Είναι το φως που διεισδύει και μεταμορφώνει την πραγματικότητα. Δεν έχει σχέση με το ον η αλήθεια, αλλά πρόκειται για την επιφάνεια του φωτός σε αυτό το ον. Αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος ότι βρίσκεται στο σκοτάδι και ψάχνει για φως. Ωστόσο, και αυτό ακόμα το γεγονός της αναζήτησης βεβαιώνει από μόνο του την ύπαρξη ενός φωτός και μίας αλήθειας, έστω και αν η αλήθεια είναι μία ύπαρξη άλλου είδους. Πρόκειται για μία ύπαρξη πνευματική, μία ενστάλαξη πνεύματος στην εγκόσμια πραγματικότητα, μακριά από έννοιες αφηρημένες. Δεν μπορεί η αλήθεια να αντικειμενοποιηθεί και να άπτεται της λογικής που θα απαιτεί το εδώ και τώρα.

Η αλήθεια θα πρέπει να εκφράζεται με κεφαλαίο το αρχικό γράμμα, δηλαδή ως Αλήθεια, καθότι Αλήθεια είναι ο Θεός. Όλες οι έτερες επιμέρους αλήθειες εκφράζουν τις εξαντικειμενοποιήσεις του παρόντος κόσμου. Η αναζήτηση, όμως, και η διαδικασία κατανόησης του κόσμου αυτού, προϋποθέτει στο νου τού γνωρίζοντος προσώπου την ύπαρξη αυτής της μίας Αλήθειας. Δίχως την ύπαρξη αυτής της μίας Αλήθειας, ο άνθρωπος θα βυθιζόταν στις άπειρες περιπλοκές του κόσμου και στο άπειρο κακό μη δυνάμενος να αρθεί υπεράνω αυτών με μόνη τη γνώση. Η αλήθεια δεν είναι, δηλαδή, διασκεπτική και υποχρεωτική, όπως και στις φυσικές επιστήμες. Για να συλλάβει, δε, ο άνθρωπος την αλήθεια εξαρτάται από το πόσο, και αν, διασταλεί ή συσταλεί η διάνοιά του.¹⁰⁰

Η αποκαθαρισμένη αλήθεια, η ουσιαστική και η δημιουργική, η οποία έχει φτάσει το υπερκόσμιο φως, δύναται να λάβει μορφή επικίνδυνη και μη εξυπηρετική για τον άνθρωπο. Το βάθος του Χριστιανισμού, ομοίως, μπορεί να επιφέρει μία επικίνδυνη κατάσταση για τον άνθρωπο, η οποία δεν προσαρμόζεται σε κανένα συμφέρον, έτσι που φλόγα θα κατέκαιε πολιτισμούς και κοινωνίες. Χρειάζεται θάρρος πολύ για την προσέγγιση της αλήθειας. Ο φόβος, απλά, μειώνει και συντρίβει την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Ο πραγματισμός της εγκόσμιας πραγματικότητας δεν φτάνει στο βάθος της αλήθειας. Αρκείται σε μία προσπάθεια προσέγγισης μίας κάποιας αλήθειας. Η

---

¹⁰⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, σελ. 71-77

καθαρή και ουσιαστική, όμως, αλήθεια είναι η φωνή της αιωνιότητας, το φως του Αγίου Πνεύματος.¹⁰¹

Για την Αλήθεια, όμως, και το Πνεύμα, τα κριτήρια δεν είναι εξωτερικά, αλλά είναι εντός τους. Αναζητώντας εις μάτην τα κριτήρια επαλήθευσής τους εισερχόμαστε σε ένα φαύλο κύκλο. Το μέτρο για την Αλήθεια είναι η υποκειμενική πίστη και αυτό ουδόλως υποδηλώνει αυθαιρεσία και ουδόλως επιφέρει ατομικότητα. Η υποκειμενική αυτή πίστη μπορεί να αποτελεί και χαρακτηριστικό μίας ομάδας. Ατομικιστής, αντιθέτως, σημαίνει να είμαι απομονωμένος. Πάντοτε, όμως, η παραδοχή της αλήθειας εμπεριέχει ένα στοιχείο κινδύνου. Δεν υπάρχει, και δεν πρέπει να υπάρχει, κάποια εγγύηση. Μόνο η παραδοχή των αντικειμένων είναι εκείνη που δεν εμπεριέχει κάποιο κίνδυνο.

Η αλήθεια και το ψεύδος της αλήθειας δεν είναι διανοητικά. Οφείλονται σε έναν εσφαλμένο προσανατολισμό της θέλησης και του πνεύματος. Για την αποκάλυψη της αλήθειας προϋποτίθεται ελεύθερη θέληση προς τις δημιουργικές αξίες. Μία αναζήτηση εγγύησης για την αλήθεια υποβιβάζει την αλήθεια αυτή και μία τέτοια αναζήτηση είναι μία εσφαλμένη ιχνηλασία. Η διάκριση μεταξύ γνώσης και πίστης είναι ζήτημα ακαδημαϊκό. Αμφότερες, γνώση και πίστη, απαιτούν ελευθερία από έναν αντικειμενισμένο κόσμο, καθώς η εμπειρία του ανθρώπου είναι συντετριμμένη από την ατέρμονη πολλαπλότητα του κόσμου.

Δεν πρέπει, όμως, να παραθεωρείται, ότι και η επιστήμη παραδέχεται την πίστη. Η παραδοχή της ύλης, η αντικειμενικότητα της οποίας δεν δύναται επιστημονικώς να αποδειχθεί, αποτελεί μία παραδοχή πίστης. Ακόμα και η παραδοχή έλλειψης νοήματος αποτελεί μια παραδοχή πίστης. Η άρνηση οποιουδήποτε νοήματος στον κόσμο αναπότρεπτα πρόκειται για την διατύπωση ενός υπαρξιακού νοήματος, ή, έστω, ενός μη νοήματος. Ακόμα και εντός του μηδενισμού δεν παύει ο άνθρωπος να πιστεύει. Καλώς ή κακώς, ο άνθρωπος θα όφειλε να είναι έτοιμος να θυσιάσει τα πάντα για την αλήθεια, αλλά είναι σύνηθες να αρέσκεται σε απατηλές ψευδαισθήσεις. Υπερήφανα ακόμα μπορεί και να απορρίψει την παρηγοριά της Αλήθειας θεωρώντας την απελπισία που επέρχεται σαν να ήταν αυτή η ύψιστη Αλήθεια.¹⁰²

Ο ρόλος του ανθρώπου στην αποκάλυψη δεν είναι παθητικός. Πρόκειται για ένα πνευματικό και εσωτερικό γεγονός. Η ανθρώπινη ιστορία είναι μία

¹⁰¹. Ν. Μπερντιάεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 80-81, 88

¹⁰². Ν. Μπερντιάεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 91-94, 96

αντικειμενοποίηση και κοινωνικοποίηση της αποκάλυψης αυτής. Η αρχέγονη ζωή του Πνεύματος δεν ταυτίζεται με την ανθρώπινη ιστορία. Η αποκάλυψη ως ένα πνευματικό και εσωτερικό θαύμα δεν δύναται να ερμηνευθεί με ιστορικούς όρους αιτιότητας. Πρωτίστως, η αποκάλυψη προϋποθέτει την ελευθερία του ανθρώπου. Αν και απαιτεί την διανοητική ενέργεια του ανθρώπου, η αποκάλυψη δεν είναι μια διασκεπτική αλήθεια. Οφείλουμε ακόμα και με το μυαλό μας να αγαπάμε το Θεό με ελεύθερη συναίνεση.

Η αποκάλυψη, βέβαια του Θεού, γίνεται κατά βαθμούς, ανάλογα με το βαθμό συνειδητοποίησης από τον άνθρωπο και όχι λόγω κάποιας εξελικτικής θεωρίας.¹⁰³ Η αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο είναι ένα γεγονός μίας προβολής, μία αντανάκλαση και εξαντικειμενίκευση εντός του πνευματικού κόσμου του ανθρώπου. Είναι ένα γεγονός το οποίο αποκαλύπτεται εντός της προσωπικότητας του ανθρώπου με τη συμμετοχή και του ίδιου.¹⁰⁴

Οποιαδήποτε, επομένως, εξέγερση κατά του Θεού ουσιαστικά προϋποθέτει την ύπαρξή του. Είναι προτιμότερο να λέγεται πως υπάρχουν ειδωλολάτρες παρά άθεοι. Δεν θα μπορούσε ποτέ ο άνθρωπος να αποκαλύψει την ιδέα περί του Θεού εάν δεν υπήρχε στην, κατά τα άλλα κατώτερη φύση του, μία κάποια ορισμένη ανωτερότητα. Βέβαια, δεν είναι εύκολο να αποδείξει ο άνθρωπος με κάποια, έστω, επάρκεια περί της διαφορετικής πραγματικότητας του Θεού σε σύγκριση με την κοινωνική και τη φυσική πραγματικότητα. Ο Θεός είναι ελευθερία, πνεύμα και αγάπη. Μόνο η δημιουργική ενέργεια του πνεύματος του ανθρώπου μπορεί να ψηλαφήσει αυτήν την πραγματικότητα του Θεού.

Αναφερόμενοι στον Θεό λέγοντας πως εκτός των άλλων είναι και πνεύμα, δηλώνεται ότι τον Θεό μόνο αποφαστικά δύναται κάποιος να τον προσεγγίσει σε σχέση με την φυσική και κοινωνική πραγματικότητα. Δεν υπάρχει καμία αντικειμενοποίηση που θα καθιστούσε προσεγγίσιμο το μυστήριο του Θεού, σαν ένα οποιοδήποτε αντικείμενο. Δεν ενυπάρχει καμία ορθολογιστική προσέγγιση για τον Θεό, όπως για οποιοδήποτε έτερο ον. Δυνατότητα προσέγγισης δίνει μόνο ο μυστικισμός.¹⁰⁵

Ο Άγιος στον Χριστιανισμό μπορεί να υπερβεί τις ατέλειες και τις αδυναμίες της εγκόσμιας πραγματικότητας και να προσεγγίσει αυτό το μυστήριο. Όταν ο Άγιος

¹⁰³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 97-100, 105-106

¹⁰⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 118, 122

¹⁰⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ ὑπαρξιακὴ διαλεκτικὴ τῶν σχέσις*, σελ. 32-33, 38, 41, 47-49

κάνει λόγο για υπερβατικό δεν έχει καμία σχέση με όσα μπορεί η γήινη αντιληπτική ικανότητα του ανθρώπου στον παρόντα κόσμο να πλησιάσει. Παρόλα αυτά η δυνατότητα του ανθρώπινου λόγου μπορεί έως ένα βαθμό να ψηλαφήσει τα όρια αυτού του μυστηρίου. Ο Χριστιανικός Θεός της αλήθειας είναι μόνο ο σταυρωμένος Θεός. Εάν δεν υπήρχε κανένα ενδιαφέρον προσωπικής κοινωνίας εκ μέρους του Θεού με τον άνθρωπο τότε στον παρόντα κόσμο και στην παγκόσμια ιστορία δεν θα υπήρχε κανένα απολύτως νόημα. Η όλη αλήθεια του κόσμου, όμως, περικλείεται στην ένωση της θείας και της ανθρώπινης πραγματικότητας, μακριά από αισιόδοξα και ορθολογιστικά επιχειρήματα.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Θείον και άνθρωπινον*, ό. π. σελ. 86-88

3.4 Σύνδεση της αλήθειας με την ελευθερία

Ο Μπερντιάγιεφ προσπαθώντας να ορίσει την έννοια της ελευθερίας θα αναρωτηθεί εάν τελικώς η ελευθερία είναι αυτή που προηγείται του Είναι. Αναρωτιέται, ομοίως, εάν εξηγείται, μιας και πιο αρχέγονη η ελευθερία, ο λόγος που κάθε οντολογία καθίσταται τόσο ανεπαρκής και ορθολογική. Η ελευθερία, τονίζει, πως δεν αποτελεί ένα αντικείμενο γνώσης. Είναι πιο αρχέγονη του Είναι και επομένως καθίσταται ακαθόριστη, απύθμενη και αθεμελίωτη. Ο ορθολογισμός εξαφανίζει την ελευθερία. Είναι πολύ δύσκολο να οριστεί η ελευθερία και κατ' ουσίαν στερείται ορισμού.

Η ελευθερία είναι αυτή που θα προσδώσει και ένα νόημα στο Είναι. Ο άνθρωπος στην υπερβατικότητα του είναι ελευθερία και όχι ον με την έννοια ενός αντικειμένου. Η ελευθερία είναι πάντοτε μία ενεργητική δημιουργία, η οποία προκύπτει από αυτή την ίδια την ελευθερία, κάτι που ο κλειστός κύκλος του Είναι δεν μπορεί να το ερμηνεύσει. Μέσω της ελευθερίας ανοίγεται ελεύθερα και ο δρόμος προς τη δουλεία, όταν η ελευθερία παρερμηνεύεται σαν δύναμη και κυριαρχία. Η ελευθερία, ωστόσο, δεν είναι απομονωμένη. Σχετίζεται με κάποιον κοσμικό σκοπό.

Η υπαρξιακή ελευθερία, βέβαια, αντιτάσσεται σε μία εξαντικειμενίκευση και σε έναν προκαθορισμό φύσης. Η ελευθερία δεν ανοίγεται μόνο σαν δυνατότητα έμπροσθεν του ανθρώπου, αλλά αποτελεί και τη μοίρα του. Πρόκειται για το μυστήριο της μοιραίας ελευθερίας για την ανθρώπινη ύπαρξη και η τραγωδία στο χριστιανικό κόσμο είναι αυτή η τραγωδία της ελευθερίας. Ο άνθρωπος, όμως, ο οποίος τελεί εν χάριτι, τελεί και εν ελευθερία. Δίχως ελευθερία δεν μπορεί ο άνθρωπος να προσελκύσει τη θεία χάρη και δεν πρόκειται να χειραφετηθεί από τη δουλεία και την αναγκαιότητα. Είναι η ύπαρξη, λοιπόν, που προηγείται της παγωμένης και πηγμένης ουσίας και του στατικού Είναι, το οποίο προσπαθεί να καθορίσει την ελευθερία. Η αρχέγονη, όμως, ύπαρξη ισούται με την ελευθερία.

Η τραγωδία της ελευθερίας για τον άνθρωπο είναι ότι ο άνθρωπος δεν αποδέχεται πως η αληθινή ελευθερία προβάλλει αντίσταση. Καλεί τον άνθρωπο η ελευθερία, τρόπον τινά, να την κατακτήσει. Όταν η ελευθερία δεν προβάλλει αντίσταση τότε καταρρέει. Ο άνθρωπος, δυστυχώς, αναγνωρίζει μόνο την ελευθερία που του δίδεται από μία αλήθεια που ήδη αναγνωρίζεται και όχι από μία αλήθεια η οποία τον καλεί

να την αναζητήσει και να την κατακτήσει. Ο άνθρωπος οφείλει να κατακτήσει μία ζώσα αλήθεια εν ελευθερία, σε έναν αγώνα διαρκείας και αέναο. Αυτή η έννοια της ελευθερίας, άλλωστε, αποτελεί και τη θεία ελευθερία του Βασιλείου του Θεού. Η αλήθεια για να επιτευχθεί και να πληρωθεί απαιτεί οδό και ζωή καθώς και ο Χριστός είναι η αλήθεια και η οδός και η ζωή. Μέσα από τη ζώσα και διαρκή αναζήτηση, επομένως, της αλήθειας ο άνθρωπος γεύεται την ελευθερία, καθώς και ο Χριστός που είναι η αλήθεια *ελευθερώσει ημάς*.¹⁰⁷

Η εμπειρία με την οποία κάποιος βιώνει την αλήθεια και την ελευθερία είναι δύσκολο να εκφραστεί σε ορθολογική γλώσσα καθώς δεν ακολουθεί τους νόμους της λογικής. Ο άνθρωπος είναι πνεύμα ελεύθερο και πρόσωπο που φέρει εντός του την εικόνα και την ομοίωση του Θεού και όχι μόνο την εικόνα του κόσμου. Καλείται ο άνθρωπος να διατηρεί την ελευθερία του μέσα στο εγκόσμιο βασίλειο της ανάγκης.¹⁰⁸

Η ελευθερία βρίσκει αντίσταση από τη μεγαλειώδη και συμπαγή αναγκαιότητα της ιστορίας και της φύσης, η οποία ουσιαστικά κρύβει μία παραστρατημένη και κακή ελευθερία. Άλλωστε εάν η ελευθερία δεν βρει αντίσταση τότε υποπίπτει σε κενό νόημα και διαλύεται. Μόνο με την αντίσταση η ελευθερία ατσαλώνεται. Θέλει θυσία η ελευθερία και αυτοθυσία και έτσι επιβεβαιώνει τον εαυτό της, ειδάλλως φθείρεται σε μία μίζερη και εγωιστική ελευθερία. Μόνο όσοι αναγνωρίζουν την ύπαρξη του πνεύματος είναι σε θέση να υπερασπισθούν την ελευθερία. Χωρίς ελευθερία, εν ολίγοις, δεν υφίσταται και ιστορία. Ο ιστορικός χρόνος που δεν εντοπίζει τις ρίζες του στον υπαρξιακό χρόνο καταλήγει σε μία κενότητα. Οφείλει ο άνθρωπος ενάντια και σε όλες τις αντιξοότητες να ενεργεί για την αυθεντική ελευθερία.¹⁰⁹

Ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει, επίσης, ότι ακόμα και εκφράσεις όπως ότι ο Θεός κυβερνά τον κόσμο, μάλλον δεν είναι πολύ δόκιμες. Η φανέρωση του Θεού στον κόσμο ως Θεία Χάρη είναι η ελευθερία για τον άνθρωπο. Ο Θεός μάλλον δεν είναι ο κυβερνήτης του κόσμου, αλλά η Αλήθεια και η Ελευθερία του κόσμου. Αν ο Θεός είναι αγάπη και ελευθερία, αυτό δεν είναι κάτι που το βεβαιώνει ο φυσικός κόσμος και η κοινωνία, αλλά η εμπειρία του ανθρώπου. Χωρίς Χριστό, χωρίς εσταυρωμένο Υιό, είναι πολύ δύσκολο να πιστέψεις στο Θεό. Χωρίς Θεό δεν υπάρχει ούτε δικαιοσύνη, αλλά ούτε και αλήθεια. Ο άνθρωπος καταντά υποτελής και σκλάβος της

¹⁰⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, σελ. 121-125

¹⁰⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 133, 136

¹⁰⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 140-142

φύσης και της κοινωνικής αναγκαιότητας. Η πίστη στο Θεό αποτελεί διακύβευμα ελευθερίας για τον άνθρωπο. Ο Θεός συναντάται υπαρξιακά και όχι διασκεπτικά.¹¹⁰

Εκτός της πραγματικότητας υπάρχει και η αλήθεια της πραγματικότητας, η οποία γίνεται γνωστή μόνο στο υποκείμενο που βρίσκεται σε διαδικασία γνώσης και όχι στο αντικείμενο. Δεν είναι φαινομενική κατάσταση η αλήθεια, αλλά εντοπίζεται στον νοούμενο κόσμο των ιδεών. Δεν κατακτάται η αλήθεια μέσω του ρεαλισμού. Αλήθεια δεν είναι ό,τι υπάρχει, δεν είναι μόνο η γνώση των υπαρκτών πραγμάτων, αλλά είναι και ο λόγος που υπάρχουν τα πράγματα, το νόημα της πραγματικότητας, αυτή η ίδια η αλήθεια. Ο άνθρωπος βρίσκεται μέσα στην αλήθεια, η οποία δεν είναι μία άπιαστη κατάσταση. Η αλήθεια, όμως, κείται υπεράνω της πραγματικότητας και υπεράνω του πραγματικού βρίσκεται ο Θεός.

Η γέννηση της αλήθειας στο ον συνδέεται με τη φανέρωση του προσώπου, το οποίο δείχνει να κατέχει το νόημα της αλήθειας εν ελευθερία. Δεν είναι αντανάκλαση του κόσμου η αλήθεια. Είναι η νίκη κατά αυτής της αντανάκλασης που νοείται ως εξαντικειμενοποίηση των πραγμάτων και ως παραίτηση του αντικειμενικού κόσμου. Είναι η πάλη με τις δυνάμεις του σκότους. Η αλήθεια ενώνεται με το πνεύμα στον άνθρωπο. Το πνεύμα εμπερικλείει την αλήθεια των πάντων. Η καθολική αλήθεια καταφέρνει να ξεφύγει από την αντικειμενοποίηση του κόσμου. Δεν πρόκειται για μία εγκόσμια καθολική υποχρέωση, αλλά για μία πνευματική. Δεν εξαναγκάζει η αλήθεια, παρά μόνο ανακαλύπτεται ελεύθερα.

Η αλήθεια και η ελευθερία του πνεύματος δεν γνωρίζουν εγγυήσεις. Το κριτήριο της αλήθειας είναι αυτή η ίδια η αλήθεια. Ο εαυτός μου γνωρίζει την αλήθεια και δεν είμαι υποχρεωμένος να την αποδείξω σε εμένα. Η αλήθεια βρίσκεται εντός μου, αλλά εν υπνώσει και εμπεριέχει μια δυναμικότητα στην διαδικασία φανέρωσής της. Ωστόσο η αλήθεια εμπεριέχει κίνδυνο και διακύβευση και τείνει να ξεσκεπάσει το συμβατικό ψέμα και την οπτιμιστική λατρεία της ζωής. Αυτή, άλλωστε, είναι η αλήθεια του Χριστιανισμού.¹¹¹

Το ενδιαφέρον, βέβαια, για την ελευθερία και την απόλυτη αλήθεια που επιφέρει το πνεύμα έχει πλέον χαθεί. Οι αξίες έχουν ιεραρχηθεί διαφορετικά. Ο άνθρωπος απλά

¹¹⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Αλήθεια*, ό. π. σελ. 171-172

¹¹¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής, Διάλογος με τη δυτική και την ινδική σκέψη*, σελ. 87-90, 92-95, 97

επιβιώνει δίχως να έχει χρόνο, αλλά και διάθεση, να σκεφτεί περί της σημασίας του βίου του. Η επιβίωση έχει γίνει αυτοσκοπός. Ο δρόμος, όμως, για τη διαφυγή από αυτήν την επιβίωση είναι και παραμένει ο λόγος του Χριστού για αγάπη προς τον πλησίον. Χρειάζεται εν τούτοις ένας εξανθρωπισμός των αξιών.

Ο μαρξισμός, επί παραδείγματι, κάνει λόγο μόνο περί της ευτυχίας και του τρόπου με τον οποίο αυτή θα επιτευχθεί. Δεν γίνεται πουθενά λόγος περί των αξιών και ιεραρχίας αυτών, ενώ αναγνωρίζονται μόνο η αναγκαιότητα, η χρησιμότητα και αυτή η ευτυχία. Ο μαρξισμός τείνει να αντιμετωπίζει ωφελμιστικά και αυτή την ίδια την αλήθεια. Η αλήθεια, όμως, δεν δύναται να υπηρετεί με κανέναν τρόπο τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος είναι αυτός, ο οποίος έχει κληθεί για να υπηρετήσει την αλήθεια.

Οι υπέρτατοι σκοποί της ζωής ανήκουν στη σφαίρα του πνεύματος και όχι στην οικονομική ή κοινωνική ζωή. Ένας λαός κρίνεται από τα επιτεύγματα του πνεύματός του και όχι από την οικονομική του ανάπτυξη. Η μεγαλύτερη πλάνη απέναντι στη ζωή είναι όλα να θέλει ο άνθρωπος να τα αντιμετωπίζει ωφελμιστικά, σαν να είναι μόνο αυτό παραδεκτό και λογικό. Να επιθυμεί, δηλαδή, την ευτυχία με κάθε μέσο, επάνω και από την αλήθεια και από την ελευθερία.

Η ελευθερία, όμως, όπως διδάσκει ο Χριστιανισμός, είναι υπέρτερη και αυτής ακόμα της δικαιοσύνης με τη νομική της σημασία, η οποία είναι μία σύλληψη γυμνή από χάρη. Ο Χριστιανισμός δεν υιοθέτησε τη δικαιοσύνη, αλλά την αλήθεια. Η δικαιοσύνη, απεναντίας, απαιτεί να εξουσιάσει και την αλήθεια και την ελευθερία. Η υποχρεωτική θυσία δεν έχει καμία αξία. Η εκούσια, όμως, παραίτηση από την ελευθερία είναι μία ουσιαστική πράξη ελευθερίας. Ο νόμος δεν εξαναγκάζει στη συναδέλφωση, η οποία είναι μία πράξη ελευθερίας, όπως και η ελεημοσύνη, η ευεργεσία και η αγάπη. Το πιο πολύτιμο στη ζωή δεν είναι το αναγκαίο, αλλά το ελεύθερο· το πεδίο στο οποίο ελεύθερα αναγνωρίζεται η ανωτερότητα των πνευματικών αξιών έναντι των ζωτικών αναγκών.¹¹²

---

¹¹². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 107-108, 111, 113-114, 116, 121-123, 126

4. Άνθρωπος και Πρόσωπο

4.1 Προϋποθέσεις ανθρώπινης πραγμάτωσης. Δυσχέρειες της απόπειρας

4.1.1 Πνευματικότητα, Θεός και άνθρωπος

Ο άνθρωπος ποτέ δεν μπορεί να είναι θωρακισμένος με επιχειρήματα για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Άλλωστε, έχει τη δυνατότητα διαρκώς να αρνείται την ύπαρξή του. Δεν είναι, όμως, και υποχρεωμένος να το πράξει, να αναγνωρίσει, δηλαδή, το Θεό. Απεναντίας, περί μίας τέτοιας αναγνώρισης προστάζουν τα υλικά πράγματα. Η αναγνώριση του Θεού επαφίεται στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Πρόκειται περί μίας εσωτερικής συνάντησης που λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της πνευματικής εμπειρίας.

Ως εμπειρικά δεδομένο ο άνθρωπος ανήκει σε δύο κόσμους. Δεν μπορεί να κλειστεί ολόκληρος μέσα στα πλαίσια του υπαρκτού και φυσικού κόσμου. Ο φυσικός κόσμος είναι αλληλένδετος με μία αναγκαιότητα, η οποία συγκρούεται με το βαθύτατο αίσθημα ελευθερίας, το οποίο αισθάνεται ο άνθρωπος. Το γεγονός αυτό δεν αποδεικνύει, αλλά σίγουρα φανερώνει την ύπαρξη του Θεού.

Άλλωστε, την ίδια οδό ακολουθεί και η αποφατική θεολογία ως μη δυνάμενη να αποδείξει την ύπαρξη του Θεού, παρά μόνο μέσα από την αφαιρετικότητα προσπαθώντας, έτσι, να τον ψηλαφίσει εμπειρικά. Η ύπαρξη του Θεού μαρτυρείται και εκπροσωπείται από αυτή την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου. Μαρτυρείται από το βάθος του ανθρώπου και όχι από μία επιφανειακή φαινομενικότητα. Το βάθος αυτό του ανθρώπου ανταποκρίνεται στην εικόνα του Θεού εντός του. Ο άνθρωπος, έτσι, δεν αποτελεί, απλώς, ένα τέλειο ον, όπως, πολλάκις παρουσιάζεται. Αποτελεί, δε, και ένα άπειρο ον.

Η συνάντηση του ανθρώπου με το Θεό δεν γίνεται στο επίπεδο του όντος, το οποίο ον μπορεί αντικειμενικά να εξεταστεί και να γίνει αντικείμενο σκέψης. Η συνάντηση λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της πνευματικής και εμπειρικής πραγματικότητας. Μόνο στο επίπεδο αυτό η συνάντηση τελείται εν ελευθερία. Συνάντηση στα πλαίσια της αντικειμενικότητας δεν δύναται να σταθεί, καθόσον ο Θεός δεν αποτελεί στατική ύπαρξη. Η στατική αντίληψη ισούται με έναν ορθολογισμό.

Ο Θεός ως υπέρλογος και άπειρος, σε σχέση με το πεπερασμένο ανθρώπινο εγώ, δύναται να κατανοηθεί μονάχα και εφόσον εντός του ανθρώπου υφίσταται ένα θείο στοιχείο. Ο Μπερντιάγιεφ, εδώ, μάλιστα, σημειώνει πως δεν μπορούμε να αποδίδουμε στο Θεό χαρακτηρισμούς και ιδιότητες όπως ότι αποτελεί την πρώτη αιτία του κόσμου ή αυτόν το ίδιο τον κόσμο. Δεν μπορούμε να αποκαλούμε το Θεό ως διοικητή ή κυρίαρχο του κόσμου, καθώς τέτοιοι χαρακτηρισμοί και συλλογισμοί μπορούν να αποδοθούν μόνο στον κόσμο των φαινομένων. Ο Θεός, κυρίως και πάνω από όλα, είναι Πνεύμα και Ελευθερία. Ο Θεός είναι η Αλήθεια αυτού του κόσμου.

Δεν υπάρχει τίποτα πιο αποκαρδιωτικό από το να αρνούμαστε την ύπαρξη του Θεού και στη θέση του να τονίζουμε, ενδεχομένως, το μεγαλείο του ανθρώπου. Αν δεν υπάρχει Θεός ως η Αλήθεια και το Νόημα αυτού του κόσμου, τότε ούτε ο άνθρωπος μπορεί να υψωθεί σε κάτι μεγαλειώδες. Όλα παραμένουν ταπεινά και μάταια. Καταργείται η έννοια του προσώπου, το οποίο θα μπορούσε ο άνθρωπος να κατακτήσει μόνο εφόσον υπήρχε το πρόσωπο του Θεού, ως ύψιστο ιδεώδες.

Μόνο αυτό το ύψιστο ιδεώδες δύναται να προσδώσει ελευθερία στον άνθρωπο. Η ύπαρξη του Θεού είναι εκείνη η οποία θεμελιώνει την ελευθερία του ανθρώπου. Μόνο χάρι σε αυτή την ελευθερία μπορεί ο άνθρωπος να δικαιώνεται στον αγώνα και στην πάλη ενάντια στη φύση και την κοινωνία. Και εάν ανωτέρω έγινε λόγος στο ότι ο άνθρωπος δεν είναι απλά ένα τέλει ον, αλλά ένα ον άπειρο, έγινε μόνο για να φανερωθεί η πλάνη του ανθρωπισμού, ο οποίος θέλει τον άνθρωπο να είναι και αυτάρκης εντός του πεπερασμένου κόσμου.

Ο άνθρωπος με την αυτάρκεια που τονίζει ο ανθρωπισμός καθίσταται δούλος από τον μονισμό του παρόντος κόσμου. Ο άνθρωπος μόνο βάση της πνευματικής και εμπειρικής του πραγματικότητας μπορεί να μαρτυρήσει το Θεό. Και το γεγονός αυτό αποτελεί πράξη ελευθερίας. Είναι ελευθερία, η οποία θεμελιώνεται μόνο μέσα από

την αντίθεση του βασιλείου του Πνεύματος έναντι του παρόντος κόσμου, του βασιλείου του Καίσαρα, όπως ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει.¹¹³

4.1.2 Τεχνολογία, κόσμος και άνθρωπος

Ο άνθρωπος, βάσει και των ανωτέρω, δεν μπορεί ούτε αυτόκλητος ούτε τέλειος να χαρακτηριστεί, όταν βέβαια ανοίγεται ενώπιόν του ο δρόμος της ελευθερίας που περνά μέσα από την πνευματική αρχή και την πνευματική εμπειρία. Η αυτόκλητος και η τελειότητα συνδέονται με τη φύση του ανθρώπου και η φύση του ανθρώπου συνδέεται με μία υποταγή στον παρόντα κόσμο. Εάν ο άνθρωπος ήταν υποταγμένος στον παρόντα κόσμο, τότε και ο θάνατος δεν θα είχε απολύτως καμία σημασία. Η τραγικότητα, όμως, του θανάτου υποδηλώνει τον αγώνα ενώπιον της ελευθερίας και του απείρου.

Η φύση, όμως, του ανθρώπου αποτελεί μόνο ένα στοιχείο εξωτερικό και ολόκληρο αντικειμενικό. Ο άνθρωπος, ωστόσο, εσωτερικά, ως πνευματική οντότητα, είναι αυτός που περιέχει τη φύση και για κανέναν λόγο δεν μπορεί να θεωρηθεί εξαρτημένος από όσα οι φυσικές επιστήμες ορίζουν και προστάζουν. Το βασικό πρόβλημα του ανθρώπου δεν περιστρέφεται στον άξονα φύσεως και πνεύματος, αλλά μεταξύ της αναγκαιότητας και της ελευθερίας.

Ο Χριστός είναι εκείνος που αποδεσμεύει τον άνθρωπο από τους δαίμονες της αναγκαιότητας. Αλλά εκεί που δείχνει ο άνθρωπος να εγκλωβίζεται εκ νέου, δεν είναι άλλο από τον παγκόσμιο μηχανισμό της φύσης. Ο μηχανισμός αυτός είναι η εξουσία της τεχνολογίας. Δεν ασχολείται πλέον ο άνθρωπος με τη φύση ως δημιουργήμα του Θεού, αλλά με την τεχνολογία και τα τεχνολογικά επιτεύγματα ως δημιουργήματα καθαρά ανθρώπινης προέλευσης.

Δεν καλείται, βέβαια, ο άνθρωπος να αρνηθεί την τεχνολογία, αλλά να την κατευθύνει πνευματικά και αυτό επειδή, δυστυχώς, και ο άνθρωπος πλέον λογαριάζεται μόνο από την πλευρά της παραγωγικότητας και της χρησιμότητάς του. Αυτό, άλλωστε, δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω από μία αλλοίωση της ανθρώπινης φύσης και μία καταστροφή του ανθρώπου. Από τη μία πλευρά ο Ευρωπαίος άνθρωπος διαλαλεί έναν νεοανθρωπισμό και από την άλλη πλευρά πασχίζει να

---

¹¹³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 43-53

δημιουργήσει ένα ολοκληρωτικό σύστημα ζωής που θα ελέγχει απόλυτα την κάθε της λεπτομέρεια. Αυτός ο έλεγχος της κάθε λεπτομέρειας της ζωής ερμηνεύεται ως απόπειρα λογικοποίησής της. Η απόπειρα, όμως, αυτή δεν παύει από το να είναι μία κίνηση παράλογη. Απόπειρα λογικοποίησης συμβαίνει όταν χάνεται η πίστη μέσα στους κόλπους της λογικής: στο σημείο, δηλαδή, που όλη η συνέχεια της ζωής υποπίπτει στην αντίφαση.

Σε αυτά τα ολοκληρωτικά συστήματα ζωής λογίζεται, μεταξύ άλλων, και ο μαρξισμός, ο οποίος ουσιαστικά βλέπει τον άνθρωπο ως ένα ον καθαρά οικονομικό, όπου αντί να τον ελευθερώνει, τελικώς, τον υποδουλώνει. Ο μαρξισμός, άλλωστε, είναι κατά βάση ένα σύστημα απαισιοδοξίας, εφόσον αρνείται πέρα από την εξέταση του βάθους στις ανθρώπινες σχέσεις, και αυτή ακόμα την εσωτερική ζωή του ανθρώπου. Εν ολίγοις, αρνείται τον ίδιο τον άνθρωπο.¹¹⁴

4.1.3 Σοσιαλισμός, κοινωνία και άνθρωπος

Όπως, ήδη, έχει αναφερθεί και ανωτέρω, πηγή της ελευθερίας για τον άνθρωπο είναι η ύπαρξη του Θεού. Ο Θεός, του οποίου η ύπαρξη μόνο μέσω του πνεύματος και της εμπειρικής πραγματικότητας καθίσταται εφικτή, είναι εκείνος που αποδεσμεύει τον άνθρωπο από την αναγκαιότητα του φυσικού κόσμου. Ο άνθρωπος, με άλλα λόγια, δεν ανήκει μόνο στη σφαίρα της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά, προφανώς, και στη σφαίρα του πνεύματος. Το πνεύμα στο άνθρωπο είναι αυτό που τον ωθεί στον αγώνα για ελευθερία.

Αντιθέτως, οποιοσδήποτε μονισμός για τον άνθρωπο είναι και μία πηγή τυραννίας, σε σύγκριση με το Θεό, που ως Πνεύμα δεν δύναται να είναι στατικός. Ένας τέτοιος μονισμός είναι και ο κομμουνισμός, όπως, άλλωστε, και ο φασισμός. Ο κομμουνισμός αναγκάζει τον άνθρωπο να ζει αυστηρά μέσα στα πλαίσια του φυσικού κόσμου. Το ποσοστό της ελευθερίας, δηλαδή, που βιώνει ο άνθρωπος είναι ελάχιστο σε σύγκριση με το ποσοστό της αναγκαιότητας.

Η μεταφυσική του κομμουνισμού εκτυλίσσεται μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας. Η κοινωνία, ωστόσο, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν ενιαία, σαν μία οντότητα. Χωρίς τον άνθρωπο και τις σχέσεις του με άλλους ανθρώπους κοινωνία δεν

---

¹¹⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος*, ό. π. σελ. 58-60, 63-64, 66-69

υφίσταται. Η ελευθερία για τον άνθρωπο δεν δύναται να πηγάζει από την κοινωνία και ούτε μπορεί άνθρωπος από την κοινωνία να εξαρτάται απόλυτα. Η ελευθερία ανήκει στον ίδιο τον άνθρωπο ως φύσει πνευματικό ον.

Τα δικαιώματα, έτσι, του ανθρώπου πηγάζουν από το πνεύμα και όχι από τη φύση του. Γόνιμη και ορθή επανάσταση, άλλωστε, μπορεί να γίνει μόνο στο επίπεδο του πνεύματος. Η φύση του ανθρώπου, η οποία είναι αλληλένδετη με το ένστικτο, μέσω οποιασδήποτε επανάστασης δημιουργεί στον άνθρωπο νέες μορφές δουλείας. Ο Χριστιανισμός, επομένως, κατάφερε την πιο σπουδαία πνευματική επανάσταση, ελευθερώνοντας τον άνθρωπο από την εξουσία και τα δεσμά της κοινωνίας και του κράτους, στις περιπτώσεις εκείνες, βέβαια, που δεν ταυτίστηκε με αυτό που ο Μπερντιάγιεφ αποκαλεί βασίλειο του καίσαρα.

Η μεταφυσική του κομμουνισμού προβάλλει πάντοτε το πρωτείο της κοινωνίας έναντι του προσώπου. Οποιαδήποτε καταπίεση για τον άνθρωπο και οποιαδήποτε βάσανα γίνονται δεκτά εν ονόματι μίας μελλοντικής για τους ανθρώπους ευτυχίας. Αυτός, άλλωστε, είναι ο νόμος που συστήνει και εδραιώνει το βασίλειο του καίσαρα. Η επανάσταση είναι αυτή, πλέον, που εκπροσωπεί και αντιπροσωπεύει το ανθρώπινο πρόσωπο. Η φιλοσοφική αντίληψη του κόσμου για τον κομμουνισμό τείνει προς μία ολοκληρωτική κοινωνικοποίηση.¹¹⁵

4.1.4 Ουμανισμός, αστισμός και άνθρωπος

Ακόμα και ο άνθρωπος ο οποίος ζει επιφανειακά και αδιάφορα, ενδεχομένως, να νοσταλγήσει κάποια στιγμή το αληθινό νόημα και την πρωταρχική ουσία της ζωής. Ακόμα και ο ουμανισμός, αθώς και υπέροχος όπως φαινόταν, αποβάλλει πλέον το προσωπείο του. Η εμπειρία της εποχής συμπεραίνει πως δεν μπορεί να υπάρξει άνθρωπος αν δεν υπάρχει Θεός. Από κοινού, αποβάλλεται και το προσωπείο του σοσιαλισμού. Απέναντι στον Θεάνθρωπο δεν μπορεί να σταθεί ένα ουδέτερος άνθρωπος, όπως επιτάσσει ο ουμανισμός, παρά μόνο ένας άνθρωπος-θεός. Η θρησκεία δεν μπορεί να είναι αυτόνομη και ατομική. Είναι μία κοινή υπόθεση και αυτό προσπαθεί να επιτύχει και ο κομμουνισμός.

---

¹¹⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος*, ό. π. σελ. 72, 74-76, 79, 81-82

Ο άνθρωπος δεν είναι δυνατόν να ελευθερώσει τον εαυτό του στο όνομα της ανθρώπινης ελευθερίας και δεν μπορεί ο σκοπός του ανθρώπου να πηγάζει από αυτόν τον ίδιο τον άνθρωπο. Χάνεται, έτσι, οποιοσδήποτε υψηλός στόχος του ανθρώπου και παύει να υπάρχει και κάποιο νόημα. Η ελευθερία του καταντά άσκοπη και τυπική. Ομοίως, και η αλήθεια δεν μπορεί να επιβάλλεται, αλλά να γίνεται ελεύθερα αποδεκτή. Ο άνθρωπος, πλέον, δεν γνωρίζει για ποιο λόγο ζει και εν ονόματι τίνος υπάρχει. Κατέληξε ο άνθρωπος να επιλέγει την ανυπαρξία από την ύπαρξη. Χωρίς Θεό ο άνθρωπος δημιουργεί δικούς του θεούς ή αποθεώνει ακόμα και αυτόν τον ίδιο τον εαυτό.¹¹⁶ Δεν είχε ο ευρωπαϊκός ουμανισμός γνώση του προβλήματος της εσχατολογίας και δεν ενοχλήθηκε καθόλου από αυτό.¹¹⁷

Κατά αντίστοιχο τρόπο, και ο αστός είναι ένας άνθρωπος με ξεχωριστή έλλειψη πνεύματος. Ο αστός προσπερνά κάθε ιερό και ευγενές σύμβολο που έχει ο πολιτισμός έως τώρα δημιουργήσει, ενώ πιστεύει μόνο σε έναν ωφέλιμο και αντικειμενικό κόσμο αρνούμενος την πίστη προς κάποιον έτερο κόσμο, ακόμα και αν εμπειρικά έχει προσεγγίσει προς αυτήν την κατεύθυνση. Ο αστός υποδουλώνεται στο ορατό και απορρίπτει κάθε τι αόρατο. Αρνείται την ελευθερία του πνεύματος και την ανεξαρτησία από τον άρχοντα του παρόντος κόσμου.

Ο αστισμός αρνείται το τραγικό νόημα του Σταυρού, δίχως, όμως, να αντιλαμβάνεται ότι υποδουλώνεται σε μία άνευ προηγουμένου έτερη τραγωδία, όταν αρνείται πως υφίσταται και το τραγικό κομμάτι στη ζωή. Ο αστός εξαρτάται πάντοτε από το πεπερασμένο και το παροδικό, υποταγμένος σε μία εξωτερική αυθεντία. Αποστρέφεται την πίστη ως καθαρά πράξη ελευθερίας και στρέφεται σε μία έτερη πίστη, αυτή του παροδικού και η οποία, εν τέλει, καταντά μία δεισιδαιμονία. Αναμένει την ευτυχία από τα παρόντα ορατά πράγματα, ως μία ένδειξη άκρατου ορθολογισμού.¹¹⁸

---

¹¹⁶ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Ο Νέος Μεσαίωνας, Ρωσική Έπανάσταση, Δημοκρατία, Σοσιαλισμός, Θεοκρατία*, ελλ. μετ. Πρόδρομος Π. Αντωνιάδης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αθανάσιου Αλτιντζή, 2019) 24, 31-32, 35, 39-40

¹¹⁷ Ν. Berdyaev, *The Russian Idea*, αγγλ. μετ. R. M. French (Hudson, NY, USA: Lindisfarne Press, 1992) 107

¹¹⁸ Ν. Μπερντιάεβ, «Για τὸ πνεῦμα τοῦ ἀστιμοῦ», στό τοῦ ἰδίου, *Ἡ μοίρα τῆς κουλτούρας*, ἐλλ. μετ. Τάσος Πανταζῆς, Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, ἐπιμ. ἔκδ. (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀστρολάβος/Εὐθύνη, 1992) 37-38, 40-41, 44-46, 51

4.1.5 Εξουσία και άνθρωπος

Ο Απόστολος Παύλος πρέσβευε ότι ο Χριστιανισμός δεν θα έπρεπε να μεταβληθεί σε κάποια αίρεση αναρχική ή επαναστατική. Επιθυμούσε την εισαγωγή του Χριστιανισμού στην παγκόσμια ιστορία. Αυτό όμως δεν σήμαινε και μία παγκόσμια θεοκρατία. Και αυτό βεβαιώνεται από το ότι το πνεύμα, το οποίο αναζητεί και φέρει την ελευθερία, δεν εξαρτάται και δεν καθορίζεται ούτε από τη φύση ούτε από την κοινωνία. Η αντικειμενοποίηση του πνεύματος ήταν αυτή η οποία γέννησε μία σειρά από μύθους που καθιστούσαν τον Χριστιανισμό ως μία παγίωση εξουσίας.

Καμία επίγεια εξουσία δεν μπορεί να γίνει δεκτή και να συμπλεύσει με τον Χριστιανισμό. Όταν τα δικαιώματα του ανθρώπου εκπροσωπούν τον καίσαρα και όχι το πνεύμα, υφίστανται μία βαθύτατη αλλοίωση. Δίδεται, έτσι, μεγαλύτερη βαρύτητα στα δικαιώματα του πολίτη, φύσει αποσπασματικού όντος, έναντι, ως όφειλε, στα δικαιώματα του ανθρώπου, ως πνευματικής υπόστασης.

Ο μονισμός συμβαδίζει με την κοινωνική επανάσταση. Η επίγεια επανάσταση επιθυμεί να εγκαθιδρύσει για την ίδια αυτό το οποίο αρνείται, δηλαδή την πίστη στο Θεό και στη Βασιλεία του. Η επίγεια επανάσταση περιέχει στοιχεία μεσσιανισμού. Πρεσβεύει τη βασιλεία του Θεού επάνω στη γη, αν και χωρίς πίστη σε κανέναν Θεό. Ασφαλώς και ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να αδιαφορεί και να μην καταγγέλλει τα κακώς κείμενα της ανθρώπινης κοινωνίας και πραγματικότητας. Αλλά η οριστική νίκη δεν θα προέλθει από επίγειες επαναστάσεις, παρά μόνο από την πνευματική επανάσταση, η οποία είναι δυνατή μόνο σε μία εσχατολογική προοπτική.

Στο βασίλειο του καίσαρα ο καίσαρας είναι αυτός που επιθυμεί από τον άνθρωπο, όχι μόνο ό,τι ανήκει στη σφαίρα της εξουσίας του, αλλά και ό,τι ανήκει στο Θεό. Επιθυμεί να υποτάξει ολόκληρο τον άνθρωπο. Εδώ, άλλωστε, έγκειται, η τραγωδία της ελευθερίας του ανθρώπου και της δουλείας του στη αναγκαιότητα του ιστορικού του πεπρωμένου. Ο άνθρωπος θεωρείται απλά ως μία στατιστική μονάδα. Υπάρχει, έτσι, μια εκ των πραγμάτων μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα στο πνεύμα και στον καίσαρα, καθώς το πρώτο είναι άπειρο και στρέφεται προς το άπειρο, ενώ ο καίσαρας είναι πεπερασμένος και επιθυμεί ως πεπερασμένο να αποδειχθεί και το πνεύμα.¹¹⁹

---

¹¹⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 88-92, 98-100

4.2 Έκφραση και πραγμάτωση του προσώπου

4.2.1 Το αίνιγμα του ανθρώπου.

Ο άνθρωπος για τον Μπερντιάγιεφ είναι και παραμένει ένα αίνιγμα. Δεν θα μπορούσε, προφανώς, να είναι αίνιγμα αναφορικά με τη βιολογική του και την κοινωνική του κατάσταση, αλλά ως πρόσωπο είναι αίνιγμα και αυτό επειδή ακριβώς είναι πρόσωπο. Το πρόσωπο συγκρινόμενο με τον κόσμο είναι απροσμέτρητης σπουδαιότητας. Ο άνθρωπος ζώντας σε μία κατάσταση αγωνίας θέλει να μάθει ποιος είναι. Γνώμονας για τη γνώση αυτή αποτελεί για τον άνθρωπο το θείο στοιχείο και το φως που βρίσκεται εντός του, αλλά και το υποσυνείδητο μύχιο σκότος που βρίσκεται, ομοίως, εντός του αποτελώντας μία δαιμονική κατάσταση. Η διφυής κατάσταση του προσώπου, δυνάμενο για ύψιστη αγάπη και θυσία, για άνοδο και ελευθερία, αλλά και για απέραντο εγωισμό και σκληρότητα, για πτώση και υποδούλωση, τού επιτρέπει και τις δύο οδούς γνώσης.

Η αντίληψη της ανωτερότητας της φύσης του προσώπου του ανθρώπου μαρτυρεί και την ανωτερότητα ως προς τις δυνατότητες του προορισμού του. Δεν θα είχε καμία διαφορά απολύτως από τα άλλα πράγματα του κόσμου ο άνθρωπος εάν δεν ήταν πρόσωπο. Το πρόσωπο φανερώνει την μη αυτάρκεια του κόσμου και τη δυνατότητα ο κόσμος να ξεπεραστεί και να υπερνικηθεί. Το πρόσωπο δεν μπορεί να συγκριθεί με τίποτα. Έχει τη δυνατότητα, όταν το πρόσωπο γεννιέται, να διακόπτει την εξέλιξη του κόσμου και να αλλάζει την πορεία του ακόμα και αν δεν είναι αυτό άμεσα αντιληπτό. Δεν μπορεί το πρόσωπο να αποτελεί μία στιγμή στην όλη εξέλιξη του κόσμου. Η ύπαρξη του προσώπου συνεπάγεται τη ρήξη.

Κατά αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος ως πρόσωπο έχει μια άλλη προέλευση και δεν είναι ένα παιδί του κόσμου. Το πρόσωπο εμφανίζεται σαν ένα ρήγμα στον κόσμο. Το πρόσωπο δεν είναι φύση και ο άνθρωπος ως πρόσωπο δεν έγκειται κατά φύση, αλλά κατά πνεύμα. Κατά τη φύση του ο άνθρωπος είναι απλώς ένα άτομο, το οποίο υπεισέρχεται σε μία ιεραρχική κατάσταση μονάδων. Το πρόσωπο, απεναντίας είναι ένας μικρόκοσμος και εμπερικλείει ένα ολόκληρο σύμπαν. Το πρόσωπο δεν δύναται να επιμεριστεί σε σχέση με μία μεγαλύτερη ολότητα, ακόμα και αν πρόκειται για το

σύνολο του κόσμου. Όσο και αν ο εμπειρικός άνθρωπος τείνει να αποτελεί μέρος ενός κοινωνικού συνόλου αυτό δεν τον καθιστά πρόσωπο.

Στον άνθρωπο το πρόσωπο είναι το απολύτως ξεχωριστό στοιχείο από κάθε άλλον άνθρωπο και εκεί έγκειται και η συμπαντική λειτουργία του προσώπου. Είναι ένας μικρόκοσμος και δεν χωρά σε ιεραρχημένες αντιλήψεις γενικεύσεων. Και αυτό ακόμα το σύμπαν αποτελεί μέρος του προσώπου, κατάσταση που συγκρούεται με τις επιστήμες που θέλουν το πρόσωπο σαν ένα ακόμα αντικείμενο ανάμεσα σε όλα τα άλλα. Το πρόσωπο, όμως, ως το μυστικό του ανθρώπου, μόνο υποκειμενικά δύναται να γνωσθεί.

Το πρόσωπο, ομοίως, υπόκειται σε μια δυναμική εξέλιξη, χωρίς να παύει πάντοτε να αποτελεί, τελικώς, μέρος του συγκεκριμένου ανθρώπου. Δεν είναι ποτέ μία παγιωμένη και ολοκληρωμένη κατάσταση. Στέκεται ως το ιδανικό του ανθρώπου, όπου το πρόσωπο αυτοδημιουργείται. Το πρόσωπο είναι μία πρωταρχική ολότητα και δεν αποτελείται ποτέ από μέρη, όπως και δεν αποτελεί κάποιο σύνολο. Η εξέλιξη του προσώπου δεν αποτελεί έναν σχηματισμό ολότητας, αλλά πρόκειται για τις δημιουργικές του πράξεις, οι οποίες εδράζονται πάντοτε στην ακεραιότητα του προσώπου. Το πρόσωπο στη μοναδική αναντικαταστασιμότητά του, αποτελεί πάντοτε εξαίρεση και όχι τον κανόνα.

Η μοναδικότητα του προσώπου δεν έγκειται σε δύο συγκεκριμένα μάτια και στη μοναδική τους έκφραση. Το στοιχείο αυτό χαρακτηρίζεται ως μη προσωπικό του προσώπου. Το προσωπικό στοιχείο του προσώπου είναι καθαρά πρωτότυπο και ανάγεται στην αρχέγονη πηγή. Τη μοναδική αξία του προσώπου συνιστούν οι μοναδικές πρωτότυπες πράξεις του και η νίκη του προς τον καθορισμό που υφίσταται από το κοινωνικό σύνολο. Οι δημιουργικές πράξεις είναι ενέργεια και το πρόσωπο ως στοιχείο δυναμικό που αντίκειται στην παθητικότητα δεν είναι ουσία. Η ενέργεια των δημιουργικών του πράξεων είναι απελευθέρωση και νίκη επί της δουλείας.¹²⁰

---

¹²⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 43-48

4.2.2 Πρόσωπο και δημιουργική ενέργεια

Η επιστήμη τείνει να κατακερματίζει τον άνθρωπο. Η Θεολογία δείχνει να έχει μία υπεροχή καθώς αντιμετωπίζει το πρόβλημα του ανθρώπου στην ολότητά του. Ο Χριστιανισμός απελευθέρωσε τον άνθρωπο από την εξουσία των δυνάμεων της φύσης, κάτι που του επέτρεψε να αναδειχθεί στην πλήρη διάστασή του, η οποία είναι κατά κάποιο τρόπο ένα ρήγμα στο φυσικό κόσμο. Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ανώτερή του φύση κάθε φορά που κινείται προς την αυτοσυνειδησία του και εκφεύγει από νατουραλιστικές αντιλήψεις. Στην πορεία της αυτοσυνείδησης αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος τη φύση του ως υποκείμενο και τη διάστασή του από την εξαντικειμενοποίηση του παρόντος κόσμου. Πέραν της αντικειμενικής του φύσης, ο άνθρωπος κατέχει και μία δική του εξωκοσμική πραγματικότητα. Προς την κατεύθυνση αυτή αρωγός του ανθρώπου ίσταται και η δημιουργική του ενέργεια.¹²¹

Το πρόβλημα του ανθρώπου μπορεί μόνο υπό το φως της θεανθρωπότητας και της θεανθρώπινης αλήθειας να λυθεί. Ακολουθώντας την κατεύθυνση αυτή αποφεύγουμε είτε το μονισμό της ανθρώπινης φύσης στην εγκόσμια πραγματικότητα, είτε τον δυισμό που ωθεί Θεό και άνθρωπο να βρίσκονται σε ακοινωνησία. Υπό το φως της θεανθρώπινης αλήθειας ο άνθρωπος ως υποκείμενο συνειδητοποιεί τον εαυτό του ως πράξη. Αυτή η δημιουργική του ενέργεια καθιστά τον άνθρωπο ικανό για την υπέρβαση του εαυτού του και την αυτοεπιβεβαίωσή του.

Η ζωή, εν αντιθέσει με την ελεύθερη δημιουργική ενέργεια, είναι μία παθητική κατάσταση. Η ελευθερία αυτή δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από καμία φυσική κατηγορία και καμία αιτιοκρατία, καθώς η πηγή της δεν εντοπίζεται στο είναι, αλλά στο μη είναι., από την ευλογία και τα χαρίσματα που έχει δεχθεί από τον Θεό. Η ικανότητα του ανθρώπου να εξυψώνεται από τον φυσικό κόσμο προϋποθέτει πάντοτε μία ανώτερη αρχή και αυτό ισχύει και για εκείνους που, παρά τις δημιουργικές τους πράξεις, δηλώνουν απερίφραστα την απιστία τους στον Θεό.¹²²

¹²¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πρόβλημα του ανθρώπου, για μία χριστιανική ανθρωπολογία*, ελλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2020) σελ. 33, 35-37

¹²². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πρόβλημα του ανθρώπου*, ό. π. σελ. 42, 45-47

4.2.3 Πρόσωπο και κοινωνικά προβλήματα

Το πρόσωπο δεν πρέπει να ταυτίζεται με την ψυχή, καθότι δεν αποτελεί βιολογική ή ψυχολογική κατηγορία. Επίσης δεν θα έπρεπε να ταυτίζεται το πρόσωπο με τα κοινωνικά προβλήματα. Όλες, δε, οι κοινωνιολογικές θεωρίες ακουμπούν τον άνθρωπο καθαρά επιφανειακά και το πρόσωπο εμφανίζεται να αποτελεί ένα μικρό μόνο μέρος του ανθρώπου συγκρινόμενο με την κοινωνία. Την αλήθεια, όμως, περί του προσώπου δύναται να την προσεγγίσει μόνο η υπαρξιακή φιλοσοφία και όχι μία βιολογική ή κοινωνιολογική φιλοσοφία και αυτό επειδή το πρόσωπο δεν είναι ένα ακόμα αντικείμενο μεταξύ αντικειμένων, αλλά ένα υποκείμενο και μάλιστα ριζωμένο στον κόσμο της ελευθερίας.

Η μετατροπή του προσώπου σε αντικείμενο ισοδυναμεί με τον θάνατό του. Δεν δύναται το πρόσωπο ως υποκείμενο να υποστεί κάποιον προκαθορισμό από την κοινωνία. Είναι ανεξάρτητο αναφορικά με τη φύση. Ούτε από τον Θεό μπορεί να προκαθοριστεί, καθώς δεν βιώνει μία αιτιώδη με τον Θεό σχέση, αλλά μία σχέση που έγκειται στο βασίλειο της ελευθερίας και εφόσον ο Θεός είναι υποκείμενο διατηρεί με το πρόσωπο υπαρξιακές σχέσεις. Μεταξύ, δε, αυτών των σχέσεων, ο Θεός καθίσταται εγγυητής της ελευθερίας του προσώπου από την υποδούλωση στη φύση και την εξουσία της κοινωνίας. Για να υπάρξει πρόσωπο απαιτείται, τρόπον τινά, ελευθερία, η οποία δεν εξαντλείται σε ορθολογικοποιημένα σχήματα δυνατότητας επιλογής από τον άνθρωπο, αλλά στην περιφρούρηση της αξιοπρέπειάς του που μεταφράζεται ως πρόσωπο. Ο αντικειμενικός κόσμος στερείται οποιουδήποτε υπαρξιακού κέντρου.

Μία ερμηνεία, μάλιστα, του υπαρξιακού αυτού κέντρου το οποίο στερείται ο αντικειμενικός κόσμος είναι η απουσία από τον κόσμο αυτόν της αληθινής αίσθησης του πόνου και της χαράς. Μόνο με αλληγορίες μπορούν να προσεγγίσουν τις διαστάσεις αυτών των εννοιών. Ακόμα και οι συλλογικές πραγματικότητες που φέρουν εντός τους ορισμένες αξίες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως πραγματικά πρόσωπα. Υπάρχει ενδεχομένως μία συλλογικότητα ψυχών, αλλά ο όρος συλλογικό πρόσωπο εισάγει μία αντίφαση.

Η έννοια του πόνου, όχι μόνο ανήκει ως δυνατότητα στο πρόσωπο, αλλά και αυτό το ίδιο το πρόσωπο χαρακτηρίζεται ως πόνος. Η εδραίωση του προσώπου είναι μία αληθινά επώδυνη διαδικασία. Απαιτεί αγώνα και αντίσταση στην υποδούλωση και

στον κομφορμισμό της εξουσίας του κόσμου. Η απάρνηση του προσώπου και η διάχυση εντός του κόσμου μπορεί να απαλύνει σε κάποιο βαθμό τον πόνο και ο άνθρωπος εύκολα ρέπει προς την κατεύθυνση αυτή. Το πρόσωπο πονάει προσπαθώντας να αποκτήσει μορφή σε κατάσταση ελευθερίας.¹²³

4.2.4 Υπαρξιακή επικοινωνία προσώπου και αποφυγή αλλοτρίωσης

Για την πραγμάτωση του προσώπου στον άνθρωπο απαιτείται μία διαρκής υπέρβαση, ένα ξεπέρασμα του εαυτού του. Κατά βάση ο άνθρωπος επιθυμεί να εξέλθει της κλειστής υποκειμενικότητάς του και το επιτυγχάνει συνήθως μέσω της αντικειμενοποίησής του στην κοινωνία. Ο δρόμος αυτός συμπεριλαμβάνει και την κατεύθυνση της επιστήμης. Στην κατεύθυνση αυτή υπάρχουν οι καθολικώς ισχύουσες και υποχρεωτικές αξίες. Ο άνθρωπος όμως καταλήγει στην αλλοτρίωση. Ο έτερος δρόμος είναι η υπέρβαση της υποκειμενικότητας, μέσω της κατεύθυνσης προς το υπερυποκειμενικό και όχι στο αντικειμενικό. Στο δρόμο, δε, αυτόν λαμβάνουν χώρα και οι υπαρξιακές συναντήσεις με τον Θεό, αλλά και με τον άλλο άνθρωπο. Πρόκειται για δρόμο υπαρξιακής κοινωνίας και όχι αντικειμενικής επικοινωνίας. Στην αντικειμενοποίηση ο άνθρωπος περικλείεται από έναν προκαθορισμό. Επικρατεί μία απρόσωπη κατάσταση. Στην υπέρβαση όμως ο άνθρωπος βρίσκεται στο βασίλειο της ελευθερίας. Η υπέρβαση προϋποθέτει ελευθερία. Το υπερπροσωπικό κατά τη συνάντηση του ανθρώπου με τον έτερο άνθρωπο, δεν τον συνθλίβει. Πρόκειται για μία θεμελιώδη διαφορά. Γίνεται αντιληπτό αυτό καθώς δεν μπορεί για κανένα λόγο να υπάρξει το πρόσωπο αυτάρκες και αυτοϊκανοποιημένο. Απαιτεί την ύπαρξη του συνανθρώπου ακόμα και του Θεού για να το επιτύχει αυτό, παραμένοντας όμως ολόκληρο χωρίς να εισέρχεται σε κάτι άλλο.

Το πρόσωπο αποτελεί την ενότητα των σωματικών και ψυχικών δυνάμεων του ανθρώπου και αυτό έγκειται σε μία πνευματική αρχή. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να είναι γέννημα μόνο των κοσμικών δυνάμεων, αλλά προϋποθέτει και τη δράση μίας πνευματικής δύναμης. Το πνεύμα είναι σε θέση να πνευματοποιήσει και το σώμα και να υπερβεί την μηχανιστική κοσμοαντίληψη που θέλει ένα σώμα δίχως την ύπαρξη και την παρουσία της ψυχής. Το πρόσωπο, με άλλα λόγια, είναι η ένωση του

---

¹²³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 49-52

πνευματικού, του ψυχικού και του σωματικού στοιχείου, παραμερίζοντας τον ντετερμινισμό του φυσικού κόσμου. Πρόκειται για μία νίκη επί της απρόσωπης ντετερμινιστικής ύλης.¹²⁴

Η προσωπικότητα είναι η έξοδος από τον εαυτό, δίχως όμως αυτό να σημαίνει και κάποια διάλυση. Ο άνθρωπος δεν αποτελείται μόνο από ψυχή και σώμα, στοιχεία που ανήκουν στα φυσικά του χαρακτηριστικά, αλλά και από πνεύμα και η ένωση με τον Θεό οφείλεται στην ύπαρξη αυτού του πνεύματος. Η κατάκτηση του πνεύματος από τον άνθρωπο ουδόλως σημαίνει την καταστροφή του σώματος και της ψυχής, αλλά, αντιθέτως, τα στοιχεία αυτά πνευματικοποιούνται.¹²⁵

4.2.5 Περί της ελευθερίας του προσώπου

Η ελευθερία του προσώπου δεν είναι δικαίωμά του, αλλά ένα καθήκον και μία υποχρέωση προς εκπλήρωση της θεϊκής εικόνας εντός του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δεν έχει το δικαίωμα να είναι δούλος. Έχει κληθεί στην ελευθερία, αλλά διεκδικεί το δικαίωμα στη δουλεία καθότι φαίνεται να του αρέσει. Η ελευθερία είναι υποχρέωση και όχι δικαίωμα. Είναι προτιμότερο να αρνηθούμε τη ζωή παρά το πρόσωπο και την αξιοπρέπειά του. Η διασφάλιση, μάλιστα, αυτής της αξιοπρέπειας συντελείται και μέσω της άσκησης, η οποία δεν είναι μία υποταγή και υπακοή, αλλά, αντιθέτως, μία ανυπακοή και ανυποταξία του προσώπου, ανταποκρινόμενο στην κλήση του Θεού και του σχεδίου Του που έλαβε πραγμάτωση στο πρόσωπο του Χριστού.

Ο λόγος που ο άνθρωπος είναι πρόσωπο είναι επειδή ο Θεός είναι πρόσωπο. Έτσι, το πρόσωπο ως υπαρξιακό κέντρο αισθάνεται τον πόνο του άλλου προσώπου. Δυνάμεθα, μάλιστα, να πούμε ότι πρόσωπο με αδυναμία στο αίσθημα του πόνου, αλλά και της χαράς, παύει να είναι πρόσωπο. Το πρόσωπο, από την άλλη πλευρά, δεν είναι ένα είναι ή μέρος του είναι, αλλά πράξη, πνεύμα και ελευθερία, κατά το παράδειγμα, άλλωστε, του Θεού. Επίσης, δεν υφίσταται και φυσική αθανασία του προσώπου, αλλά ανάσταση και αιώνια ζωή δια του Χριστού.¹²⁶

Στον αντικειμενοποιημένο κόσμο υπάρχει μόνο μία σχετική και όχι μία απόλυτη ελευθερία. Η απόλυτη ελευθερία απαιτεί εναντίωση και αγώνα κατά της

¹²⁴ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 54-57

¹²⁵ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πρόβλημα του ανθρώπου, για μία χριστιανική ανθρωπολογία*, σελ. 60-61

¹²⁶ Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 76-80, 84

αναγκαιότητας.¹²⁷ Ο μονισμός στη ζωή οδηγεί στη δουλεία. Ο μονισμός είναι η άρνηση της ελευθερίας και του προσώπου. Είναι η κυριαρχία του αφηρημένου και γενικού. Εκείνο που αντιπαρατίθεται στο μονισμό είναι ο персонаλισμός, καθώς η ελευθερία και το πρόσωπο είναι εκείνα που οδηγούν στον πλουραλισμό με την έννοια της εσωτερικής και συγκεκριμένης καθολικότητας στον άνθρωπο. Αυτή βέβαια η εσωτερική καθολικότητα του προσώπου δεν συνεπάγεται ότι παραδίδει ο άνθρωπος τη συνείδησή του στην κοινωνία ή κάποιον έτερο γενικότερο θεσμό. Ο персонаλισμός παραδέχεται μόνο την εσωτερική καθολικότητα του προσώπου. Η αποδοχή της ρίψης της συνείδησης από τον άνθρωπο στον εξωτερικό κόσμο και σε κάποια συλλογικότητα ισοδυναμεί με αλλοτρίωση και δουλεία.

Ο μονισμός αρνείται το πρόσωπο κατά μία επιπλέον έννοια, ότι συνδέει, δηλαδή, τον άνθρωπο μόνο και πάντοτε με μία εξελικτική διαδικασία. Αρνείται την υπέρβαση. Δεν δύναται, όμως, ο άνθρωπος να μείνει υποταγμένος σε μια καθολική ενότητα. Την απελευθέρωση από αυτήν την κατάσταση την εγγυάται ο Θεός εντός της υπερβατικότητάς του και μακριά από οποιαδήποτε αναγκαιότητα. Την μόνη υποταγή που θα μπορούσε να αποδεχθεί το πρόσωπο είναι η υποταγή στην Αλήθεια η οποία είναι πάντοτε συνδεδεμένη με την ελευθερία και δίδεται, ομοίως, μόνο από την ελευθερία. Η καθολικότητα βρίσκεται μόνο στο πρόσωπο. Η απόπειρα προσωποποίησης κάποιων αρχών και θεσμών καταλήγει πάντα στην αντικειμενοποίηση.¹²⁸

---

¹²⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 91

¹²⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 100-103

4.3 Το άτομο και οι υπερπροσωπικές αξίες του προσώπου

4.3.1 Έκπτωση προς το άτομο

Όταν έως τώρα αναφερόμαστε στον άνθρωπο, κατ' ουσίαν υπονοούμε την έννοια του προσώπου και ουδόλως μία έννοια περί ατόμου. Η ατομικότητα και η προσωπικότητα διαφέρουν οντολογικά. Το πρόσωπο ανάγεται σε μία πνευματική και θρησκευτική κατάσταση. Το άτομο αποτελεί μία νατουραλιστική και βιολογική κατηγορία, ενώ αποτελεί και μέρος του είδους με δυνατότητα μάλιστα να αντιπαρατεθεί κατά του ίδιου τού είδους προέλευσής του. Το άτομο ανάγεται σε βιολογικές και γενεαλογικές διεργασίες, γεννιέται και πεθαίνει.

Το πρόσωπο δεν γεννιέται, παρά δημιουργείται από το Θεό. Αποτελεί την ιδέα και το σχέδιο του Θεού εντός της αιωνιότητας. Το πρόσωπο, εν αντιθέσει με το άτομο, παλεύει για να διεκδικήσει την αξιολογική ιδέα της προσωπικότητας. Η προσωπικότητα ενέχει μια ακεραιότητα και μία απόλυτη και αιώνια αξία. Το άτομο αδυνατεί να τα συλλάβει αυτά, καθώς θραύεται και πεθαίνει. Το πρόσωπο δεν δύναται να χωρέσει εντός των ορίων της φύσης του διότι αποτελεί εικόνα του Θεού.

Θεμελιώδες στοιχείο για το πρόσωπο είναι η δυνατότητα δημιουργίας αξιών και μάλιστα υπερπροσωπικών. Το πρόσωπο δεν είναι, δηλαδή, μόνο ο φορέας αυτών των αξιών, αλλά και ο δημιουργός. Το γεγονός αυτό προσδίδει στο πρόσωπο την ακεραιότητα και την ενότητά του. Ως δημιουργός αξιών το πρόσωπο συνεπάγεται ότι και αυτό το ίδιο είναι από μόνο του μία αξία, και δύναται να υπάρχει το πρόσωπο μόνο και εφόσον υπάρχουν και αυτές οι υπερπροσωπικές αξίες.

Καθόσον το πρόσωπο δημιουργεί αξίες και δύναται να υπάρξει μόνο εάν υφίστανται και οι αξίες αυτές, οφείλουμε να δεχθούμε και την ύψιστη αξία, η οποία εμπερικλείει καθετί, που είναι η ύπαρξη του Θεού. Το πρόσωπο δημιουργεί την αξία αυτή επειδή και η αξία αυτή υπάρχει. Εάν ο Θεός δεν υπάρχει, τότε παύει να υφίσταται και η αξία του προσώπου, το οποίο καταλήγει σε άτομο υποταγμένο στη φυσική και γενεαλογική ζωή.¹²⁹

---

¹²⁹. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Περί του προορισμού του ανθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ήθικης*, σελ. 97-98

Το άτομο, εν αντιθέσει με το πρόσωπο, είναι μία βιολογική, κοινωνιολογική και νατουραλιστική μονάδα. Δεν διαθέτει τη δυνατότητα διαίρεσης, δηλαδή του μοιράσματος σε ένα άλλο πρόσωπο. Ανήκει αποκλειστικά σε κάποιο σύνολο ή κάποια ομάδα και δεν μπορεί να πράξει διαφορετικά από να αποτελεί μέρος ενός όλου. Αυτό, βέβαια, το τελευταίο υποδηλώνει και μία υποταγή και καταφεύγει, έτσι, σε μία εγωιστική αυτοεπιβεβαίωση που εν τέλει ωθεί το άτομο στην υπαρξιακή απομόνωση. Ομοίως, το άτομο συνδέεται στενά και με την ύλη, καθώς αυτοπροσδιορίζεται από την βιολογική του προέλευση και την αναπαραγωγική του διαδικασία.

Ο άνθρωπος όμως δεν είναι μόνο άτομο. Είναι και ένας μικρόκοσμος στα πλαίσια μίας συμπαντικής περίληψης εντός του. Είναι, δηλαδή, πρόσωπο, το οποίο δεν είναι μία νατουραλιστική κατηγορία, αλλά μία πνευματική. Στο πρόσωπο υπάρχει μία σχεσιακή διαίρεση εν ελευθερία. Είναι ανεξάρτητο από τη φύση και την κοινωνία και δεν αυτοεπιβεβαιώνεται εγωιστικά. Είναι περσοναλιστικό στο επίπεδο που δεν μονώνεται εγωκεντρικά. Το πρόσωπο δεν αυτοπροσδιορίζεται από τη βιολογική του προέλευση, αλλά προέρχεται από τον Θεό. Μαρτυρεί την ύπαρξη ενός άλλου κόσμου και αποτελεί τομή μεταξύ δύο κόσμων, ενώ στο εσωτερικό του λαμβάνει χώρα μία σύγκρουση και ένας αγώνας μεταξύ ελευθερίας και αναγκαιότητας, μεταξύ πνεύματος και φύσης.¹³⁰

Η απομόνωση, η προσήλωση στον εαυτό και ο εγωκεντρισμός καταστρέφουν το πρόσωπο. Η προσήλωση, μάλιστα, στον εαυτό αποτελεί και το προπατορικό αμάρτημα που εμποδίζει την εκπλήρωση του προσώπου, καθώς το πρόσωπο πραγματώνεται και ενεργοποιείται κατά τη διαδικασία εξόδου από τον εαυτό με κατεύθυνση το έτερο πρόσωπο. Αυτή η έξοδος από τον εαυτό δεν συνεπάγεται κάποια αντικειμενοποίηση καθώς αν η πραγμάτωση του προσώπου εκπληρώνεται στην υπέρβαση προς ένα άλλο πρόσωπο, τότε και η έξοδος από τον εαυτό συντελείται όχι για την αντικειμενική, αλλά για την υποκειμενική και υπαρξιακή εκπλήρωση στην οντολογία του έτερου προσώπου.

Το πρόσωπο υφίσταται μόνο εν σχέσει. Η σχέση προς το άλλο πρόσωπο, όμως, δεν είναι μία εξωτερίκευση, μία αποξένωση και μία συμβατική αντικειμενική επικοινωνία. Αντιθέτως, η σχέση του εγώ προς το εσύ ανήκει στην πνευματική

---

¹³⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 61-62

κοινωνία, στην απελευθέρωση από τη δουλεία και στο βασίλειο της ελευθερίας. Το πρόσωπο πρώτα από όλα καθορίζεται από τη σχέση του προς το Θεό και είναι αυτή η σχέση που δίνει δύναμη στο πρόσωπο για ελεύθερη σχέση με τον άνθρωπο και τον κόσμο.¹³¹

Ο άνθρωπος που κινείται στα πλαίσια του ατόμου έχοντας απολέσει την μοναδικότητα του προσώπου του, δεν είναι σε θέση να εξυψωθεί υπεράνω του εαυτού του. Το άτομο είναι μία βιολογική και νατουραλιστική κατηγορία. Το άτομο, ετυμολογώντας και την έννοια, είναι αυτό που δεν τέμνεται και ως μέρος του γένους, αλλά και του κοινωνικού συνόλου υποτάσσεται και στα δύο. Το άτομο διεκδικεί την αυτοτέλειά του και ενώ διαισθάνεται την υπό συνθήκες αναγκαία αντιπαράθεση με το κοινωνικό σύνολο, εν τούτοις δεν δύναται να ξεπεράσει και να αντιπαρατεθεί στον εαυτό του.

Η προσωπικότητα, από την άλλη πλευρά, είναι μία πνευματική κατηγορία, η οποία δεν υποτάσσεται. Η κοινωνία είναι αυτή που υποτάσσεται και εμπερικλείεται στο πρόσωπο και όχι το αντίστροφο. Το πρόσωπο, δηλαδή, είναι ένας μικρόκοσμος. Ενώ η προσωπικότητα δεν υποτάσσεται στο γένος, δεν αποξενώνεται όπως το άτομο. Βρίσκεται σε κοινωνία με έτερες προσωπικότητες και με τον Θεό και παράλληλα είναι ανεξάρτητη από το βασίλειο του Καίσαρα. Ο σκοπός του ανθρώπου δεν είναι άλλος από το να γίνει προσωπικότητα και αναφορικά με την προσπάθεια αυτή αρωγός και εγγυητής καθίσταται ο Θεός, καθόσον η προσωπικότητα δεν είναι κληρονομικό χαρακτηριστικό επίκτητο από τους γονείς.

Για να νοηθεί η προσωπικότητα ως τέτοια και να πραγματοποιηθεί πρέπει να υψωθεί προς μια υπερπροσωπική ύπαρξη. Στο άτομο ανήκει η κατηγορία της γενικότητας της ύπαρξης αλλά με τη μορφή της αφαίρεσης και της εξαίρεσης από την κοινότητα, ενώ στο πρόσωπο ανήκει η κατηγορία του συγκεκριμένου της ύπαρξης που τείνει προς ένα οικουμενικό και υπερπροσωπικό περιεχόμενο. Η προσωπικότητα δεν είναι κάποιο μέσο προς επίτευξη μία διευρυμένης ιδέας ενός ειδώλου ή ινδάλματος, όπως είναι το κράτος, ο επιστημονισμός ή ο κομμουνισμός. Η προσωπικότητα αποτελεί το σκοπό.

Το πρόσωπο νοείται μόνο ως ελεύθερη πράξη και είναι έμπλεο χαράς με ευαισθησία προς το πάθος. Διακατέχεται από αντίσταση ηρωική προς την αιτιοκρατία και προς

---

¹³¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας*, ό. π. σελ. 70-72

έναν προκαθορισμό από τη φύση και την κοινωνία. Για την επίτευξη της προσωπικότητας ο άνθρωπος οφείλει να δώσει αγώνα γεμάτο οδύνες, καθώς δεν είναι εύκολο να είναι ελεύθερος. Η ελευθερία αυτή ισοδυναμεί με την προσωπικότητα. Η προσωπικότητα δεν ισούται με τον εγωκεντρισμό. Είναι αντίθετή του. Για να καταστεί ένας άνθρωπος πρόσωπο οφείλει να συγχρωτιστεί με έτερα πρόσωπα και όχι να εξαιρεθεί αυτών.¹³²

4.3.2 Η έκπτωση του ανθρώπου στην πρακτική καθημερινότητα

Κατά την ιστορική του πορεία ο άνθρωπος εμπιστεύτηκε το λογικό κινούμενος με ιδιοτελείς προθέσεις προτάσσοντας το συμφέρον του. Το ίδιο αυτό συμφέρον όμως μεταμορφώθηκε από την ιστορική διαδικασία και χρησιμοποιήθηκε εναντίον του. Σε αυτήν την πανουργία επαναστατεί το ζωντανό πρόσωπο που πάντοτε η ιστορική διαδικασία το υποδούλωνε για την επίτευξη των σκοπών της. Ποτέ η ιστορία δεν αποδέχθηκε την υπερπροσωπική πληρότητα της ζωής. Η αδυναμία της ιστορίας έγκειται στον μη διαχωρισμό των αντικειμένων από το εγώ και το εσύ. Υπάρχει εκείνο που υπάρχει, δηλαδή το ανθρώπινο και το προσωπικό και η αντικειμενοποίηση των υπαρχόντων, η οποία είναι πάντοτε εξωανθρώπινη και εξωπροσωπική.

Ο άνθρωπος, έτσι, καλείται να ζει σε δύο σφαίρες, τη μία που είναι προσωπική και την έτερη, η οποία είναι ο αδιάφορος ενώπιον του ανθρώπου αντικειμενοποιημένος κόσμος. Ο άνθρωπος ριγμένος σε αυτόν τον αντικειμενοποιημένο κόσμο προσπαθεί μάταια να βρει σανίδα σωτηρίας από ρατσιστικές, εθνικές ή κομμουνιστικές συλλογικότητες. Οποιαδήποτε, όμως, απόπειρα αποδέσμευσης από την αντικειμενοποίηση απαιτεί πνευματικό αγώνα και πνευματική αναγέννηση κάτι που στηρίζεται στην ελευθερία και όχι στο πεπρωμένο της ιστορίας. Ο Χριστιανισμός δύναται να διαβλέπει ένα άλλο νόημα πίσω από τον κόσμο του παραλόγου.¹³³

Κινούμενοι, λοιπόν, οι άνθρωποι με απόλυτη εμπιστοσύνη στο λογικό αδυνατούν να περάσουν από το μηδέν που απειλεί τον πολιτισμό σε μία αιώνια και πραγματική ύπαρξη. Αναζητούν τη σωτηρία με μία φυγή προς το παρελθόν καθώς διαπιστώνουν τα αδιέξοδα του μέλλοντος. Στην κουλτούρα της κοινωνίας, πλέον, έχει επικρατήσει μία σταθερή προσήλωση προς τη ζωή της εγκόσμιας πραγματικότητας, προς τον

¹³². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πρόβλημα του ανθρώπου, για μία χριστιανική ανθρωπολογία*, σελ. 48-55

¹³³. Ν. Berdyaev, *Τό πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου στό σύγχρονο κόσμο*, σελ. 15-17, 23-25, 29

αισθησιασμό και προς τον πρακτικό τρόπο αντιμετώπισής της. Ο αισθησιασμός, όμως, αυτός οδηγεί προς την πτώση και τον θάνατο. Η υπέρτατη ύπαρξη, πλέον, δίδεται μόνο με σύμβολα και εικόνες με αποτέλεσμα ο άνθρωπος της κουλτούρας να δίνει τη θέση του στον άνθρωπο του πολιτισμού.

Η κουλτούρα είναι θεωρητική και αφιλοκερδής στα υψηλά επιτεύγματά της. Ο πολιτισμός είναι πάντοτε χρησιμοθηρικός. Στον πολιτισμό έχουμε την λογοκρατική επικράτηση της πραγματικότητας έναντι της πνευματικής. Επικρατεί η δίψα της επιβολής και της δύναμης. Η φιλοσοφία, η τέχνη και ο θρησκευτικός συμβολισμός δεν συναρπάζουν πλέον. Ο πολιτισμός αγωνίζεται να δημιουργήσει μία απολύτως αληθινή πραγματικότητα με οργανωμένη τεχνική μακριά από τις δήθεν ψευδαισθήσεις της κουλτούρας. Εν τέλει, υπάρχει η κατανίκηση του ατομικού στοιχείου έναντι της καταστροφής της αυθεντικότητας του προσώπου.

Στον πολιτισμό η πνευματική ενότητα της κουλτούρας υποβιβάζεται και δίνει τη θέση της στον πραγματισμό και τη γνωσεολογία. Ο άνθρωπος αναζητά τη δύναμη της μεθόδου και της εξειδίκευσης. Πέραν, όμως, της θυσίας και της πνευματικής ζωής διαφαίνεται μόνο η τραγωδία της ιστορικότητας. Μπροστά στο ερώτημα περί του σκοπού της ζωής ο πολιτισμός απαντά με την τεχνική και τα μέσα. Ένας αναγκαίος και χρησιμοθηρικός Θεός, όπως αυτός που μεταχειρίζεται ο κεφαλαιοκρατικός πολιτισμός, οδηγεί σε έναν πνευματικό εκμηδενισμό. Σε αυτό το σημείο ο σοσιαλισμός προφανώς έχει δίκιο.¹³⁴

Ο Μπερντιάγιεφ δείχνει πειστικά ότι οι αρχές της κοινωνικής ζωής μπορούν να τεκμηριωθούν με συνέπεια μόνο στη βάση μίας χριστιανικής αντίληψης του κόσμου.¹³⁵ Ο πολιτισμός οδηγεί στην πραγματική ζωή, όπως αυτή εκφράζεται από την τεχνική μεταμόρφωσή της, ενώ απομακρύνει από την αληθινή ζωή της συμβολικής κουλτούρας. Η χριστιανική ζωή οφείλει να συγκεράσει τον τεχνικό πολιτισμό και τη συμβολική κουλτούρα. Πρόκειται περί μίας οντολογικής μεταμόρφωσης, όπως εκφράζεται μέσα και από τη ζωή των Αγίων. Δεν πρόκειται, βέβαια, μόνο για μία ατομική μεταμόρφωση. Μπορεί να λάβει και τη μορφή μίας κοινωνικής μεταμόρφωσης.¹³⁶

¹³⁴. Ν. Μπερντιάεβ, «Η μοίρα της κουλτούρας», στο τοῦ ἰδίου, *Ἡ μοίρα τῆς κουλτούρας*, ἑλλ. μετ. Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, ἐπιμ. ἔκδ. (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἀστρολάβος/Εὐθύνη, 1992) 14, 15, 17, 21-23, 24-26, 28-30

¹³⁵. Ν. Ο. Lossky, *History of Russian Philosophy*, σελ. 249

¹³⁶. Ν. Μπερντιάεβ, «Ἡ μοίρα τῆς κουλτούρας», σελ. 31, 33

4.3.3 Οι υπερπροσωπικές αξίες του προσώπου

Βάση στάθμισης στην καθημερινή βιωτή των ηθικών αρχών και αξιών είναι το πρόσωπο. Μία απρόσωπη ηθική θα αποτελούσε ένα οξύμωρο σχήμα. Ο πυρήνας των ηθικών αξιών βρίσκεται εντός της προσωπικότητας και όχι σε κάποιες γενικές και αόριστες έννοιες. Αλλά και η προσωπικότητα και η ενότητά της νοηματοδοτούνται σε μία πνευματική βάση. Το πνεύμα είναι αυτό που φωτίζει και μεταμορφώνει το πρόσωπο από την κατάσταση του βιολογικού ατόμου. Δεν πρόκειται, βέβαια, περί μίας αναιμικής και αφηρημένης πνευματοκρατίας. Ο Θεός είναι εκείνος που δημιουργεί το πρόσωπο και η ελευθερία του ανθρώπου, ομοίως. Δεν υφίσταται πρόσωπο από μία παγίωση και μία συντήρηση καταστάσεων. Το πρόσωπο είτε θα προβεί σε μία αύξηση είτε σε μία εκούσια μείωση. Η ατομοκρατία δεν παρουσιάζει σημεία προσωπισμού.

Βασική προϋπόθεση για να μπορεί να υπάρξει το πρόσωπο είναι η αγάπη και η θυσία, οι οποίες οφείλουν να αναφέρονται σε ένα άλλο πρόσωπο. Εάν το πρόσωπο περιοριστεί στον εαυτό του, τότε εκμηδενίζεται. Το πρότυπο αυτής της αξίωσης είναι ο υπαρκτικός τρόπος του Θεού εντός της κοινωνίας προσώπων στην Αγία Τριάδα. Επάνω σε αυτόν τον υπαρκτικό τρόπο της Αγίας Τριάδας θεμελιώνονται και νοηματοδοτούνται η προσωπική ηθική και η προσωπική μεταφυσική. Το πρόσωπο, έτσι, σχετίζεται προς την κοινωνία, ενώ το άτομο προς το είδος. Το πρόσωπο δεν συμερίζεται την θνητή τύχη του ατόμου, καθώς καλείται να απολαύσει την αθανασία.

Η απομονωτική ατομοκρατία είναι τόσο απατηλή όσο θα ήταν και το ενδεχόμενο μίας πανανθρώπινης κοινωνίας. Το πρόσωπο προσβλέπει στην κοινότητα. Η καθολικότητα της κοινωνίας και της ζωής στέκονται ενάντια στο πρόσωπο. Δεν θα μπορούσε η κοινωνία να είναι η πηγή των αξιολογικών κρίσεων, παρόλες τις ηθικές της εκτιμήσεις. Ομοίως, η συνείδηση δεν εισάγεται στο ανθρώπινο πρόσωπο από την κοινωνία. Από αυτόν το ζυγό της δύναμης του πλήθους και των εγκόσμιων δυνάμεων μόνο ο Θεός μπορεί να ελευθερώσει το πρόσωπο.¹³⁷

---

¹³⁷. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, σελ. 97-102, 104

Αν δεν υπάρχει κάτι ανώτερο του προσώπου, τότε ούτε και πρόσωπο υφίσταται. Το πρόσωπο προϋποθέτει υπερπροσωπικές αξίες, οι οποίες δεν ανήκουν σε έναν αντικειμενοποιημένο κόσμο, αλλά στον κόσμο του υποκειμένου. Οι αντικειμενικές καθολικές αξίες κατ' ουσίαν υποδουλώνουν τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος είναι κάτι υπαρξιακό της κοινωνίας και της σύνολης ανθρωπότητας, με μία ανθρωπότητα να αποτελεί απλώς μία πανανθρώπινη αξία ενότητας και αδελφοσύνης σε καθαρά κοσμικά πλαίσια. Ο Θεός, όμως, δεν αποτελεί μία αντικειμενική και καθολική αξία. Δεν κρίνεται αναγκαίος και υποχρεωτικός, παρά μόνο συναντάται ως υπέρβαση, σε υπαρξιακά πλαίσια. Το πρόσωπο εκπληρώνεται και πραγματώνεται μόνο επειδή υπάρχει Θεός. Το πρόσωπο ως φορέας αξιών, αλλά δίχως την αποδοχή της ύπαρξης του Θεού, είναι μία εφιαλτική συνθήκη. Το πρόσωπο παύει να υπάρχει, όταν καλείται να εργαλειοποιήσει τις υπερπροσωπικές αξίες.¹³⁸

4.3.4 Σύγχρονες ανθρωπιστικές επιστήμες και πρόσωπο

Ο άνθρωπος είναι ένα ον βαθιά άρρωστο. Αυτό το διατρανώνει το προπατορικό αμάρτημα. Στην ανθρώπινη ψυχή επικρατεί ένας διχασμός και ένας ανταγωνισμός από αντίθετα στοιχεία. Οι σύγχρονες επιστήμες της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας ή της ψυχοπαθολογίας δεν είναι σε θέση να περισώσουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπινου προσώπου και να ανακαλύψουν εντός αυτού την εικόνα του Θεού. Οι επιστήμες αυτές ασχολούνται περισσότερο με την αποσύνθεση του προσώπου παρά με τη σύνθεσή του. Γνωρίζουν τη συνείδηση και το υποσυνείδητο, αλλά αγνοούν το υπερσυνείδητο.

Η ψυχανάλυση πραγματεύεται την ψυχή του ανθρώπου ενώ απεναντίας δεν πιστεύει σε καμία ψυχή. Συνειδητοποιεί και συμπεραίνει η επιστήμη της ψυχολογίας ότι ο άνθρωπος είναι άρρωστος, αλλά δεν αντιλαμβάνεται ότι αυτό προκύπτει ένεκα της αμαρτίας. Ο άνθρωπος, έτσι, διαπιστώνει τη γύμνια του και προσπαθεί να λύσει όλες τις ηθικές του συγκρούσεις που ελλοχεύουν στο υποσυνείδητο και που η ηθική της κοινωνίας τον εμποδίζει να πράξει κάτι τέτοιο. Τον εμποδίζει δηλαδή να εκφράσει τα ένστικτά του και το υποσυνείδητο. Η νίκη, όμως, των προβλημάτων κερδίζεται όχι

---

¹³⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 64-66

εντός του συνειδότος, αλλά στη σφαίρα του υπερσυνειδήτου, η οποία ελευθερώνει τον άνθρωπο από τη φύση του και επιτρέπει την ένωση του ανθρώπου με το Θεό.¹³⁹

4.3.5 Το κράτος εμπόδιο στο πρόσωπο

Ο Μπερντιάγιεφ θέλοντας να αναδείξει την αξία και τη σπουδαιότητα του προσώπου προσπάθησε να το αντιπαραβάλει με το κράτος. Ιδανικό κράτος υποστήριζε πως δεν δύναται να υπάρξει καθώς πάντοτε διεκτραγωδεύεται η κυριαρχία του ανθρώπου επί τον άνθρωπο. Μία τέτοια κατάσταση δεν μπορεί να εξαρτάται από τη Βασιλεία του Θεού, η οποία δεν γνωρίζει κάτι άλλο από την αγάπη. Το κράτος στερείται χάρητος και η ουσία του δεν είναι χριστιανική. Για το κράτος δεν υφίσταται η συγκεκριμένη προσωπικότητα. Αναγνωρίζει μόνο γενικότητες και έννοιες αφηρημένες.

Η αξία, όμως, του προσώπου είναι ιεραρχικά ανώτερη από την αξία του κράτους. Το πρόσωπο φέρει εν εαυτώ τη θεία εικόνα ανήκει στην αιωνιότητα και πορεύεται προς τη Βασιλεία του Θεού. Το κράτος δεν δύναται ποτέ να αποτελέσει μέρος της Βασιλείας του Θεού. Ανήκει στο χρόνο και δεν φέρει θεία εικόνα. Οποιοδήποτε, μάλιστα, επαναστατικό στοιχείο κάθε φορά προβάλλεται εν των κόσμων, κατ' ουσίαν, δεν παύει από το να απορρίπτει τη δημιουργική ελευθερία και την αξία του προσώπου.¹⁴⁰

Κατά αντίστοιχο τρόπο, το πρόσωπο χάνεται και εκμηδενίζεται από την αξία που δίδεται στην οικονομική ισχύ. Η οικονομική ελευθερία της ατομοκρατίας, η οποία είναι συνδεδεμένη με την απεριόριστη ιδιωτική ιδιοκτησία δεν έχει καμία απολύτως σχέση με το πρόσωπο. Το πρόσωπο, δε, με την αυτονομία του, πέραν του κομμουνισμού, το απορρίπτει και ο καπιταλισμός. Για τα συστήματα αυτά το πρόσωπο είναι απλώς ένα μέσο για να επιτευχθούν τα σχέδιά τους.

---

¹³⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, σελ. 112, 117-118, 122, 124-126

¹⁴⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 274-276, 293, 295-296

4.4 Άνθρωπος και Ηθική

4.4.1 Επιστημονική γνώση, φιλοσοφία και ανθρώπινο ον

Ο άνθρωπος έχασε τη δυνατότητα να γνωρίσει το ον, ομοίως και τη δυνατότητα εισόδου σε αυτό. Άρχισε, έτσι, ο άνθρωπος καθόλη τη διάρκεια της διαδρομής του να γνωρίζει τη γνώση, αλλά όχι το ον. Είναι αδύνατο ο άνθρωπος να υπεισέλθει στο ον, καθώς μόνο προέρχεται από αυτό. Αναφερόμενος ο Μπερντιάγιεφ στο ον εννοεί τη μετάβαση σε αυτό το ίδιο το αντικείμενο, που αποκαλείται και ζωή και βοηθά στην υπέρβαση του διχασμού ο οποίος κλονίζει τη δύναμη της γνωστικής ενέργειας. Η θέση που επικρατεί πως η γνώση ίσταται υπεράνω ακόμα και αυτής της ζωής και του όντος είναι καθαρά μία φαινομενική άποψη που κυριαρχεί στον καλλιεργημένο τύπο δυτικού ανθρώπου. Το ορθόν για τον Μπερντιάγιεφ είναι πως η ζωή είναι εκείνη που γεννά τη γνώση.

Η αντίθεση της γνώσης προς το ον είναι ένα στοιχείο δευτερεύον. Είναι συνέπεια της σκέψης. Στο αρχικό στάδιο η γνώση ήταν αυτό το ίδιο το ον και ενεργούνταν με αυτό. Στο αρχέγονο ον δεν υπήρχε εναντίωση με τη γνώση. Αυτό άρχισε να συμβαίνει έπειτα από την προπαρασκευή και τη σχηματοποίηση που έλαβε το ον από τη γνώση. Η αρχέγονη ζωή, όμως, δεν εναντιώνεται προς τη γνώση διότι η γνώση ήταν ένα εγγενές της στοιχείο. Η εκτόπιση της γνώσης έξωθεν του όντος είναι η μοιραία συνέπεια του ορθολογισμού. Περιθώρια για Θεό, έτσι, δεν υπάρχουν. Αντικαταστάθηκε από διάφορες άλλες έννοιες τις οποίες αναλύει το υποκείμενο.

Η σύγχρονη φιλοσοφία ενδεδυμένη με επιστημονικότητα υπερηφανεύεται για την κατάκτησή της και την επιτυχία της να απαρνηθεί την έννοια της σοφίας. Αυτό, ωστόσο, απολήγει σε μία τύχη τραγική. Δεν κατάφερε ουσιαστικά να κατακτήσει ποτέ την πολυπόθητη αυτονομία. Δεν δύναται η θρησκευτική ζωή και η πίστη του γινώσκοντος υποκειμένου να μην κατοπτριστούν στη φιλοσοφία του. Τον φιλόσοφο, εν τούτοις δεν τον υποδουλώνει η θρησκευτική του πίστη ή η επιστημονική του γνώση, αλλά η προσπάθεια εξωτερίκευσης αυτών των δυνάμεων, έτσι που να διευθύνουν τη φιλοσοφία του και εν τέλει να του ασκούν μία εξωτερική εξουσία.

Σαφώς και ο φιλόσοφος, τον οποίο χαρακτηρίζει μία θρησκευτική πίστη, τρέφεται από την πίστη αυτή, αλλά, πλέον, δεν πρόκειται για μία εξωτερική επιβολή, αλλά για μία ενδόμυχη εμπειρία. Εάν ο φιλόσοφος πιστεύει στο Χριστό, προφανώς και η φιλοσοφία του θα συμμορφωθεί με τον Χριστιανισμό, αλλά θα κατορθώσει να αποκτήσει και τη σοφία του Χριστού, η οποία θα κατευθύνει τη σκέψη του σε διαφορετικά μονοπάτια από εκείνους που βρίσκονται μακράν του Χριστού. Η ιδέα περί μίας αυτόνομης φιλοσοφίας είναι μία πεπλανημένη ιδέα απέχουσα πολύ και από την έννοια της ελευθερίας. Η φιλοσοφία είναι αναπόσπαστο μέρος της ζωής και πρόκειται περί μίας εμπειρίας. Δεν μπορεί η φιλοσοφία, υποτίθεται, αυτόνομα να δημιουργήσει εξ εαυτής το ον. Απεναντίας, το ον είναι αυτό που η θρησκευτική αποκάλυψη του επιτρέπει να διανοιχθεί προς το γινώσκον υποκείμενο.

Η φιλοσοφία, τρόπον τινά, απώλεσε τα πρωτοτόκια, όταν υποτάχθηκε στην κατώτερη σφαίρα της θετικής εμπειρίας και της επιστήμης. Δεν μπορεί η επιστημονική φιλοσοφία να θεωρηθεί αυτόνομη. Η φιλοσοφία είναι, βέβαια, και αυτή μία γνώση, αλλά όχι σε όλες τις απόψεις παρόμοια με τη γνώση της επιστήμης. Δεν εξαρτώνται οι αρχές της φιλοσοφίας από τα επιστημονικά αποτελέσματα. Ο κόσμος που αποκαλύπτεται στη φιλοσοφία προκύπτει από μία διαφορετική οδό σε σχέση με την επιστήμη και η γνώση της είναι τελείως διαφορετική. Τα μυστήρια του όντος αποκαλύπτονται στον άνθρωπο μέσω αυτού του ίδιου του ανθρώπου. Πρόκειται για μία πνευματική εμπειρία μίας πνευματικής ζωής και για το λόγο αυτό ο άνθρωπος για την επιστήμη είναι φύση και για τη φιλοσοφία είναι πνεύμα.¹⁴¹

Ο Μπερντιάγιεφ, βέβαια, χαρακτηρίζει τη φιλοσοφική του κοσμοθεωρία ως φιλοσοφία του персонаλισμού. Ο ίδιος αναφέρει πως ποτέ δεν θέλησε η φιλοσοφία του να αποτελέσει μία φιλοσοφία ακαδημαϊκού τύπου που να μην άπτεται των καθημερινών προβλημάτων του ανθρώπου και να μην σχετίζεται με την ανθρώπινη εμπειρία. Έτεινε πάντοτε η σκέψη του προς την υπαρξιακή φιλοσοφία. Αναγνώριζε ότι ενδεχομένως να περιέπιπτε σε κάποιες αντιφάσεις το σύνολο έργου του. Επιθυμούσε, όμως, αυτές οι αντιφάσεις να αποδοθούν στον πνευματικό του αγώνα, ενώ τόνιζε ότι και η ίδια η ύπαρξη είναι αντιφατική.

Ο άνθρωπος κατακτά την ακεραιότητα του προσώπου όταν συνδέεται με την ενότητα της σκέψης. Πρόκειται για μία υπαρξιακή και όχι λογική ενότητα. Δεν

---

¹⁴¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 27-33

μπορεί το πρόσωπο να ερμηνεύεται σαν μία μονάδα κάποιου ιεραρχικού όλου, καθώς αποτελεί έναν μικρόκοσμο σε μία δυναμική κατάσταση. Στην οντολογία του προσώπου βρίσκουν καταφύγιο δυνάμεις οι οποίες στον παρόντα κόσμο πιθανόν βρίσκονται σε σύγκρουση και ανταγωνισμό, όπως το πρόσωπο και η ελευθερία με τη συμπόνια, την ευσπλαχνία και τη δικαιοσύνη.¹⁴²

Τέλος, δανειζόμενος ο Μπερντιάγιεφ το στοχασμό του Ιάκωβου Μπαϊμε, ο οποίος τον επηρέασε βαθιά, θα διατυπώσει έναν νέο τρόπο προσέγγισης του Θεού που έγκειται στη δυναμικότητα που βρίσκεται στην εσωτερική ζωή του ανθρώπου. Αυτή η δυναμικότητα έρχεται σε αντίθεση με την έως τώρα στατική αντίληψη του μεσαιωνικού σχολαστικισμού και της ελληνικής φιλοσοφίας. Ο ίδιος κατάφερε να υψωθεί υπεράνω και του ορθολογισμού που διέπει τη θεολογία. Για τον Μπαϊμε ελευθερία και φύση είναι δυνάμεις ενάντιες. Η φύση είναι αυτή που προήλθε από την ελευθερία και όχι το αντίστροφο. Αν και η ελευθερία ομοιάζει με το Τίποτε, παρόλα αυτά από αυτήν προκύπτει κάτι. Η ελευθερία διψάει για φως και βρίσκεται στην αρχή των πάντων.

Η ελευθερία εμπεριέχει τόσο το καλό όσο και το κακό και έχει το δικό της δικαστήριο για να κρίνει κάτι τέτοιο. Η ελευθερία είναι ο ίδιος ο Θεός και ο Θεός είναι ελευθερία, η οποία βρίσκεται στην αρχή των απάντων, κάτι που προκαλεί τρόμο και δημιουργεί μία πρόκληση για ανασυγκρότηση τόσο στους σχολαστικούς του μεσαίωνα όσο και στους Έλληνες φιλοσόφους.¹⁴³

4.4.2 Άνθρωπος, προβλήματα και εκτροπές ηθικής

Ο άνθρωπος είναι, συγχρόνως, φορέας του πνεύματος, αλλά και εκπεπτωκός ον στο οποίο μκκτηρίζεται το νόημα. Δεν νοείται ο άνθρωπος να αποκλείεται από τη γνώση και να παραθεωρείται, αλλά οφείλει μάλλον να υψωθεί από τη ψυχική και φυσική κατάσταση σε αυτήν της πνευματικής. Ζητώντας οι φιλόσοφοι τη διαίσθηση ουσιαστικά ζητούν τη γνώση. Δεν πρόκειται, δε, αυτό περί ενός αντικειμενισμού, αλλά περί μιας διεύδυσης σε βάθος κατά τρόπο μάλιστα ενεργητικό και όχι παθητικό. Το θεμελιώδες ζήτημα δεν είναι να μάθουν τις περιρρέουσες απόψεις περί

¹⁴². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου*, σελ. 27-28, 31

¹⁴³. Ν. Α. Berdyaev, *Είσαγωγή στην διδασκαλία του Ιάκωβου Μπαϊμε (δύο μελέτες)*, σελ. 83, 91-92, 95, 97, 100-102

του Θεού, αλλά να γνωρίσουν αυτόν τον ίδιο το Θεό εν τω πνεύματι και δια του πνεύματος. Υπάρχει, με άλλα λόγια, μία ουσιώδης διαφορά μεταξύ των φυσικών και των πνευματικών επιστημών.

Κατά τη διαδικασία της γνώσης του πνεύματος οφείλει να υπάρχει μία συγγένεια μεταξύ του γνωρίζοντος υποκειμένου και του γνωσκόμενου αντικειμένου, μέσω μίας πνευματικής εμπειρίας που θα επαληθεύσει και την πραγματικότητα του πνεύματος. Δεν μπορεί μία αξία να γίνει αντικείμενο γνώσης, εάν πρωτίστως δεν προβούμε σε μία δημιουργική πνευματική ενέργεια. Οι αξίες και η ηθική ζωή πρέπει πάντοτε να εκλαμβάνονται ως νόημα της ελευθερίας.¹⁴⁴ Μία ελευθερία που θα λογίζεται ως θετική δημιουργική ενέργεια και όχι σαν μία αρνητική αυθαιρεσία. Μία αυθαίρετη ελεύθερη βούληση είναι πτώση στην αμαρτία.¹⁴⁵ Δεν πρόκειται για μία κάποια κωδικοποίηση κανόνων και ηθικών εκτιμήσεων, αλλά για μία ηρωική τόλμη και μία οντολογία. Κάθε ηθική που δεν ανάγεται σε οντολογία, όπως η αθεϊστική ηθική, παύει να είναι ελεύθερη και μη κανονιστική. Ο Θεός, δηλαδή δεν δημιουργείται, αλλά κοινωνείται.

Έτσι, αυτό καθεαυτό το βάθος του όντος, το βάθος της ζωής, δεν είναι ούτε καλό ούτε κακό, ούτε ανήθικο ούτε και ηθικό. Εντός του όντος δεν υπάρχει κάτι το υψηλό ή χαμηλό. Από τη διαδικασία αυτή της “υψώσεως” δυνάμεθα να διακρίνουμε ένα στοιχείο του όντος με μορφή συμβόλου, αλλά εντός, όμως, του πεπτωκότος κόσμου. Το κακό και το καλό αντικατοπτρίζουν τη σύγχυση του όντος εντός αυτού του ίδιου του πεπτωκότος κόσμου. Αυτό που μας ενδιαφέρει, όμως, είναι η οντολογία του κακού και του καλού και όχι τα ανθρώπινα διανοήματα τα οποία εκφράζουν παρασκευασμένους ορισμούς.¹⁴⁶

Ο άνθρωπος, βέβαια, αποτελεί ένα αίνιγμα τη λύση του οποίου την κατέχει πάλι ο ίδιος. Παρόλη την πτώση του, συνεχίζει να αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι του κόσμου. Αποτελεί και αντικείμενο γνώσης, αλλά αποτελεί και το γνώσκον υποκείμενο. Ο άνθρωπος όντας ένα αίνιγμα παραπέμπει στην ύπαρξη ενός υψίστου κόσμου. Το αίνιγμα του ανθρώπου διατρανώνει πως δεν χωρά στα στενά όρια της

¹⁴⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, σελ. 41-44

¹⁴⁵. Ν. Berdyaev, *The meaning of the creative act*, σελ. 147

¹⁴⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς*, σελ. 45, 47-48, 50

παρούσας πεπτωκυίας φύσης. Η κατανόηση του ανθρώπου δύναται να γίνει μόνο εντός των σχέσεών του με τον Θεό.¹⁴⁷

4.4.3 Αθανασία και εσχατολογική ηθική του θανάτου

Η ζωή δεν θα είχε κανένα νόημα εάν δεν υπήρχε ο θάνατος. Η ζωή θα ήταν μία καθαρή ανοησία εάν το κακό βασίλευε στον παρόντα κόσμο. Ενώ οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν με δέος και φόβο την ύπαρξη του θανάτου, έτσι που να όφειλαν να νοηματοδοτήσουν αυτήν την κατάσταση, εκείνοι προσπαθούν να συνδέσουν ένα νόημα μόνο με τον παρόντα κόσμο. Ο θάνατος, όμως, αλλά και η αγωνία την οποία επιφέρει, είναι η τελευταία ελπίδα του ανθρώπου. Μαρτυρεί την αλήθεια ότι ο άνθρωπος είναι προορισμένος για έναν άλλο κόσμο. Η αιωνιότητα είναι απραγματοποίητη στα κοσμικά χρονικά πλαίσια. Η χρονική ύπαρξη του τέλους καταλήγει σε μία κενότητα νοήματος. Εάν ο Θεός δεν υπήρχε, θα μπορούσε ο κόσμος να πραγματοποιήσει ένα σχέδιο μίας άπειρης ζωής, αλλά όχι και μίας αιώνιας.

Το θάνατο, όμως, και το νόημα που φέρει, δύναται μόνο το πρόσωπο να τον αντιληφθεί. Το πρόσωπο καλείται προς την αιωνιότητα. Τραγική καθίσταται μόνο η εξαφάνιση εκείνου το οποίο έχει προοριστεί για την αιωνιότητα. Ο άνευ νοήματος θάνατος του ανθρώπου δεν είναι ανεκτός ακριβώς διότι το πρόσωπο ανταποκρίνεται στη θεία και αιώνια ιδέα. Το πρόσωπο, το οποίο είναι ολοκληρωμένο είναι αθάνατο. Η ολοκλήρωση επιτυγχάνεται εν τω κόσμω με την ένωση με άλλους ανθρώπους και στον πνευματικό κόσμο μέσω της ένωσης με το Θεό.¹⁴⁸

---

¹⁴⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 85-86

¹⁴⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Περί τοῦ προορισμοῦ*, ό. π. σελ. 343-345, 347, 351-352

5. Το “πνεύμα” στον Μπερντιάγιεφ

5.1 Η πραγματικότητα του πνεύματος

5.1.1 Πνεύμα και ον

Ο Μπερντιάγιεφ ξεκινά το εν λόγω έργο του αναφέροντας πως ο άνθρωπος με μεγάλη ευκολία απαρνείται την ύπαρξη του πνεύματος, κάτι το οποίο, άλλωστε, δεν είναι ορατό, ενώ με μεγάλη ευκολία τείνει να παραδέχεται τα ορατά αντικείμενα, τα οποία, όμως, τον εξαναγκάζουν να τα δεχθεί. Το πνεύμα, βέβαια, δεν δύναται να συμπεριληφθεί μεταξύ των άλλων αντικειμένων. Και δεν θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο εφόσον το πνεύμα είναι ολοζώντανο και κείται εντός του ανθρώπου, ακόμα και σε εκείνους οι οποίοι αρνούνται την ύπαρξή του.

Οι αρνητές του πνεύματος, απλώς, τείνουν να το συγκαταλέγουν μεταξύ των επιφαινομένων της ύλης και να το εκλαμβάνουν σαν μια αλληλουχία εξελικτικών διαδικασιών. Η θεωρία, όμως, αυτή οδηγεί σε νοηματικό αδιέξοδο. Οι αρνητές του πνεύματος βασίζονται στα δεδομένα της πείρας, η οποία όμως οδηγεί στα σίγουρα σε λάθος συμπεράσματα. Άλλωστε, θα διαπίστωνε κάποιος, πως είναι και μία βολική στάση από έναν αρνητή του πνεύματος όλα να τα αποδίδει στην ύλη, όπως, δηλαδή, την ελευθερία, τη δραστηριότητα και το λογικό.

Παρόλα αυτά, δεν ενδείκνυται να εισέλθει κάποιος σε μία συλλογιστική και σε μία προσπάθεια ώστε να αποδείξει το πνεύμα αντικειμενοποιώντας το. Το πνεύμα δεν αποτελεί μία ορθολογιστική κατηγορία ή κάποια αντικειμενική πραγματικότητα, ούτε μάλιστα ανήκει ακόμα και σε αυτό το ίδιο το ον. Προσπαθώντας να στοχαστούμε περί του πνεύματος, είναι σφάλμα να ακολουθήσουμε μία φιλοσοφία του όντος. Το ορθό είναι να αναγάγουμε το πνεύμα σε μία φιλοσοφία της ύπαρξης. Και αυτό καθώς το πνεύμα δεν αποτελεί μία συνηθισμένη πραγματικότητα σαν όλες τις άλλες πραγματικότητες των αντικειμένων. Το πνεύμα αποτελεί μία διαφορετική

πραγματικότητα. Συνδέεται άρρηκτα με την έννοια της ελευθερίας. Αποτελεί μία πραγματικότητα της ελευθερίας και όχι μία πραγματικότητα της φύσης, όπως κάθε άλλο ορατό αντικείμενο.

Εντός του αποκαλούμενου αντικειμενικού και ορατού κόσμου δεν υπάρχει καμία άλλη πραγματικότητα, η οποία να δύναται να κληθεί πνεύμα ή να παραλληλιστεί μαζί του. Το πνεύμα, όμως, και αυτό με τη σειρά του, δεν παύει από το να αποτελεί, ομοίως, μία πραγματικότητα. Ο λόγος αυτός από μόνος του καθίσταται αυτονόητο πως αποτελεί αιτία άρνησης του πνεύματος. Δεν το βλέπω άρα δεν υπάρχει. Ο Θεός, όμως είναι πνεύμα και σε καμία περίπτωση αντικείμενο. Όπως ο Θεός αποτελεί ένα υποκείμενο, κατά τον ίδιο τρόπο και το πνεύμα είναι ένα υποκείμενο. Αποκαλύπτεται εντός του υποκειμένου.

Το πνεύμα έγκειται εντός του υποκειμένου και όχι εντός του αντικειμένου. Αποτελεί μία ιδιαίτερη ύπαρξη καθώς και το υποκείμενο είναι υπαρξιακό. Κανένα αντικείμενο δεν δύναται να αποτελέσει υπαρξιακή πραγματικότητα καθόσον άπαντα είναι προϊόντα του υποκειμένου. Το υποκείμενο, όμως, φέρει την αρχή του στο Θεό. Για το λόγο αυτό αποτελεί μία υπαρξιακή πραγματικότητα. Κατά τον ίδιο τρόπο, δεν δυνάμεθα να υπεισέλθουμε σε μία, τρόπον τινά, διαμάχη ή σύγκρουση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Μία τέτοια σκέψη αποτελεί προϊόν της αντικειμενικής πραγματικότητας και τείνει προς το απολύτως σχετικό. Το υποκείμενο οφείλουμε να το εκλάβουμε εντός της ίδιας του της ουσίας και ποτέ σε σχέση προς κάτι. Την ίδια οδό οφείλουμε να ακολουθήσουμε και για το πνεύμα το οποίο βρίσκεται εντός του υποκειμένου και το οποίο, βεβαίως, είναι αυτό που προσδίδει την πραγματικότητα στο υποκείμενο. Το πνεύμα, με άλλα λόγια, δεν ταυτίζεται με το υποκείμενο, παρόλο που εντοπίζεται εντός του. Η πραγματικότητα του πνεύματος είναι απείρως ανώτερη από την πραγματικότητα των αντικειμένων.

Ενώ ο άνθρωπος αποτελείται από την σωματική, την ψυχική και την πνευματική του φύση, το πνεύμα είναι σαφώς ανώτερο από τα άλλα δύο στοιχεία της ανθρώπινης οντότητας, δίχως, όμως αυτό να αποτελεί αιτία εσωτερικής αντιπαλότητας και διαμάχης. Το ανώτερο στοιχείο της πνευματικής φύσης του ανθρώπου, απεναντίας, δίνει τη δυνατότητα στη σωματική και ψυχική φύση του ανθρώπου να ανέλθουν προς τα ανώτερα επίπεδα του πνεύματος. Δύναται ο άνθρωπος, δηλαδή, να περάσει από το επίπεδο της φύσης, το οποίο εκδηλώνεται και πραγματώνεται στην έχθρα και τη διαφωνία, στο επίπεδο της ελευθερίας, της ένωσης και της αγάπης.

Το αντικείμενο γεννιέται και υπάρχει ένεκα του υποκειμένου και δεν μπορεί να εμφανιστεί ποτέ διαφορετικά, παρά μόνο από τη σκοπιά του υποκειμένου. Το υποκείμενο δεν γεννιέται από το αντικείμενο. Έχει την αιτία του και την αρχή του στο Θεό, ο οποίος είναι υποκείμενο. Δεν δύναται ποτέ η εσωτερική πνευματική πείρα του ανθρώπου να αποτελέσει ένα αντικείμενο. Δεν μπορεί, με άλλα λόγια, ο ίδιος ο άνθρωπος να οδεύσει προς την αυτοαντικειμενοποίηση. Το υποκείμενο, εξάλλου, δεν ταυτίζεται με την ουσία, η οποία αποτελεί μία φυσιοκρατική κατηγορία. Το υποκείμενο είναι ενέργεια.

Το πνεύμα εντός μίας υπερβατικής σφαίρας ταυτίζεται με τη σκέψη και διακρίνεται από το ον. Η σκέψη για το υποκείμενο δεν δύναται να αντικειμενοποιείται ή να υποστατώνεται. Το πνεύμα φανερώνει την αλήθεια της ψυχής. Δίνεται, έτσι, στο πνεύμα και λαμβάνει έναν αξιολογικό χαρακτήρα, την αξία, δηλαδή, της αλήθειας. Αυτό φανερώνει τα επίπεδα στην αξιακή κλίμακα που δύναται το υποκείμενο, δηλαδή ο άνθρωπος, να ανέλθει. Το πνεύμα δεν αλλάζει ή φέρει μία νέα πραγματικότητα. Δίνει νέα διάσταση στην παρούσα πραγματικότητα. Το πνεύμα παραλληλίζεται σαν την πνοή του Θεού που δωρίζει την υπέρτατη αξία και ευγένεια στον άνθρωπο, δηλαδή την εσωτερική ενότητα και την ανεξαρτησία.

Εύλογα, ωστόσο, κάποιος θα εδύνατο να αναρωτηθεί εάν η πνευματική πραγματικότητα, υπό το φως της εξαντικειμενοποίησης, θα μπορούσε να οδηγήσει σε συμπεράσματα περί μίας ψευδούς κατάστασης την οποία βιώνει το υποκείμενο. Η είσοδος σε αυτή όμως την προβληματική αντανακλά αναπότρεπτα τις συνέπειες από μία σύγκριση και σύγκρουση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Το υποκείμενο, ωστόσο, υπερβαίνει τα αντικείμενα. Αποτελεί από μόνο του μία υπέρτατη αρχή και την αρχέγονη αλήθεια και το οποίο δεν αποτελεί μόνο σκέψη, αλλά είναι και βούληση και ύπαρξη. Ο Θεός δημιούργησε το υποκείμενο και ο Θεός δεν δημιουργεί αντικείμενα. Το υποκείμενο δεν δημιούργησε τον κόσμο, αλλά καλείται να δημιουργήσει τα αντικείμενα εντός του κόσμου.

Δεν μπορούμε να αποδίδουμε ρεαλισμό μόνο στα αντικείμενα. Υπάρχει και ο υπαρξιακός ρεαλισμός του υποκειμένου που πραγματώνεται μέσα από τη γνώση και που μέσα από αυτή τη γνώση λαμβάνει πληροφόρηση το υποκείμενο για το μυστήριο του όντος, όταν, βέβαια, το υποκείμενο δεν έχει εξωτερικευθεί και δεν έχει υποστεί ακόμα ουδεμία αντικειμενοποίηση. Το πνεύμα, ομοίως, είναι εκείνη η πραγματικότητα που δίνει γνώση στο ον, στο υποκείμενο, και που αποκαλύπτεται

μέσω του υποκειμένου. Δεν έχει σχέση το πνεύμα με τον αντικειμενοποιημένο κόσμο. Τα προϊόντα του πνεύματος υποστατώνονται σε έννοιες και λαμβάνουν αντικειμενική πραγματικότητα στον εξωτερικό κόσμο. Το πνεύμα, εν ολίγοις, είναι αντίθετο του απρόσωπου, του γενικού και του αντικειμενικού.

Ο άνθρωπος οφείλει να παραδεχθεί πως η αληθινή πραγματικότητα είναι αρχέγονη και μη ορθολογιστική. Ρέπει, ωστόσο, διαρκώς προς το συγκεκριμένο ατομικό και όχι προς το αφηρημένο ιδεατό και την καθολική σύλληψη των αντικειμένων. Αυτή η καθολική σύλληψη είναι η γνώση που δίνει το πνεύμα, δηλαδή η διείδυση μέσα στην ύπαρξη και στη συγκεκριμένη πραγματικότητα, ο φωτισμός της ζωής μέσω αυτής της γνώσης, η οποία επιτρέπει να γνωσθεί και το ίδιο το πνεύμα. Το πνεύμα δεν μπορεί να τοποθετηθεί στο δίπολο υποκειμένου και αντικειμένου, καθώς αυτές είναι ήδη κατηγορίες δοσμένες από τον αντικειμενοποιημένο κόσμο. Το πνεύμα βρίσκεται εντός της ατομικής ύπαρξης.

Το πνεύμα κατανοείται μέσα από την προσωπικότητα. Το μοναδικό πρόσωπο είναι διαφορετικό από όλο τον κόσμο, αλλά έχει την ικανότητα και την ιδιότητα να αγκαλιάσει και να αγαπήσει ολόκληρο τον κόσμο. Μόνο στο πρόσωπο μπορεί να υπάρξει και να ανθίσει το πνεύμα, καθώς το πνεύμα δεν αποτελεί γνώρισμα ενός ιδανικού κόσμου, αλλά είναι η εικόνα του Θεού. Ακόμα και αν το πνεύμα βρισκόταν έξωθεν του όντος δεν θα μπορούσαμε να αρνηθούμε την ύπαρξή του, καθώς το πνεύμα είναι ελευθερία και δεν λαμβάνει υπόσταση μέσα από τον καθορισμό των ιδιωμάτων του όντος.

Ο άνθρωπος μπορεί να αισθανθεί το πνεύμα ως μία θεία έμπνευση και μία ανάταση. Δεν εξαναγκάζεται να το παραδεχθεί ούτε από το φυσικό ούτε από το κοινωνικό περιβάλλον, καθότι ο άνθρωπος είναι ελεύθερος. Με το πνεύμα ο άνθρωπος δραπετεύει από την απομόνωση προς το καθολικό. Μόνο προσωπικά μπορεί το πνεύμα να βιωθεί, αλλά δεν αναλώνεται στο πρόσωπο διότι δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να ανέλθει προς το υπερπροσωπικό. Το πνεύμα, έτσι, ισοδυναμεί με τις κατηγορίες της αγάπης και της ελευθερίας και δεν δύναται να ταυτίζεται με τους παγκόσμιους νόμους που επικρατούν στη λογική και στον αντικειμενοποιημένο κόσμο.

Η ταύτιση, δε, του πνεύματος με την αγάπη και με την ελευθερία, δεν αφήνει περιθώρια για έναν αφηρημένο πνευματικό ιδεαλισμό. Το πνεύμα κάνει δηλωτική την ύπαρξή του και την παρουσία του πάντοτε μέσω του ανθρώπου. Η αυτογνωσία και η

συνείδηση του ανθρώπου φανερώνουν την ύπαρξη του πνεύματος. Μέσω της συνείδησης δύναται ο άνθρωπος να περάσει προς το υπερσυνείδητο, το οποίο είναι μία ενέργεια του πνεύματος, μέσα στο συνειδητό.¹⁴⁹

5.1.2 Πνεύμα, Φύση και Ψυχή

Ο Μπερντιάγιεφ διατυπώνει τις θέσεις του αναφέροντας πως ο Θεός είναι πνεύμα και το πνεύμα με τη σειρά του είναι ενέργεια και ελευθερία. Ως ενέργεια το πνεύμα είναι αντίθετο μίας αναγκαιότητας και μίας παθητικότητας, κάτι που, ομοίως, συνεπάγεται πως το πνεύμα δεν είναι ουσία. Μία φιλοσοφία η οποία προσπαθεί να υπάρξει αυτόνομα και ανεξάρτητα από οποιοσδήποτε θρησκευτικές δοξασίες είναι μάταιη και αλαζονική. Η φιλοσοφία, αναπότρεπτα, είναι πάντοτε, είτε θετικώς είτε αρνητικώς, θρησκευτική. Απελευθερωμένη η φιλοσοφία από τη θρησκεία βρίσκεται, εν συνεχεία, δέσμια της επιστήμης. Δεν δύναται η φιλοσοφία να υψωθεί υπεράνω της ζωής καθώς αποτελεί μία λειτουργία της με σκοπό να καταδείξει το νόημα της ζωής και να της δώσει φως.

Η φιλοσοφία προκαθορίζεται από τη ζωή, διότι το πνεύμα είναι ζωή. Όποια γνώση έχει το πνεύμα για τον εαυτό του, ανάλογη έχει και η ζωή περί του εαυτού της. Το πνεύμα είναι εκείνο που καθορίζει τη διάθεση της συνείδησης και η συνείδηση με τη σειρά της καθορίζει τη γνώση. Γνώση είναι μία ενέργεια του πνεύματος, μια κατάσταση πνευματική. Δεν δύναται η φιλοσοφία, η οποία εξαρτάται αναπόδραστα από τη ζωή, να σχετικοποιήσει την αξία του πνεύματος. Μέσα από τη ζωή, δηλαδή εντός του πνεύματος, πηγάζουν όλες οι ιδιότητες της γνώσης, το οποίο είναι και μία διαδικασία δυναμική.

Όταν το πνεύμα λάβει συνείδηση του εαυτού του μακριά από τις αναγκαιότητες που ορίζει η φύση, τότε καταφέρνει να ελευθερωθεί και να ανοίξει νέους ορίζοντες πνευματικής ενατένισης. Δεν απειλούνται με ακύρωση ή κατάρρευση τα δόγματα, αλλά ανοίγεται μία άλλη προοπτική ερμηνείας τους. Η θρησκεία, έτσι, δεν δύναται να

---

¹⁴⁹ Ν. Μπερντιάγιεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, έλλ. μετ. Α. Χατζηθεοδώρου (Αθήνα: Έκδόσεις “Οί Έκδόσεις τῶν Φίλων”, 1968) σελ. 9, 13-18, 20-25

εξαρτάται από τη φιλοσοφία και η φιλοσοφία δεν είναι σε θέση να αλλοιώσει τη θρησκεία κατά τις δικές της δοξασίες.¹⁵⁰

Πρέπει, επίσης, εξ αρχής να τονιστεί και να καταδειχθεί η αντίθεση μεταξύ πνεύματος και φύσης, χωρίς, ωστόσο να υπονοείται μία μεταφυσική δυαρχία. Η αντίθεση αυτή έγκειται όχι στη σφαίρα της εξαντικειμενίκευσης του όντος. Το πνεύμα δεν λογίζεται ως η παρούσα και εγκόσμια πραγματικότητα. Τονίζεται και πάλι, όμως, ότι δεν εισάγεται μία κάποια δυαρχία μεταξύ φυσικότητας και υπερφυσικού. Όπως το φυσικό ον, έτσι και το πνεύμα βρίσκονται προς μία κοινή κατεύθυνση με τη διαφορά, όμως, πως το πνεύμα αναβιβάζεται σε ένα ύψος απροσμέτρητο. Η διαφορά πνεύματος και φύσης θέλει να εισαγάγει μία ποιοτική διαφορά ως προς την κατανόηση της πραγματικότητας, μία διαφορά μεταξύ αναγκαιότητας και ελευθερίας, μεταξύ παθητικότητας και δημιουργίας.

Για να γίνει πιο κατανοητή η έννοια του πνεύματος πρέπει να γίνει μια διάκριση μεταξύ πνεύματος και ψυχής. Η ψυχή, όπως και το σώμα, ανήκει στη φύση, αν και η ψυχή είναι μία άλλη οντότητα σε σχέση με το σώμα. Το πνεύμα, βέβαια, δεν μπορεί να βρίσκεται σε αντίθεση με την ψυχή και το σώμα. Το πνεύμα εκ των ένδον δύναται να απορροφά το σώμα και την ψυχή, αλλά ανήκει σε διαφορετική πραγματικότητα και έναν διαφορετικό τρόπο ύπαρξης. Η έννοια της απορρόφησης της ψυχής από το πνεύμα δεν έχει να κάνει με κάποια εξάλειψή της, αλλά με τον φωτισμό και τον δοξασμό της. Δεν υπάρχει, δηλαδή, χωρισμός πνευματικής και ψυχικής κατάστασης. Οποιοσδήποτε, έτσι, ανεξάρτητος ψυχολογισμός έγκειται σε μία κατάσταση φυσική.¹⁵¹ Το πνεύμα αποτελεί την οδό για τη διάνοιξη στις σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου και του Θεού. Το πνεύμα κατευθύνει προς το Άγιο Πνεύμα, ώστε να πραγματωθεί η αλήθεια περί της γνώσης του Θεού. Δεν προέρχεται το πνεύμα εξ ανθρώπινης φύσεως, αλλά από τη χάρη του Αγίου Πνεύματος.¹⁵²

Ο άνθρωπος που κινείται μόνο στα όρια του ψυχολογισμού, δεν δύναται να κατανοήσει τα πράγματα, τα οποία προέρχονται εκ Πνεύματος Θεού και τα εκλαμβάνει ως ανοησίες. Η διάκριση, δε, μεταξύ πνευματικού και ψυχικού ανθρώπου τονίζεται ιδιαίτερα στη μυστική διδασκαλία, η οποία εστιάζει στην έννοια του

¹⁵⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 40-43

¹⁵¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 45

¹⁵². Σ. Αβράμογλου, *Πνεύμα και ελευθερία. Ερμηνευτική και συστηματική διερεύνηση των θεμελιωδών αξόνων της περσοναλιστικής φιλοσοφίας του Νικολάι Μπερντιάγιεφ* (διπλωματική εργασία, ΕΑΠ) (Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2022) 97-98

πνευματικού ανθρώπου και στην εμπειρία του πνευματικού χαρακτήρα. Η πνευματικότητα κατά τη μυστική διδασκαλία δεν είναι κάτι αφηρημένο, αλλά είναι μία γνήσια και αυθεντική κατηγορία. Δεν ορίζεται ως μία αντικειμενική πραγματικότητα το πνεύμα, αλλά είναι εμπειρία και η ίδια η ζωή. Στο πνεύμα δεν χωρά κάποιος ορθολογισμός, γνωρίζεται μόνο δια της πνευματικής εμπειρίας της ζωής. Η πνευματική ζωή δεν είναι αντικείμενο γνώσης, αλλά αυτή η ίδια η πνευματική ζωή γνωρίζει τα του εαυτού της. Δεν αντιτίθεται στη γνώση, αλλά γνωρίζει τον εαυτό της εκ του βάθους. Ο πνευματικός κόσμος εκπληρώνεται εντός της προσωπικότητας του ανθρώπου.¹⁵³

---

¹⁵³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 46

5.2 Τα χαρακτηριστικά του πνεύματος

Αναφέραμε και ανωτέρω πως δεν δύναται να υπάρξει μία ορθολογικοποίηση του πνεύματος. Αυτό θα ήταν η χαριστική βολή. Μπορούμε όμως να εννοήσουμε και να αποδώσουμε ορισμένες ιδιότητες στο πνεύμα, όπως η δημιουργία, η ελευθερία, η αγάπη, η ακεραιότητα, η αξία και η τάση προς έναν κόσμο ανώτερο και θείο και η ένωση με τον κόσμο αυτό. Η ιδιότητα της ελευθερίας, η οποία αποτυπώνεται και στο πνεύμα της Αγίας Γραφής, τού προσδίδει μία ανεξαρτησία απέναντι στην αιτιοκρατία και τους κοινωνικούς και φυσικούς προσδιορισμούς. Αυτή η αιτιοκρατία, άλλωστε, αποτυπώνει μάλλον την παθητικότητα της ζωής με τη βιολογική σημασία της λέξης έναντι της δραστηριότητας, η οποία προσιδιάζει στο πνεύμα.

Το πνεύμα αποτελεί τη θεία εικόνα εντός του ανθρώπου και χάρη στο πνεύμα ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει σε ανώτερα επίπεδα. Το πνεύμα, όπως αναφέραμε, είναι ελευθερία, η οποία χάνεται σε βάθη προοντολογικά. Η ελευθερία είναι αυτή που προσδιορίζει το ον και όχι το αντίστροφο, καθώς από μόνο του το ον έχει μια μορφή τελειωμένη στατική, ενώ η δημιουργική δραστηριότητα και ελευθερία του υποκειμένου είναι αρχέγονη. Δεν υφίσταται η αρχή της αιτιολογίας στο πνεύμα. Το πνεύμα είναι από το Θεό και οδηγεί στο Θεό. Το πνεύμα δεν δημιουργείται όπως η φύση δημιουργεί, αλλά εκπορεύεται από το Θεό και εμφυσάται στον άνθρωπο.

Το πλέον σημαντικό είναι πως το πνεύμα αν και προέρχεται από το Θεό, και για την ακρίβεια, μάλιστα, εκπορεύεται, εν τούτοις ένεκα της ελευθερίας του μπορεί να απαντήσει και να συζητηθεί με τον Θεό. Το πνεύμα, δηλαδή, καθίσταται ως μία θεανθρώπινη ύπαρξη, ενώ παράλληλα σχετίζεται εν ελευθερία προς το Θεό. Για το μυστήριο αυτό μόνο με μύθους και σύμβολα θα μπορούσαμε να μιλήσουμε. Δεν μπορούμε να ορθολογήσουμε αυτήν την πραγματικότητα.

Η έννοια της ελευθερίας, άλλωστε, η οποία διέπει υπαρκτικά το ον, εκτός από κατηγορία του πνεύματος, αποτελεί και πηγή του κακού. Δεν, δυνάμεθα, ωστόσο, να αποδώσουμε μία οντολογική διάσταση στο κακό, εφόσον αυτό αποτελεί το μη ον, το ουδέν, και δεν δυνάμεθα να ορθολογήσουμε μία τέτοια κατάσταση, καθόσον δεν αποτελεί αντικείμενο ορθολογιστικής σκέψης και μελέτης. Κατά αντίστοιχο τρόπο και το πνεύμα παραμένει μη ορθολογιστικό, υπερορθολογιστικό ή εξωορθολογιστικό.

Ο ορθολογισμός του πνεύματος το χαμηλώνει και το παραμορφώνει. Η φύση, δε, του ανθρώπου, για τον άνθρωπο, φαίνεται να αντιδιαστέλλεται στη σκέψη του με το πνεύμα, εφόσον η πρώτη έρχεται απ' έξω φανερά προσδιορισμένη, ενώ το δεύτερο καθαρά εκ των έσω και εντελώς απροσδιόριστο αντικειμενικά.

Το πνεύμα ξεφεύγει, δηλαδή, από χρονικούς και τοπικούς προσδιορισμούς και από το κομμάτιασμα που επιφέρουν ο χρόνος και ο χώρος. Το πνεύμα, άλλωστε, δεν είναι το ον, αλλά η αλήθεια του όντος και η έννοιά του, ενώ δεν δύναται να προσδιοριστεί από τη συνείδηση του όντος, καθόσον το πνεύμα είναι εκείνο που νοηματοδοτεί και οικοδομεί τη συνείδηση. Το πνεύμα τείνει να διαφεύγει προς έναν ανώτερο και ελεύθερο κόσμο. Δεν εμμένει στους ωφελιμισμούς της ζωής του παρόντος κόσμου με τους ποθητούς σκοπούς, τους αγώνες και την κοινωνική καθημερινότητα. Το πνεύμα φωτίζει και ελευθερώνει από τις γαιώδεις δυνάμεις και το ζυγό του αίματος.

Με το πνεύμα ο άνθρωπος καταφέρνει να αποδείξει ότι δεν είναι σκλάβος της αιτιοκρατίας και της απρόσωπης κατάστασης που κυριαρχεί στον κόσμο. Το πνεύμα είναι πάντοτε η προσωπική εν ελευθερία συσχέτιση με το έτερο που επιτρέπει στον άνθρωπο να είναι ο ελευθερωτής από τις κοσμικές δυνάμεις. Το πνεύμα ενεργεί εντός της Εκκλησίας, χωρίς, ωστόσο, να υπονοούμε και να αναφερόμαστε σε ένα συλλογικό πνεύμα. Αν για την Εκκλησία το Άγιο Πνεύμα αποτελεί ένα μοναδικό Πρόσωπο, σημαίνει ότι εκφεύγει των συλλογικών παρεξηγήσεων. Κατά ανάλογο τρόπο η κοινότητα εντός της Εκκλησίας ομονοεί στα χαρακτηριστικά του πνεύματος, αντιλαμβανόμενη, παράλληλα, την πνευματικότητα των μελών της και το επίπεδο στο οποίο έχουν τις δυνατότητες να ανέλθουν καθένα από αυτά ξεχωριστά.

Έγινε αναφορά πως ο άνθρωπος αποτελείται από τη σωματική, την ψυχική και την πνευματική του φύση. Η διάκριση ψυχής και πνεύματος πρέπει οπωσδήποτε να γίνει. Κάθε άνθρωπος εκ φύσεως διαθέτει μία ψυχή. Η πνευματικότητα της κάθε μίας ψυχής όμως αλλάζει. Κάθε ψυχή δύναται να έχει διαφορετική αξιολογική κλίμακα. Την απελευθέρωση και την αξία της ψυχής έναντι της υποδούλωσης στον κόσμο δύναται το πνεύμα μόνο να προσδώσει. Το πνεύμα είναι η σημασία και η αλήθεια της ψυχής.

Παράλληλα, δε, είναι σφάλμα να αντιτάσσουμε το πνεύμα στη σάρκα. Το σώμα ως φυσική υπόσταση του ανθρώπου δεν φέρει αμαρτία. Αντιθέτως συντείνει και αυτό από τη μεριά του στην ανάδειξη της πνευματικότητας του όντος. Η πνευματικότητα, άλλωστε, επιφέρει την καλή αλλοίωση και τη μεταμόρφωση στη σωματικότητα του

ανθρώπου και εν γένει στο συνολικό ον το αποτελούμενο από πνεύμα, ψυχή και σώμα. Το σώμα, δηλαδή, είναι και αυτό μέρος του ανθρώπινου προσώπου. Δεν έχει σκοπό το πνεύμα την επικυριαρχία επί του σώματος και της ψυχής. Αλλά καθώς η ψυχή αποτελεί, θα λέγαμε, το μεδούλι του ανθρώπινου όντος, πρέπει να ενωθεί με το πνεύμα, ώστε αυτό να της προσδώσει ανωτερότητα και ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Επιπρόσθετα, πρέπει να αναφέρουμε πως ό,τι είναι αντικειμενικό, ό,τι έχει γίνει αντικείμενο, δεν έχει, ή παύει να έχει, εσωτερική ύπαρξη. Εσωτερική ύπαρξη έχει μόνο το υποκείμενο. Εσωτερική ύπαρξη αποτελεί το εγώ, το εσύ, το εμείς. Αντικειμενικό πνεύμα δεν υπάρχει. Υπάρχει μόνο αντικειμενοποίηση του πνεύματος. Το πνεύμα είναι πάντοτε συνδεδεμένο με την προσωπικότητα, είναι πάντοτε προσωπικό. Καταστάσεις, όπως η ελευθερία, η δημιουργική πράξη και η κοινωνία αγάπης με το Θεό και τους συναθρώπους ανάγονται πάντοτε στο υποκείμενο, στο πρόσωπο. Δεν δύναται το αντικειμενικό πνεύμα να υποστασιοποιηθεί. Έχει το σημείο αναφοράς του μόνο σε μία αιτιοκρατία και χωρίς οποιοδήποτε βάθος, ένα καθαρά προϊόν σκέψης, διεκδικεί μία ανεξάρτητη ύπαρξη.

Πρόσωπο είναι, όμως, ο Θεός. Η επενέργεια του Θείου Πνεύματος στον άνθρωπο αυτό ακριβώς το έργο επιτελεί, να καταστεί το ον μία παγκόσμια και συγκεκριμένη ύπαρξη, εν ελευθερία, όπως αυτό εκδηλώνεται στα πλαίσια της θρησκευτικής κοινότητας, και όχι κάτι παγκόσμιο μεν, αλλά γενικό και αφηρημένο δε. Η θρησκευτική κοινότητα είναι το ακριβώς αντίθετο μίας κοινωνικής αιτιοκρατίας. Η αντικειμενοποίηση του πνεύματος φανερώνει πάντοτε την απουσία του Θεού. Οποιαδήποτε αιτιοκρατία συγκρούεται με την ελευθερία, την οποία το πνεύμα ευαγγελίζεται. Η αιτιοκρατία πορεύεται από κοινού με τη στατικότητα, εν αντιθέσει με το πνεύμα το οποίο είναι υπερβατικό και προσφέρει αυτήν την υπερβατικότητα. Προσφέρει την ελευθερία και αντιπαλεύει τον προσδιορισμό.

Υπερβατικός είναι και ο Θεός. Αλλά η υπερβατικότητα του Θεού με την υπερβατικότητα του ανθρώπου διαφέρουν ριζικά. Η υπερβατικότητα που το πνεύμα προσφέρει στον άνθρωπο εκδηλώνεται ως η εσωτερική πείρα για την αποκάλυψη του Θεού στον άνθρωπο. Η κατάσταση αυτή τελείται, ή οφείλει να τελείται εν ελευθερία. Όλοι οι προσδιορισμοί και φυσικοί νόμοι αντιτίθενται στην ελευθερία. Παύει, έτσι, να υπάρχει οτιδήποτε πνευματικό.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, σελ. 44-47, 49, 51-53, 58-59, 62-63

5.3 Η αντικειμενοποίηση του πνεύματος

Τίθεται θέμα μίας καινούργιας πνευματικότητας. Ο άνθρωπος τείνει να αρνείται το πνεύμα και να αγωνίζεται εναντίον του. Σε αυτό συνέτειναν και ορισμένοι συμφεροντολογικοί παράγοντες που έβλεπαν και ερμήνευαν το πνεύμα κατά το δοκούν. Δεν αποκλείεται κάποιες φορές εκείνοι που αρνούνται το πνεύμα, εν τέλει να μην στερούνται πνευματικότητας. Πέραν βέβαια της άρνησης του πνεύματος πρέπει να σταθούμε και σε κάποια ελάττωση και εξασθένηση της πραγματικής πνευματικότητας. Ο λόγος δεν είναι άλλος από τη συνεχή αύξηση της αντικειμενοποίησης και εξωτερίκευσης της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η αντικειμενοποίηση του πνεύματος μεταφράζεται ως ένας κομπορμισμός και μία προσαρμογή στην κατάσταση του κόσμου. Το προσωπικό υποτάσσεται στο γενικό, η έμπνευση στο νόμο και το ανθρώπινο στο μη ανθρώπινο. Η πνευματικότητα στην κατάσταση αυτή θα είχε έναν καταλυτικό ρόλο με την πρότασή της για απόσπαση από τον κόσμο, ίσως και κάποια εγκατάλειψη. Ως εκ νέου προσπάθεια εσωτερίκευσης του πνεύματος ίσως να αποδεικνύεται η επανάσταση της ελευθερίας κατά του προσδιορισμού και η διείδυση του πνεύματος στον κόσμο με σκοπό τη μεταμόρφωσή του. Η αντικειμενοποίηση του κόσμου σήμερα δεν διακρίνεται από την εκδήλωση αγάπης και ελέους, αλλά μόνο από έναν θρίαμβο της κοινωνικής καθημερινότητας και μία υποταγή στις καταστάσεις του κόσμου.

Η καινούργια πνευματικότητα απαιτεί την απελευθέρωση από τις δυνάμεις του κόσμου, δίχως αυτό να λογίζεται σαν χωρισμός από τον κόσμο. Για να μπορέσει, όμως, να υπάρξει κανείς σε αυτόν τον κόσμο οφείλει να βιώνει μία πνευματική ανεξαρτησία και αντίσταση κατά των απειλών αυτού του κόσμου που εποφθαλμιά να υποτάξει τον άνθρωπο. Απαιτείται απελευθέρωση από έναν κοινωνικό χαρακτήρα της πνευματικότητας ώστε να ανοίξει ο δρόμος για την προσωπική δημιουργία. Ο προσανατολισμός της πνευματικότητας μπορεί να είναι κοινωνικός και κοσμικός, αλλά πάντα είναι βαθιά προσωπικός. Αυτό ακριβώς πρεσβεύει, άλλωστε, ο Χριστιανισμός, δηλαδή μία απελευθέρωση από τον κόσμο και επανάσταση εναντίον του, καθώς και την αγάπη του για τον κόσμο όλο. Αμαρτία για τον Χριστιανισμό

οφείλει να λογίζεται η δουλεία του ανθρώπου, η υποδούλωση στον εξωτερικό προσδιορισμό και η απώλεια της πνευματικής ελευθερίας.¹⁵⁵

Περί της αντικειμενοποίησης του πνεύματος, βέβαια, πρέπει να προστεθεί πως το πνεύμα, το οποίο είναι ένα ον εν εαυτώ, αναγκάζεται να εξέλθει του εαυτού του και να εισέλθει στον αντικειμενοποιημένο κόσμο, ο οποίος δεν έχει ίδια ύπαρξη. Οποιαδήποτε αδυναμία μεταπήδησης και επικοινωνίας του πνεύματος προς ένα εσύ, προς ένα έτερο πρόσωπο, ισοδυναμεί με την τραγωδία του πνεύματος, το οποίο γίνεται αγνώριστο στην αντικειμενοποίησή του και εν τέλει εξαφανίζεται. Πραγμάτωση και πρόσδεση στην ύπαρξη δύναται το πνεύμα να έχει μόνο με τον υποκειμενικό κόσμο.

Όταν μιλάμε για αντικειμενοποίηση του πνεύματος στον κόσμο, αναφερόμαστε στην αλλοτρίωση που επιδέχεται το ανθρώπινο πρόσωπο και η πνευματική του φύση. Η αλλοτρίωση έγκειται στη διαστροφή πρόσληψης των αξιών και πραγματικοτήτων. Ο άνθρωπος τείνει να αποδέχεται, ως πνευματικές καταστάσεις που ανήκουν στον αντικειμενικό κόσμο, προϊόντα αντικειμενικά προερχόμενα από την δημιουργική δραστηριότητα του υποκειμενικού πνεύματος, προϊόντα του πεπερασμένου κόσμου από το άπειρο υποκειμενικό πνεύμα.

Για την αντικειμενοποίηση του πνεύματος ευθύνεται το ίδιο το υποκειμενικό πνεύμα, το οποίο αστοχεί στην επαφή του με το άλλο πρόσωπο. Έτσι, θεωρεί τα αποτελέσματα της αντικειμενοποίησης ενός τεμαχισμένου κόσμου ως πραγματικά αντικείμενα που οφείλει να τα δεχθεί παθητικά. Ομοίως, η υποταγή στο νόμο φαντάζει ως μία επιπλέον αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία, όμως, κάθε άλλο, δεν παύει να είναι παρά μία αυταπάτη. Αντικειμενοποίηση του πνεύματος προκύπτει και από την παράλληλη κοινωνικοποίησή του. Το πνεύμα υποτάσσεται στην κοινωνική καθημερινότητα. Οδηγείται στο ψεύδος μίας τάχα αναγκαίας ασφάλειας του κοινωνικού οργανισμού. Ακόμα και κατά τη διάρκεια μίας κοινωνικής επανάστασης το πνεύμα υποτάσσεται στην αρχή του πεπερασμένου.

Το πνεύμα, ωστόσο, δεν παύει ποτέ από το να είναι αλληλένδετο της ελευθερίας. Η φύση είναι η αντικειμενοποίησή του. Το δημιουργικό, εν ελευθερία, πέταγμα του πνεύματος το θέλει να μην υποτάσσεται σε οποιαδήποτε οργάνωση και κοκκαλωμένη παράδοση. Ειδάλλως, τα πρόσωπα, τα υπαρξιακά υποκείμενα, μεταμορφώνονται σε

---

¹⁵⁵. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 196, 199-200, 223

αντικείμενα, σε πράγματα. Η αντικειμενοποίηση συνδέεται άμεσα με τον πολιτισμό, με έναν πολιτισμό που εκφράζεται με σύμβολα. Τα σύμβολα, όμως, απέχουν από τη θεμελιώδη πραγματικότητα και συγκρούονται με τον ρεαλισμό του πνεύματος. Μόνο το υποκείμενο κατέχει την πραγματικότητα και το βάθος των πραγμάτων και μόνο υπαρξιακά μπορούμε να το γνωρίσουμε. Τα σύμβολα, τα οποία δεν ανταποκρίνονται στην αναγκαία, ίσως, ψυχική κατάσταση και έκφραση, αλλά νοούνται ως πρωτόλειες πραγματικότητες του ίδιου του όντος, οδηγούν στην αυταπάτη.

Η συνάντηση με το Χριστό δεν αποτελεί μία αντικειμενοποιημένη πραγματικότητα. Έγκειται στην πίστη και την αγάπη και λειτουργεί καθαρά ως ένα εσωτερικό γεγονός της πνευματικής ζωής. Η συνάντηση με το Θεό είναι η ελεύθερη συνάντηση του υποκειμένου μαζί Του. Η αντικειμενικότητα, αντιθέτως, προάγει έναν εξαναγκασμό και οφείλεται στην απουσία της πνευματικής ωριμότητας. Δίχως, όμως, κάποιον εξουσιασμό, η αυταπάτη αυτή της αντικειμενικής πραγματικότητας διαλύεται αμέσως. Η αυταπάτη αυτή οφείλεται στην πνευματική αδυναμία του ανθρώπου, ο οποίος γυρεύει μία εξουσία, αδυνατώντας να διεισδύσει στο έτερο πρόσωπο. Η αντικειμενικότητα επιβάλλει το σκύψιμο στον εαυτό.

Ακόμα και η Εκκλησία πολλές φορές υποτάσσεται στην κυριαρχία της χρησιμότητας και του αντικειμενοποιημένου κόσμου. Η αλήθεια, όμως, η οποία προκαλεί αναστάτωση και καίει, δεν είναι χρήσιμη στην οργάνωση του παρόντος κόσμου και στην αντικειμενοποιημένη κοινωνία. Η αντικειμενοποίηση του υπερσυνείδητου πνεύματος το κρατά κλεισμένο στα όρια του συνειδητού με έναν κόσμο ορθολογισμού γεμάτο με κατασκευασμένες ιδέες. Η νίκη, όμως, του πνεύματος θα σήμαινε την πρόταξη της αυθεντικής ύπαρξης και τη διάβαση από το συμβολισμό στην πραγματοποίηση.

Η ενσάρκωση του πνεύματος εν αγάπη ανταποκρίνεται στην εν λόγω νίκη. Η αντικειμενική και ορθολογισμένη πραγματικότητα φροντίζει για τα πάντα, δίχως ποτέ να μπορεί να θερμάνει και να ερμηνεύσει την ποιότητα μίας ανθρώπινης σχέσης, δίχως ποτέ να λύσει το μυστήριο του προσώπου. Ο άνθρωπος, όμως, μοιραία, στο δρόμο για την επιστροφή στον εαυτό του και στο δημιουργικό του προορισμό, οφείλει να διέλθει μέσα από την αντικειμενικότητα του παρόντος κόσμου.¹⁵⁶

---

¹⁵⁶. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 64-75

Το πνεύμα είναι πάντοτε μία ενέργεια. Κάθε πράξη του πνεύματος είναι και μία δημιουργική ενέργεια και κάθε πράξη ανήκει στο πνεύμα και όχι στη φύση. Το πνεύμα αναγκάζεται να εξέλθει, όπως έχει τονιστεί, του εαυτού του και να υπεισέλθει στον κόσμο. Κάθε δημιουργική ενέργεια του πνεύματος κατέχει και ένα βαθμό από την ελευθερία του. Κατά την κάθοδό του όμως το πνεύμα στον κόσμο υπόκειται αντικειμενοποίησης, ούτως ώστε να μπορέσει να επικοινωνήσει και με το πλήθος. Αυτό, άλλωστε, είναι και ο πολιτισμός, δηλαδή μία προσπάθεια συμβολισμού και συμβιβασμού των ενεργειών του δημιουργικού πνεύματος. Από την προσπάθεια αυτή πηγάζει και το πλήθος όλων των παραδόσεων.

Κατά αυτόν τον τρόπο, όμως, το υποκειμενικό χάνεται στο αντικειμενικό και το άπειρο στο πεπερασμένο, ενώ το πνεύμα δύναται να πραγματωθεί μόνο με έναν υπαρξιακό τρόπο. Μόνο μέσα από τις αδελφικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και με έναν τρόπο διαισθητικό και δημιουργικό δύναται το πνεύμα να ενσαρκωθεί. Ο δημιουργικός και διαισθητικός αυτός τρόπος αποκλείει κάθε κράτος, κοινωνία και ιστορική ζωή των εθνών. Αυτό μπορεί να ακούγεται επικίνδυνο, αλλά η καθαρή αλήθεια μπορεί να είναι καταστρεπτική και επικίνδυνη. Δύναται να χαρακτηριστεί αναρχική και επαναστατική, όπως άλλωστε, είναι και η αλήθεια η ουσιαστική του Χριστιανισμού.

Η νίκη αυτής της αλήθειας θα χαρακτηριζόταν από μία νίκη του περσοναλισμού και των προσωπικών σχέσεων. Θα αποδιδόταν η υπέρτατη αξία σε κάθε δεδομένο πρόσωπο, σε μία κοινωνία καθαρά υποκειμενική και όχι αντικειμενική. Κάθε δεδομένο πρόσωπο θα ξεπερνούσε την αντικειμενικότητα για να συγκροτήσει μία κοινότητα στα πλαίσια της ελευθερίας και του πνεύματος, έως και την αναμενόμενη έλευση της βασιλείας του Θεού. Η αντικειμενοποίηση, όμως, του πνεύματος και του κόσμου οφείλεται στο ότι δεν αναζητά ο άνθρωπος τη βασιλεία του Θεού. Ακόμα και η Εκκλησία που εγκλωβίζεται στην καθημερινή τριβή του αντικειμενοποιημένου κόσμου, φαίνεται να χάνει το ρεαλισμό της και να καταφεύγει σε συμβολισμούς μόνο, πλέον, και συμβατικότητες.¹⁵⁷

---

¹⁵⁷. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 75-77, 79-82, 88

5.4 Η άσκηση της πνευματικότητας

5.4.1 Το κακό ως πνευματικό πρόβλημα

Ευθύς εξαρχής πρέπει, ίσως με κάποια άλλη διατύπωση, να τονιστεί εκ νέου πως η πνευματικότητα δεν είναι κάποια απατηλή κατάσταση και ούτε, σαφώς, αποτελεί την αλλοτρίωση της ανθρώπινης φύσης. Η ύπαρξη του κακού και ενός κόσμου βυθισμένου σε οδύνες συντείνουν πολύ περισσότερο στην αποδοχή της ύπαρξης ενός επέκεινα, και, εν προκειμένω, ενός Θεού. Μέσα σε έναν κόσμο απόλυτης τελειότητας ο άνθρωπος, μοιραία, θα έχανε τη δυνατότητα υπέρβασης του εαυτού του και, εν τέλει, ανύψωσης προς το υπερβατικό.

Την απώλεια αυτής της υπέρβασης και ανύψωσης, βέβαια, προσφέρει απλόχερα και οποιαδήποτε πεσιμιστική αντιμετώπιση του παρόντος κόσμου. Το κλειδί είναι πάντοτε η δημιουργική και ενεργητική αντίληψη της ζωής. Μία ορθολογιστική αντιμετώπιση της θείας πρόνοιας εμποδίζει τον άνθρωπο να αποδεχθεί στη ζωή του τη διαχείριση ακόμη και του κακού. Ο σταυρός του Χριστού εξακολουθεί να αποτελεί σκάνδαλο για κάποιους και μωρία για άλλους. Το κακό υφίσταται ως μία υπαρξιακή πραγματικότητα.¹⁵⁸

Κάθε άνθρωπος που φτάνει σε ένα επίπεδο συνείδησης ανώτερο και καταφέρνει να ξεπεράσει ένα ζωτικό στάδιο ανάπτυξης, πάντοτε θα διερωτάται περί της πηγής και της ύπαρξης του κακού. Οι δρόμοι που θα ακολουθήσει είναι είτε μία επιστροφή στο υποσυνείδητο είτε μία ανύψωση προς το υπερσυνείδητο. Η κατάσταση της συνείδησης, πλέον, δεν μπορεί να θεωρηθεί ακέραια. Διχάζεται και κομματιάζεται ένεκα του κακού. Ακεραιότητα προσπαθεί ο άνθρωπος να εντοπίσει στο υποσυνείδητο ή στο υπερσυνείδητο.

Η διαφυγή, όμως, προς το υπερσυνείδητο για τον άνθρωπο ισοδυναμεί με την αποτίναξη των ζυγών της ανάγκης με προορισμό την ελευθερία και το βασίλειο της αγάπης. Η αύξηση της πνευματικότητας για τον άνθρωπο ενισχύει στην προσπάθεια για τη νίκη κατά της ανάγκης και το φωτισμό της συνείδησης. Ακόμα και έτσι, ωστόσο, το κακό παραμένει. Παρόλα αυτά, δίχως την ύπαρξη του κακού θα χανόταν

---

¹⁵⁸. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 125, 127-128, 131-132

η ελπίδα της εκλέπτυνσης της ανθρώπινης συνείδησης. Μεγαλύτερο κακό, ίσως, φαντάζει η αδυναμία του ανθρώπου να υποφέρει.

Ένας ορθολογισμός περί της ύπαρξης του κακού, ακόμα ίσως και μία θεολογική διδασκαλία καταλήγει είτε να δικαιολογήσει είτε να αρνηθεί το κακό. Το κακό, όμως, κείται πέραν των εννοιών και της λογικής. Η αιτία του κακού, πρωτίστως, συνδέεται με το πρόβλημα της ελευθερίας. Το κακό ομοιάζει σε μεγάλο βαθμό με την κατάσταση του πνεύματος. Η ελευθερία διέπει και τα δύο. Το κακό, όμως, καταστρέφει και την ελευθερία και το πνεύμα. Το κακό είναι αναίτιο. Δεν πηγάζει δηλαδή από την κατάσταση της ύλης, αλλά προέρχεται κατευθείαν από το πνεύμα.

Η ελευθερία, με άλλα λόγια, είναι απολύτως ελεύθερη, κατά την έννοια πως είναι αναίτια και παράλογη και δύναται από κοινού να γεννήσει και το καλό και το κακό. Το κακό από μόνο του, βέβαια, δεν έχει κανένα λόγο ύπαρξης και καμία αιτία. Η απόλυτη αιτία είναι ο Θεός, ο οποίος τελεί και σε κατάσταση απόλυτης ελευθερίας. Από αυτό και μόνο η θεία τραγωδία του παρόντος κόσμου μεταμορφώνεται σε θεία κωμωδία, όπου τα πάντα προέρχονται και αγκαλιάζονται από το Θεό.

Η απολύτως αναίτια ύπαρξη της ελευθερίας και το παράλογο του μυστηρίου της δεν συνεπάγεται κάποιον οντολογικό δυισμό. Δεν πλαισιώνει το Θεό κάποια έτερη ύπαρξη. Η ύπαρξη, όμως, του κακού ένεκα της ελευθερίας, και μάλιστα χωρίς η ίδια η ελευθερία να ενεργεί κάτι από μόνη της στον παρόντα κόσμο, δεν σημαίνει ότι εισάγεται εδώ μία κάποια θεολογική ή μεταφυσική διδασκαλία. Πρόκειται καθαρά για μία διαισθητική ματιά ενός μυστηρίου που έχει αποκαλυφθεί στην ύπαρξη. Δεν μπορεί ούτε να ερμηνευθεί, αλλά ούτε και να αντικειμενοποιηθεί.¹⁵⁹

5.4.2 Η θυσία του Χριστού ως θεραπεία του πνεύματος

Η απολύτως αναίτια ελευθερία ερμηνεύει και το σταυρό του Χριστού. Ο Θεός σταυρώθηκε ακριβώς επειδή υπάρχει η ελευθερία. Το κακό και η οδύνη που προέρχονται από την ελευθερία θα λέγαμε ότι διασκεδάζονται ουσιαστικά ένεκα της θυσίας και της θείας αγάπης. Η θυσία του Χριστού και η θεία αγάπη λογίζονται απολύτως ως καταστάσεις ελευθερίας. Δεν ωφελεί ο άνθρωπος να πασχίζει να ερμηνεύσει την πηγή του κακού και να τη δικαιολογήσει, παρά μόνο να φωτίσει το

---

¹⁵⁹. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 138-141

κακό με την εν γένει πνευματική του στάση. Και ο φωτισμός δύναται να επιτευχθεί από το Σταυρό του Χριστού. Οφείλει ο άνθρωπος, πέραν του δικού του σταυρού, να βοηθά τον συνάνθρωπο να φέρει και το δικό του.

Το φορτίο του Σταυρού βοηθά τον άνθρωπο προς την πνευματική του ανέλιξη, όπου εκεί θα καταφέρει να φωτίσει τις δικές του οδύνες, να τις απαλύνει και εν τέλει να λυτρωθεί. Αρνούμενος ο άνθρωπος το σταυρό του, σκοτεινιάζει. Η λύτρωση από τις οδύνες της προσωπικής ζωής του ανθρώπου μέσω του φωτισμού του δεν συνεπάγεται, βέβαια, και μία παραίτηση από τον αγώνα κατά της οδυνηρής ζωής της κοινωνικής αδικίας. Ωστόσο, η εμπειρία των οδυνών του εκάστοτε ανθρώπινου προσώπου είναι μία κατάσταση πνευματική και όχι ορθολογιστική. Και ασφαλώς ανοίγουν οι οδύνες την ευκαιρία της εκπλήρωσης της εντολής της ευσπλαχνίας και της αγάπης. Οι οδύνες του κακού, άλλωστε, διαλύονται από την εμπειρία του οίκτου και της αγάπης.

Με την άρνηση του κακού ο άνθρωπος παράλληλα αρνείται και την ελευθερία του. Οφείλει ο άνθρωπος να ασκηθεί στην πνευματικότητα, η οποία είναι μία κατάσταση ελευθερίας. Το πνεύμα συμβαδίζει με την ελευθερία. Για την ακρίβεια το πνεύμα είναι μία φωτισμένη ελευθερία και δίνει το νόημα στη ζωή. Η πνευματικότητα ενώνεται με την ελευθερία και την αγάπη. Η άδικη θυσία για τον άνθρωπο, έτσι, γίνεται μία θυσία αγάπης. Δεν δύναται ο άνθρωπος να ευτυχίσει όταν τα πάντα στη ζωή του θα είναι άψογα οργανωμένα. Δεν δύναται να οργανωθεί η ευτυχία.¹⁶⁰

5.4.3 Η έννοια του ασκητισμού και η θεραπεία του πνεύματος

Ο παρών κόσμος, όπως η χριστιανική μεταφυσική θεωρεί, δεν είναι κατ' ουσίαν κακός. Είναι ένας ξεπεσμένος και αμαρτωλός κόσμος. Η πηγή του κακού εντοπίζεται μέσα στην ελευθερία και τη βούληση του ανθρώπου και όχι σε κάποια φύση ή εντός της ύλης. Από τον προσανατολισμό της βούλησης του ανθρώπου απορρέει το κακό και από την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Ο χριστιανικός ασκητισμός αντιπροτείνει μία θεραπεία της παρούσας κατάστασης μέσα από έναν εξαγνισμό των κατώτερων δυνάμεων και μία ελευθερία του σώματος κατόπιν

---

¹⁶⁰. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 142-144, 151, 153, 155

πνευματικής άσκησης. Ο ασκητισμός πνευματοποιεί το σώμα και δεν το εγκαταλείπει ούτε και, εν τέλει, το εξοντώνει.

Η εξόντωση του σώματος παρουσιάζεται όταν ο ασκητισμός θέλει να συνθλίψει τα αμαρτωλά πάθη δίχως να στρέφει τον άνθρωπο προς δημιουργικές αξίες και χωρίς να υποκινεί τον έρωτα. Η ανθρώπινη φύση, έτσι, μέσω της απώθησης των παθών καταλήγει να ακρωτηριάζεται. Δύναται ο άνθρωπος να καταφεύγει σε ασκητικές μεθόδους δίχως όμως αυτές να του προσφέρουν κάποιο ασκητικό γύμνασμα. Οποιαδήποτε ασκητική μέθοδος πρέπει να είναι πλήρως ενδεδυμένη με την αρετή της αγάπης. Εκεί δοκιμάζεται η ασκητική προσπάθεια, στο βαθμό, δηλαδή, που ο άνθρωπος καταφέρνει να σχετιστεί εν αγάπη με τον κόσμο.

Παρουσιάζεται, ορισμένες φορές, άνθρωπος μη ασκητής να διάγει βίο ασκητικότερο, καθώς και ένας ασκητής μπορεί εύκολα να υποπέσει στην πλάνη της αλαζονείας των ταπεινών. Η ταπεινότητα, ως ύψιστη αρετή της ασκητικής ζωής, είναι νίκη κατά του εγωκεντρισμού και όχι συνείδηση μίας κατωτερότητας και μηδαμινότητας. Οφείλει ο ασκητισμός να μην συνοδεύεται από άρνηση και περιφρόνηση του σώματος. Στον ασκητισμό ο άνθρωπος πρέπει να διατηρεί την αξιοπρέπειά του και να μη βυθίζεται σε καταστάσεις απελπισίας και μικροπρέπειας. Ο άνθρωπος, και εν προκειμένω ο ασκητής, ως μικρόκοσμος, και όχι σαν μονάδα, οφείλει να ζει σε αδελφότητες και όχι κατά μόνας. Ο ασκητής, δηλαδή, οφείλει να φωτίσει και να μεταμορφώσει τον κόσμο και όχι να τον εξοντώσει.¹⁶¹

5.4.4 Ο μυστικισμός και η θεραπεία του πνεύματος

Ο μυστικισμός ξεφεύγει οποιονδήποτε κανόνων οποιασδήποτε ιεραρχικής εξουσίας. Ανταποκρίνεται στην πνευματική περιοχή της εσωτερικής ελευθερίας. Είναι ανυπότακτος της κοινωνικοποίησης και της αντικειμενοποίησης που μοιραία υποτάσσεται η θρησκεία στις ιστορικές της εκδηλώσεις. Η κανονική συγκρότηση και οργάνωση της Εκκλησίας και οι ιστορικές εκδιπλώσεις της θρησκείας, μοιραία τις έχουν μετατρέψει σε ένα βαθμό αντικειμενοποίησης και έτσι διαφοροποιούνται από τον υποκειμενικό μυστικισμό. Ο μυστικισμός πράγματι αποτελεί ένα υποκειμενικό

---

¹⁶¹. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 97-100, 102, 107-108, 122-123

στοιχείο στο βαθμό βέβαια που δεν μετατρέπεται σε απατηλές φαντασιώσεις και αυταπάτες ορισμένων ονειροπόλων.

Ο μυστικισμός είναι κατ' ουσίαν ρεαλιστικός καθώς στρέφεται στην ουσία της ύπαρξης, σε αρχέγονες πραγματικότητες, εκεί που η ορθόδοξη θεολογία ανταποκρίνεται κυρίως με διατύπωση αληθειών μέσω συμβόλων. Ο μυστικισμός δεν είναι κάτι ρομαντικό. Πρόκειται για διείσδυση της πνευματικότητας στην ψυχή. Με το μυστικισμό αφυπνείται το πνεύμα. Αν και ρεαλιστικός, δεν μπορεί να εκπέσει στην αντικειμενοποίηση. Αποτελεί μία νίκη επάνω στην κατάσταση του πλάσματος. Χάρη στην πνευματική του ζωή ο μυστικιστής εισέρχεται στη θεία ζωή. Δεν δύναται βέβαια όλη η κατάσταση του πλάσματος, της ανθρώπινης οντότητας να εισέλθει στη θεία ζωή. Η ψυχή και το σώμα του ανθρώπου δεν πετυχαίνουν κάτι ανάλογο. Η πνευματικότητα αποκαλύπτει εντός του ανθρώπου τη θεία πραγματικότητα, η οποία, αν μη τι άλλο, παρουσιάζεται και ως βαθιά ανθρώπινη.

Είναι πραγματικά πολύ δύσκολο να ερμηνεύσεις και να μεταδώσεις λεκτικά την πείρα του μυστικιστή. Από εκεί προέρχονται και οι όποιες συγκρούσεις μεταξύ μυστικισμού και θεολογίας. Ο θεολόγος αναγκάζεται να αντικειμενοποιήσει τη γλώσσα του και να εκφράσει με κάποιο περίσσιο ίσως ορθολογισμό τις αλήθειες της θρησκείας. ενώ ο μυστικιστής μιλά και εκφράζεται πάντοτε με παραδοξότητες. Δεν μπορεί να μεταμορφώνεται η θεολογία σε έναν μεταφυσικό μονισμό. Ο μονισμός αυτός για τον μυστικιστή αποτελεί μία ορθολογικοποίηση. Ο μεταφυσικός μονισμός, μοιραία, προέρχεται από μία εργασία της σκέψης και από την εννοιολόγηση της πνευματικής εμπειρίας.¹⁶²

Τις πραγματικότητες της μυστικιστικής εμπειρίας μπορεί σε ένα βαθμό να εκφράσει η αποφατική θεολογία. Βεβαιώνει ό,τι δεν θα μπορούσε να εκφραστεί με θετικές έννοιες και κυρίως τη δυνατότητα μετοχής και ένωσης του ανθρώπου με το θείο. Η μυστική αυτή πείρα, βέβαια, δεν ανάγεται σε οντολογική κατάσταση. Ο άνθρωπος είναι ποτισμένος με τη φυσιοκρατία. Θα λέγαμε ότι ο μυστικιστής πετυχαίνει την πνευματική του ανέλιξη χάρη σε ένα πείσμα εν ελευθερία, διότι και η ελευθερία είναι αυτή που έχει τα πρωτεία σε σχέση με το ον. Είναι μία ελευθερία καθαρά αποφατική. Το πνεύμα, έτσι δεν δύναται να αντικειμενοποιηθεί. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της αποφατικής έκφρασης οφείλουμε να τονίσουμε ότι ο μυστικιστής τείνει ξεκάθαρα

---

¹⁶². Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 157-161

προς το πρόσωπο μέσω της αρετής της αγάπης. Η πνευματική εμπειρία του μυστικισμού δεν είναι απόκοσμη ή υπερπροσωπική.¹⁶³

5.4.5 Το ανθρώπινο πρόσωπο ως θεραπεία του πνεύματος

Με τη διδασκαλία του ο Χριστιανισμός περί του προσώπου καταφέρνει να ενώσει το μονισμό με την πολλαπλότητα. Αυτή η ενότητα δύναται να μεταφραστεί μόνο από το μυστικισμό της αγάπης. Αγάπη δίχως πρόσωπο δεν δύναται να υπάρξει. Ο περσοναλισμός του κόσμου, από την άλλη μεριά προσανατολίζεται σε καθαρά αισθητικά επίπεδα. Ο περσοναλισμός του μυστικισμού είναι ηθικός. Ο χριστιανικός μυστικισμός, και εν γένει η χριστιανική πνευματικότητα, εμπερικλείεται σε τρία χαρακτηριστικά. Αυτά είναι η αγάπη, η ελευθερία και το πρόσωπο. Οτιδήποτε από αυτά εκλείψει, τότε και η πνευματικότητα παρεκκλίνει.

Το ανθρώπινο πρόσωπο κατά την ποθούμενη ένωση με το θείο δεν καταργείται και ούτε μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι εξευτελίζεται. Το ανθρώπινο πρόσωπο καθίσταται θείο και εισάγεται στη θεία ζωή. Η δυνατότητα αυτή, βέβαια, της διατήρησης της προσωπικότητας του ανθρώπου δύναται να επιτευχθεί μόνο στο Χριστό και δια του Χριστού. Το μυστήριο του προσώπου με άλλα λόγια είναι το μυστήριο της ελευθερίας.

Η αγάπη, ως βασικό χαρακτηριστικό, ομοίως, του προσώπου και της ελευθερίας, επιτρέπει στον άνθρωπο να μεταβαίνει από το ένα πρόσωπο στο άλλο. Ο μονισμός αποκλείει εντελώς την αγάπη, επομένως και το πρόσωπο. Το ανθρώπινο πρόσωπο ως ένας μικρόκοσμος μπορεί να συμπεριλάβει το σύμπαν. Και ασφαλώς για να μπορεί ο άνθρωπος να καθίσταται πρόσωπο, οφείλει να γίνει ό,τι κατέχει. Κατέχει την αγάπη, αλλά ακόμα δεν είναι αγάπη, όπως επίσης κατέχει το πνεύμα, αλλά δεν είναι πνεύμα ακόμα. Έτσι ο άνθρωπος κατακτά τη θέωση και εισέρχεται στη θεία ζωή¹⁶⁴

¹⁶³. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 165, 170

¹⁶⁴. Ν. Μπερντιάεβ, *Πνεύμα και Πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 175-178, 203-204

5.5 Πνευματική εμπειρία και πνευματική ζωή

Η επιστροφή του ανθρώπου στον Θεό έπειτα από μία αποστασία χαρακτηρίζεται από μία κατάσταση έμπλεης ελευθερίας, δυσανάλογης έντασης προς εκείνον που μία ολόκληρη ζωή τη διήνυσε με μία πίστη ειρηνική. Είναι αδύνατο να αρνηθεί κάποιος τον Θεό, όταν θα συμβεί να συνειδητοποιήσει την πλάνη του ουμανισμού και της θεοποίησης του ανθρώπου. Είναι αδύνατο να αρνηθεί την εμπειρική βίωση της ελευθερίας, που τον αποδέσμευσε από το κακό.¹⁶⁵ Ελευθερία είναι το ίδιο το πνεύμα και δεν αποτελεί φύση. Είναι η ανώτερη ποιοτική αξία και δεν αποτελεί συστατικό στοιχείο του ανθρώπου, όπως επίσης και δεν προκαθορίζεται. Έχει μία επαναστατική τάση και απορρίπτει την καθεστηκυία τάξη. Μόνο μέσω του πνεύματος δύναται ο άνθρωπος να κατακτήσει την ελευθερία και όχι μέσω της ύλης και της φύσης.

Μέσω του πνεύματος, ομοίως, ο άνθρωπος δύναται να εντοπίσει και κάποιο νόημα στον κόσμο και στην ύπαρξη. Εφόσον το πνεύμα κομίζει ένα νόημα και την ελευθερία, τότε μόνο αυτό μπορεί να επιφέρει μία αλλαγή στον φυσικό παρόντα κόσμο. Το πνεύμα δεν είναι αντικειμενική υπόθεση. Για την ακρίβεια, δεν είναι ούτε αντικειμενική ούτε υποκειμενική υπόθεση. Με την πνευματικότητα εισβάλλει το νοητό στον κόσμο των φαινομένων. Με την πνευματικότητα υπάρχει ένωση του Θεού με το ανθρώπινο. Η πνευματικότητα είναι πάνω από όλα μία πρωταρχική κατάσταση συνάντησης του ανθρώπου με τον Θεό. Η προσευχή είναι ένα όπλο της πνευματικότητας στο δρόμο για τη συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό.¹⁶⁶

Στην πνευματική ζωή υπάρχει μία απόλυτη πραγματικότητα. Φυσικός κόσμος και πνεύμα δεν ταυτίζονται. Είναι πράγματα ανόμοια, τα οποία δεν συναντώνται και δεν ασκείται μεταξύ τους κάποια ενέργεια. Το πνεύμα, όμως, δύναται να αφομοιώσει τον φυσικό κόσμο και να τον φωτίσει. Η πνευματική ζωή είναι δεδομένο πως δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία αντικειμενική πραγματικότητα. Παράλληλα, όμως, δεν μπορεί ούτε και υποκειμενική πραγματικότητα να χαρακτηριστεί. Υπάρχει μία πλάνη και στις δύο καταστάσεις. Όταν μιλούμε για αντικειμενική πραγματικότητα εννοούμε

¹⁶⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ. 28-29

¹⁶⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ ύπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις*, σελ. 191-192, 194, 196

την πρόσληψη ενός αντικειμένου από την αντιληπτική ικανότητα ενός υποκειμένου. Η οντολογική απόδειξη, όμως, του Θεού τείνει να αναχθεί σε μία θεία πραγματικότητα, απέχουσα μακράν των νατουραλιστικών και φυσιοκρατικών παραδειγμάτων και αποδείξεων.

Η θεία πραγματικότητα υφίσταται αφ' εαυτής. Δεν σχετίζεται προς κάτι ή προς κάποια έτερη πραγματικότητα, είτε αντικειμενική είτε υποκειμενική. Έχει μία πολύ διαφορετική ποιότητα απέχουσα του επιπέδου των σκέψεων και των αισθημάτων του ψυχικού κόσμου. Κατά την ψυχική εμπειρία του παρόντος κόσμου αναζητεί ο άνθρωπος αποδείξεις περί της υπάρξεως του Θεού. Στην πνευματική εμπειρία δεν τίθεται κάτι ανάλογο. Η πνευματική εμπειρία ισούται με την πνευματική ζωή, δηλαδή με το πνεύμα, με την πραγματικότητα του Θεού. Κάθε πνευματική εμπειρία αποκαλύπτεται εντός της πνευματικής ζωής και η οποία δεν επιδέχεται αμφισβήτησης. Μία αντικειμενική πραγματικότητα, επί παραδείγματι, δεν επηρεάζει την πνευματική εμπειρία, καθότι η πνευματικότητα είναι μία πραγματικότητα υψηλότερης τάξης, είναι αυτή η ίδια η πραγματικότητα.

Το θείο δεικνύεται εντός της πνευματικής εμπειρίας δίχως, όμως, να αποδεικνύεται και να δικαιολογείται με σκέψεις και συλλογισμούς. Τίποτα όμως δεν μπορεί να πείσει τον άνθρωπο περί της μη ύπαρξης της πνευματικής του ζωής. Ενδεχομένως και να μπορεί να μην υπάρχει ο κόσμος, αλλά η πνευματική ζωή και εμπειρία είναι αναμφισβήτητες. Η πραγματικότητα αποκαλύπτεται εντός του πνεύματος. Δεν αποτελεί μία εξωτερικότητα, αλλά είναι προϊόν των ενδότερων του πνεύματος. Μόνο όταν γίνεται σύγκριση, με αναπότρεπτη τη σύγχυση, μεταξύ της πνευματικής και της ψυχικής εμπειρίας τίθεται το ζήτημα της αυταπάτης για την πρώτη. Η πνευματική εμπειρία δύναται αφ' εαυτής να πείσει τον άνθρωπο, δίχως, όμως, κανέναν εξαναγκασμό προς αυτόν.

Εάν η πνευματική εμπειρία είναι δύσκολο να αποκαλυφθεί στην πλειονότητα των ανθρώπων, δεν συνεπάγεται ότι η εμπειρία δεν υπάρχει ή είναι αδύνατη. Είναι πάντοτε συνάρτηση με τον περιορισμό ή την επέκταση της συνείδησης του ανθρώπου. Η εμπειρική ψυχολογία, εν τούτοις, δεν εξουσιοδοτείται να προσδιορίζει και να θέτει όρια στη συνείδηση. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να αρνηθεί την πνευματική εμπειρία εάν κάτι αντίστοιχο δεν έχει βιώσει ποτέ. Οφείλει να είναι αρκετά μετρίοφρων στα συμπεράσματά του, καθώς η πνευματική εμπειρία δεν είναι

ψυχολογική. Πρόκειται περί μίας πνευματικής υπερπροσωπικής εμπειρίας που φανερώνει τον δεσμό του μικρόκοσμου με τον μακρόκοσμο.

Η προσωπικότητα δεν είναι αναγκαστικά ουσία, ενώ αρνούμενοι την ουσία δεν αρνούμαστε την προσωπικότητα. Η προσωπικότητα δεν έχει καμία ομοιότητα με την ουσία. Είναι δυναμική, δημιουργική και μίας διαφορετικής ποιότητας. Η προσωπικότητα λογίζεται κυρίως ως ένα πνευματικό ον δίχως να υπονοείται κάποιος χωρισμός με τον Θεό ή τον κόσμο. Το υπερπροσωπικό στοιχείο της προσωπικότητας, δηλαδή ο Θεός, δεν εξαλείφει την προσωπικότητα αυτή, αλλά την υποστηρίζει και τη βεβαιώνει. Η προσωπικότητα σχηματίζεται στην ακέραια μορφή της όταν εξέρχεται της απομόνωσής της και ενώνεται με τον Θεό. Με άλλους λόγους, η προσωπικότητα είναι το σχέδιο του Θεού.. Μία φυσιοκρατική αντίληψη της προσωπικότητας μοιραία περιχαράσσει τις άπειρες κρυμμένες δυνατότητές της.

Το πνεύμα, εν αντιθέσει με το πράγμα, το οποίο βρίσκεται πάντοτε εξωτερικά, εδρεύει στο βάθος. Ο φυσικός κόσμος δηλώνει άγνοια για το βάθος αυτό. Το βάθος είναι τρόπον τινά το σύμβολο του πνεύματος. Η πνευματική ζωή, βέβαια, δεν αρνείται τον φυσικό κόσμο, αλλά θεωρεί τον κόσμο αυτόν ως μία ανταύγειά της και τη σάρκα ως ένα σύμβολο του πνεύματος και την ενσάρκωσή του. Η πνευματική εμπειρία, μάλιστα, είναι ιστορική, καθώς εκτυλίσσεται στον παρόντα κόσμο, αλλά γίνεται αισθητή εκτός χρόνου.¹⁶⁷

Η θρησκευτική ζωή, λοιπόν, η οποία συγγενεύει βαθύτατα μετά του όντος αποκαλύπτεται στην πνευματική εμπειρία. Αντιθέτως, στην εμπειρία των αισθήσεων και στην ψυχική εμπειρία το ον είναι απομονωμένο και κατατετημημένο, κάτι το οποίο προκαλεί βαθύτατη θλίψη. Το πνεύμα, δηλαδή, δεν είναι μόνο ελευθερία, αλλά εμπεριέχει και αγάπη και ένωση όλων των μερών του όντος εντός της πνευματικής ζωής. Επομένως στην πνευματική ζωή είναι εκεί όπου διαδραματίζονται οι σχέσεις Θεού και ανθρώπου και βέβαια όχι εντός του φυσικού κόσμου και της ψυχικής εμπειρίας. Η πνευματική ζωή, όμως, δεν είναι και απαλλαγμένη των αμαρτιών, καθώς δύναται και να εκπέσει από τη φύση της. Και η πτώση αυτή, ως γεγονός πνευματικής φύσεως, δεν συντελείται στον φυσικό κόσμο, ο οποίος είναι απόρροια της πτώσης, αλλά προηγείται αυτού.

---

¹⁶⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας*, σελ 47-54, 56

Ο Θεός ως πνεύμα, φανερωθείς στην Αγία Τριάδα, δεν μπορεί να σκιαγραφηθεί με όρους νατουραλιστικούς και με γλώσσα ορθολογισμού. Ομοίως, ως πνεύμα και ζωή ο Θεός δεν μπορεί να ερμηνευθεί με κατηγορίες σκέψης, καθώς διαφέρει από την πραγματικότητα του φυσικού κόσμου. Τα μυστήρια της θείας ζωής εκφράζονται μόνο εσωτερικά δια της πνευματικής εμπειρίας. Σε αυτήν την πνευματική εμπειρία αποκαλύπτονται οι σχέσεις Θεού και ανθρώπου και όχι στη σφαίρα του φυσικού κόσμου ως έννοιες μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού.¹⁶⁸

Βασική αρχή της υπαρξιακής φιλοσοφίας του Μπερντιάγιεφ είναι πως ολόκληρος ο άνθρωπος γνωρίζει. Δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη η σκέψη από τον άνθρωπο που την παράγει. Τα παράγωγα του ανθρώπου που σκέφτεται, δηλαδή οι σκέψεις του, μπορούν να φτάσουν έως το σημείο της εξαντικειμενίκευσης και αυτό είναι σύνηθες. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι προηγείται η ενόραση του ανθρώπου. Πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι ο άνθρωπος σκέφτεται περισσότερο συναισθηματικά και είναι λάθος να πιστεύεται ότι μία τέτοια κατάσταση κρύβει έναν κακό υποκειμενισμό.

Η γνώση πρωτίστως είναι μία δημιουργία και όχι μία παθητική κατάσταση αναστοχασμού των αντικειμένων. Η ενόραση λειτουργεί ως μια διεισδυτική ενέργεια φανέρωσης του νοήματος των αντικειμένων. Η αναζήτηση μίας μεταφυσικής με αυστηρά αντικειμενικά κριτήρια και σύμφωνη με τις επιστημονικές αποφάσεις καταντά μία χίμαιρα. Μόνο το πνεύμα μπορεί να έχει πρόσβαση στη γνώση και αυτό είναι μία εμπειρική πάνω από όλα κατάσταση. Με τη μεταφυσική συμβολίζουμε τα αποτελέσματα αυτής της εμπειρίας. Η γνώση της αλήθειας είναι μία πνευματική προσπάθεια διείσδυσης και ανύψωσης προς την αλήθεια.

Ο άνθρωπος που γνωρίζει είναι υπαρκτός, είναι ένα ον και το νόημα του κόσμου εδράζεται στην ανθρώπινη ύπαρξη και όχι σε κάποιο αντικείμενο. Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το νόημα του κόσμου καθότι είναι ένας μικρόκοσμος. Ο κόσμος και ο Θεός βρίσκονται στον άνθρωπο και μόνο μέσω του ανθρώπου μπορούμε να αντιληφθούμε έναν άλλο ανώτερο κόσμο. Η φιλοσοφία αγωνίζεται να εντοπίσει μία χαραμάδα διαφυγής από τη δουλεία του παρόντος κόσμου προς μία ελεύθερη ζωή.

---

¹⁶⁸. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Πνεύμα και Έλευθερία*, ό. π. σελ. 57-59

Αυτό το άπειρο του ανώτερου πνευματικού κόσμου το γνωρίζουμε μέσω ενδείξεων.¹⁶⁹

---

¹⁶⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής, Διάλογος με τή δυτική καί τήν ινδική σκέψη*, σελ. 81-86

6. Μαρξισμός-Κομμουνισμός

6.1 Μαρξισμός

6.1.1 Μαρξισμός και φιλοσοφικές ρίζες

Ο Νικολάι Μπερντιάγιεφ ευθύς εξαρχής στο έργο του “Ο χριστιανισμός και το πρόβλημα του κομμουνισμού” αναφέρει τις εντυπώσεις που έφερε στις ψυχές των Ρώσων προσφύγων η εικόνα του μαρξισμού· την εικόνα την οποία είχαν διαμορφώσει από τα βιώματά τους. Τις φρικαλεότητες της κομμουνιστικής επανάστασης, το διωγμό της Εκκλησίας και την αντιθρησκευτική προπαγάνδα οι Ρώσοι πρόσφυγες τα απέδωσαν όλα στο μαρξισμό. Όσοι παρέμειναν στη Ρωσία, και η νεολαία κυρίως, αδυνατούσαν να έχουν πλήρη εικόνα σε κάτι το οποίο, μάλιστα, επεβλήθη δια της βίας. Ο ίδιος ο Μαρξ, αυτός ο λεπτός και ιδιοφυής στοχαστής, ουδεμία σχέση θα μπορούσε να έχει με τη σύγχρονη του Μπερντιάγιεφ χονδροειδή και πρόστυχη συμπεριφορά των μαρξιστών.

Ο μαρξισμός είναι μία νέα θρησκεία που σκοπό έχει να αντικαταστήσει τον Χριστιανισμό. Η απαίτηση του μαρξισμού περί μίας οικουμενικότητας και περί μίας κοσμοθεωρίας, η οποία έχει απαντήσεις περί ενός εκάστου εκ των πρωταρχικών πραγμάτων που απασχολούν τον άνθρωπο φανερώνει αυτό ακριβώς. Ο μαρξισμός ενδύεται το ρόλο της ηθικής, της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της πολιτικής.¹⁷⁰ Ο Μπερντιάγιεφ, άλλωστε, οπαδός του μαρξισμού στα πρώτα του χρόνια, αν και ποτέ πλήρως ενταγμένος, είχε εξ αρχής σκοπό να τονίζει τη σωστή επιστημονική πτυχή του μαρξισμού έναντι της λαθραίας μυθολογίας και φιλοσοφίας αυτής της κοσμοθεωρίας.¹⁷¹

¹⁷⁰. Ν. Μπερντιάγιεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, ελλ. μετ. Ι. Ι. (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1977) σελ. 7-8

¹⁷¹. Ο. Clement, *Berdiaev, Un philosophe russe en France*, 20

Ο μαρξισμός πρεσβεύει το βασίλειο του Θεού επί της γης, το οποίο δύναται να βρει ανταπόκριση, δίχως να καθίσταται αναγκαία η βούληση του ανθρώπου, η συγκατάθεσή του και η συμμετοχή της ελευθερίας του. Το τέλει αυτό κοινωνικό βασίλειο εκτός από την παρουσία των ανθρώπων, η οποία θεωρείται περιττή, δεν έχει και καμία ανάγκη περί κάποιου Θεού. Απεναντίας, ο Χριστιανισμός πρεσβεύει, πως δίχως την ελεύθερη συγκατάθεση και συμμετοχή του ανθρώπου, δεν δύναται να φτάσει στο βασίλειο του Θεού.

Ο Μαρξ δεν αναγνώριζε ως βασικά και εγγενή στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης ούτε την ιδέα, ούτε τη σκέψη. Στη βάση της πραγματικότητας αναγνώριζε την ύλη και την υλιστική διαδικασία. Στην προσπάθεια διατύπωσης αυτών των φιλοσοφικών θεωριών κατέληξε στο διαλεκτικό υλισμό. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς απέδωσαν στην ύλη στοιχεία που ανήκουν καθαρά στη σκέψη, στη λογική και στην κίνηση των ιδεών. Πέραν της υλιστικής, ακόμα και η λογική, αλλά και η παράλογη συνάμα πραγματικότητα, αποδόθηκαν και προσπάθησαν να ερμηνευτούν με βάση τον διαλεκτικό υλισμό και την αντιλογία την οποία πρεσβεύει. Ο διαλεκτικός υλισμός, όμως, κατά αυτόν τον τρόπο, καθίσταται ένα ανόητο λεκτικό συνονθύλευμα, όπου καλεί μέσω της αδρανούς ύλης να ανακαλύψει ο άνθρωπος τη σκέψη της λογικής και του αισθήματος.

Ο Μαρξ, με κάποια αφέλεια ίσως, πίστευε στη λογική της ύλης και της διαδικασίας με την οποία αυτή εξελίσσεται. Όταν στην ύλη δεν μπορείς να διαπιστώσεις κάτι έτερο πέρα από σύγκρουση ατόμων, μοιραία δεν μπορείς να αναφέρεσαι και σε οποιαδήποτε διαλεκτική. Στη σύγκρουση των ατόμων της ύλης δεν καθίσταται εφικτή η αποκάλυψη ούτε της λογικής ούτε του αισθήματος. Δεν μπορεί να υπάρξει δημιουργική ανάπτυξη στην, εκ των πραγμάτων, αδρανή και παθητική φύση. Ενεργητικό δύναται να είναι μόνο το πνεύμα. Η απόδοση της ενεργητικότητας στην ύλη και της παθητικότητας στο πνεύμα από τους μαρξιστές χαρακτηρίζεται ως αφελής. Και αυτό, πιθανόν, να ερμηνεύεται όχι λόγω του ενδιαφέροντος του Μαρξ περί των φιλοσοφικών θεμάτων, αλλά λόγω της μεγάλης του σπουδής επάνω στην κοινωνική πραγματικότητα.¹⁷²

Πρέπει να γίνει ξεκάθαρο ότι το ιστορικό περιβάλλον στο οποίο γεννήθηκε ο ρωσικός κομμουνισμός ήταν άγνωστο για τον μαρξισμό. Ο ρωσικός κομμουνισμός το μόνο

---

¹⁷². Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 10-11

που σεβάστηκε από τον μαρξισμό ήταν το αντιθρησκευτικό του πνεύμα. Ο μαρξισμός κατ' ουσίαν είναι ένα κλειστό δογματικό σύστημα χωρίς κριτική και σκεπτικισμό. Το πιο ακραίο δογματικό στοιχείο του μαρξισμού είναι η άρνηση της ελευθερίας του πνεύματος. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς υποστήριζαν και προέτασσαν το υποκείμενο, ως καταλυτικό παράγοντα για τη μεταμόρφωση της φύσης, αλλά το υποκείμενο αυτό ήταν συλλογικό, όπως εκφραζόταν στο προλεταριάτο.

Δεν μπορεί ο προοδευτικός λόγος να εφαρμοστεί στην ύλη. Είναι αδύνατο να υπάρχει λογική και εσωτερική εξέλιξη στην ύλη. Δεν μπορεί να ενυπάρχει λογική στα έγκατα της ύλης. Από την άλλη πλευρά, δημιουργικότητα υπάρχει μόνο στο πνεύμα. Ο μαρξισμός καταλήγει να συνενώσει την παθητικότητα της ύλης με τη δημιουργικότητα του πνεύματος. Για να επιβεβαιώσουμε ότι στην εγκόσμια πραγματικότητα εντοπίζεται μία διαλεκτική εξέλιξη, πρέπει στη βάση της πραγματικότητας να αναπαύεται η λογική και μία νοησιαρχική αρχή.¹⁷³

6.1.2 Η βασική ιδέα του Μαρξισμού

Για τον μαρξισμό υπάρχει μόνο το οικονομικό ον που καθορίζει κάθε κατηγορία συνείδησης για τον άνθρωπο. Για τον μαρξισμό, δεν υπάρχει καμία αληθινή θρησκευτική συνείδηση για τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος θρησκεύει ένεκα της αδυναμίας του στην πάλη με τη φύση και της εκμετάλλευσης της μίας τάξης από την άλλη. Η πνευματική ζωή είναι μία αυταπάτη της ανθρώπινης αδυναμίας. Ο μαρξισμός προσβλέπει σε μία παγκόσμια οργανωμένη εξουσία που θα κατευθύνει τις μάζες. Αυτό όμως επιτυγχάνεται με τη βία και τη δύναμη. Δεν αγωνιά ο μαρξισμός από ευσπλαχνία για το καταφρονεμένο προλεταριάτο, αλλά αγωνίζεται για να γίνει κυρίαρχο στον κόσμο. Το προλεταριάτο για τον μαρξισμό λαμβάνει τη θέση του επίγειου θεού προσπαθώντας να αντικαταστήσει τον χριστιανικό Θεό.

Συνέπειες των ταξικών συμφερόντων και των οικονομικών εξελίξεων δεν θα μπορούσαν ποτέ να γίνουν η ηθική ζωή, η ομορφιά της δημιουργίας, το φως που καταυγάζει στην ανθρώπινη ψυχή ή το αγαθό που θριαμβεύει. Μόνο εικονικά θα μπορούσαμε να δεχθούμε ότι το πνεύμα είναι γέννημα ή μία αντανάκλαση της ύλης.

---

¹⁷³. N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, έλλ. μετ. Βασίλης Τ. Γιούλτσης (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 1986) 18-21

Ο μαρξισμός αποκαλεί και κατατάσσει, μεταξύ πολλών άλλων, το πνεύμα ως υπερδομή της μόνης βάσης επί των πάντων που είναι ο οικονομικός και διαλεκτικός υλισμός. Ποτέ, όμως, η βάση δεν μπορεί να διαμορφώσει και να προσδιορίσει στο ακέραιο την πορεία της υπερδομής.¹⁷⁴

Κατά τον Μαρξ η ζωή αποτελεί έναν διαρκή αγώνα. Στον αγώνα αυτόν ο άνθρωπος προσπαθεί ενάντια στη φύση να υπάρξει και να ικανοποιήσει τις ζωτικές του ανάγκες. Γνήσια και αληθινή ζωή μπορεί να υπάρξει μόνο εντός της οικονομίας και της παραγωγικής εργασίας. Η συνέχεια και η εξέλιξη της ζωής είναι το αποτέλεσμα της παραγωγικής εργασίας του ανθρώπου επάνω στη γη. Η οικονομία μπορεί να καθορίσει την ιδεολογία και την πνευματική ζωή του ανθρώπου, η οποία πνευματική ζωή δεν μπορεί να υπάρξει αυτή καθαυτή. Η συνείδηση της οικονομικής ζωής είναι η μόνη αληθής. Φιλοσοφία, θρησκεία, τέχνη και ηθική αποτελούν μόνο ατελείς αντανάκλασεις στη συνείδηση. Ξεχνούν, όμως, ότι το ον είναι αυτό που καθορίζει τη συνείδηση και όχι το αντίστροφο.

Κατά τον Μαρξ, η μέλλουσα σοσιαλιστική κοινωνία οφείλει να οργανωθεί έναντι των δυνάμεων της φύσης και να νομιμοποιηθεί, οπότε το ανθρώπινο δίκιο θα κυριαρχήσει. Ο μαρξισμός επιβάλλεται μέσα από την έμπνευση που ασκεί στις μάζες. Κάτι, βέβαια, το οποίο ακόμα και οι αντίπαλοι του μαρξισμού πρέπει να αναγνωρίσουν είναι η δόση αλήθειας που ενέχει η υλιστική αντίληψη της ιστορίας. Ωστόσο, ο Μαρξ συνδέει ανόμοια πράγματα μεταξύ τους καταλήγοντας σε ένα συμπέρασμα πως η ανάγκη για τροφή είναι εξόχως υπέρτερη από την ανάγκη για γνώση και πνευματική δημιουργία.

Παρόλα αυτά η αλήθεια που φανερώνεται από τη φιλοσοφική και επιστημονική γνώση και η ομορφιά που προκύπτει από το θρίαμβο της ηθικής ζωής, καθώς και η θεία χάρη που φωτίζει τις ανθρώπινες ψυχές, ποτέ δεν θα αποτελέσουν στοιχεία διενέργειας κάποιας οικονομικής διαδικασίας ή κάποιων οικονομικών συμφερόντων. Η οικονομία είναι εκείνη, αν μη τι άλλο, η οποία εξαρτάται από την πνευματική ζωή.¹⁷⁵ Δεν δύναται το όμορφο, το καλό και το αληθινό να αποτελούν αναγώγιμες υπερκατασκευές. Ο μαρξισμός δεν έχει τίποτα να πει στον άνθρωπο για τον θάνατο,

¹⁷⁴. N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 24-26, 29

¹⁷⁵. N. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 12-16, 18

την αγάπη, την ομορφιά, τη δίψα για τη γνώση και την ορμή προς μία εσωτερική
ελευθερία.¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ Ο. Clement, *Berdiaev, Un philosophe russe en France*, 20-21

6.2 Οι αντιφάσεις του μαρξισμού

6.2.1 Οι αντιφάσεις του θεωρητικού Μαρξισμού

Παρόλη την αναχρονιστική φιλοσοφική θεωρία του μαρξισμού, η διδασκαλία του παραμένει έντονα δυναμική στην καθημερινότητα. Οι παγκόσμιοι πόλεμοι απέδειξαν μάταιη την αναζήτηση και τη συγκρότηση ενός διεθνούς προλεταριάτου. Τα μέλη που θα απάρτιζαν αυτό το προλεταριάτο αλληλοσκοτώθηκαν. Οι μαρξιστές-κομμουνιστές δεν παύουν από το να ζουν σε έναν εικονικό, μυθικό και φαντασμαγορικό κόσμο, ο οποίος κινείται σε πλαίσια καθαρά γεωμετρικά.¹⁷⁷ Δεν πρέπει, άλλωστε να ξεχνούμε ότι ήδη το κοινωνικό πρόβλημα έχει σαν αφετηρία τη βιβλική κατάρα που θέλει τον άνθρωπο να κερδίζει το ψωμί του με τον ιδρώτα του προσώπου του. Ο οικονομικός αυτός υλισμός παρουσιάζεται εξ αρχής στην ίδια τη Βίβλο, χωρίς να έπρεπε να περιμένουμε τον 19^ο αιώνα, όπου η ακραία μορφή του σοσιαλισμού θα τον ανασύρει.¹⁷⁸

Ενώπιον αυτής της φθίνουσας δυναμικής στη φιλοσοφική θωράκιση του μαρξισμού το όπλο, το οποίο απέμεινε στα μέλη του, ήταν η καθαρή προπαγάνδα. Δεν επιδέχεται καμία άλλη συζήτηση περί της ορθότητας των απόψεών του ο μαρξισμός. Το αδιέξοδο είναι πέρα για πέρα εμφανές. Τη θέση του ανθρώπου αναλαμβάνει το προλεταριάτο, το οποίο, όμως, δεν παύει παρά να αποτελεί ένα καθαρά πνευματικό κατασκεύασμα της ανθρώπινης σκέψης που πορεύεται σε πλαίσια μυθολογικά.

Η τέλεια μορφή ζωής που αποτυπώνεται στη θεωρία της ανέλιξης της τέλει τάξης, εμπεριέχει ξεκάθαρα μεσσιανικά στοιχεία. Πρόκειται για την έλευση του νέου μεσσία, ο οποίος ταυτίζεται με το προλεταριάτο. Η επιστημονική συνείδηση ενώπιον της πίστης της μεσσιανικότητας του προλεταριάτου δεν έχει θέση. Ο αγώνας για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας στο μαρξισμό αποτελεί ένα μεσσιανικό άλμα. Το προπατορικό αμάρτημα των μαρξιστών έγκειται στην ανθρώπινη εκμετάλλευση, η οποία αποτελεί στοιχείο ηθικό και όχι οικονομικό. Πίστευαν στην ιστορική συνέχεια

¹⁷⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 157

¹⁷⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Γιά τήν κοινωνική ανισότητα*, έλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 1984) 231

και στο νόημά της, η οποία θα αποτυπωθεί με την εκδίπλωση στην ανθρώπινη ιστορία της μεσσιανικής βασιλείας. Για τον μαρξισμό η ύλη είναι λογική περιέχουσα ένα νόημα και μία ελεύθερη δημιουργική δραστηριότητα. Αυτά, βέβαια, είναι στοιχεία τα οποία δεν συνάδουν με έναν υλισμό. Τα στοιχεία αυτά θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να περιγράφουν έναν ιδεαλισμό και όχι έναν υλισμό.

Ακόμα και η έκφραση «διαλεκτικός υλισμός» εμπεριέχει μία αντίφαση. Σκοπός αυτής της διατύπωσης δεν ήταν μία φιλοσοφική ενατένιση, αλλά καθαρά η προπαγάνδα. Διαλεκτικότητα στην ύλη δεν υφίσταται. Μόνο στη λογική, στο πνεύμα ή στη συνείδηση δυνάμεθα να συναντήσουμε μία διαλεκτική. Έννοιες, όπως αυτή της αυτοπροώθησης που σκοπό είχαν να περιγράψουν ότι η κίνηση, στην ουσιαστική της μορφή, δεν αποτελεί μία εξωτερική συνθήκη, αλλά ένα στοιχείο ελευθερίας της ύλης, μόνο ως αστεϊσμοί θα μπορούσαν να εκληφθούν.

Εκείνο, όμως, που θα μας έκανε να αντιληφθούμε τη δυναμική του κομμουνισμού-μαρξισμού και την πλατιά απήχυσή του είναι το γεγονός πως εμπερικλείει καθαρά στοιχεία θρησκείας. Οποιαδήποτε επιστημονική θεωρία ή οποιοδήποτε πολιτικό καθεστώς ποτέ δεν θα μπορούσε να αναλάβει έναν τέτοιο ρόλο. Στη βάση της μαρξιστικής θρησκείας εδρεύει ένας εκκοσμικευμένος χλιασμός με μία εκκοσμικευμένη, παράλληλα, ιδέα ενός απόλυτου προορισμού. Αυτός ο προορισμός, όμως, δεν οδηγεί στην ελευθερία, αλλά, μοιραία, στην αναγκαιότητα.

Για τον μαρξισμό η βιομηχανική παραγωγή είναι εκείνη, η οποία σφυρηλατεί το νέο τύπο ανθρώπου. Μόνο, δε, που από το στοιχείο αυτό προκύπτει ο άνθρωπος όχι της ελευθερίας, αλλά της απόλυτης αναγκαιότητας. Οι εργάτες, οι οποίοι αποτελούν το ουσιώδες στοιχείο για την εκτύλιξη του μαρξισμού-κομμουνισμού, τοποθετούνται, εν τέλει, στην αφάνεια. Το κύριο και ουσιαστικό στοιχείο για τον μαρξισμό αποτελεί η ομολογία της αληθινής πίστης.

Ο Μαρξ θεωρούσε τη θρησκεία ως το όπιο του λαού. Η θρησκεία για τον Μαρξ εμποδίζει τον άνθρωπο από το “πλάσarisμα” σε μία καλύτερη κοινωνική τάξη. Το όλο λάθος, βέβαια, και για τον Μαρξ, έγκειται στη λανθασμένη θεώρηση του Θεού, η οποία από μόνη της δεν αφήνει να φανεί σε όλη της τη διάσταση η αξία του ανθρώπου. Η βαθιά πίστη, μάλιστα, του μαρξισμού για την ανάδειξη του ανθρώπου μέσα από την ιστορική συνέχεια και εξέλιξη, δεν παύει να είναι κάτι άλλο από αυτό που στο Χριστιανισμό ονομάζεται θεία πρόνοια.

Δεν είναι όλα μάταια και ψευδή στις θέσεις του μαρξισμού. Είναι αδήριτη η ανάγκη για αγώνα με σκοπό τις ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης του ανθρώπου. Το πρόβλημα είναι αυτή η επανάσταση και ο αγώνας να ήταν λιγότερο βίαια και απάνθρωπα. Εν ολίγοις, όλο αυτό το γκρίζο τοπίο που εμφανίζει ο μαρξισμός, ο οποίος, μάλιστα, δεν αφήνει και κανένα περιθώριο διαφοροποίησης μεταξύ των ανθρώπων, εν πολλοίς, οφείλεται και στον Χριστιανισμό. Στην αδυναμία των χριστιανών να εμφανιστεί το βασίλειο του πνεύματος, το οποίο δίνει τη θέση του στο βασίλειο του καίσαρα.¹⁷⁹

Για τον μαρξισμό, η αυθεντική ζωή και η πραγματικότητα βρίσκονται στην οικονομία. Οποιαδήποτε ιδέα πέραν της οικονομίας είναι απλώς μία αντανάκλαση αυτής. Προκύπτει, όμως, εκ νέου, το ερώτημα για το τι η μαρξιστική θεωρία ακριβώς αποτελεί. Δεν αποτελεί και ο ιστορικός υλισμός, θα αναρωτηθεί κάποιος, μία ακόμα αντανάκλαση της οικονομίας; Καθίσταται, επομένως, μετέωρο εάν η μαρξιστική θεωρία θα μπορούσε να διεκδικεί την απόλυτη αλήθεια. Η μαρξιστική θεωρία, για την ακρίβεια, καταρρέει από μόνη της όταν εκφράζεται με σκέψεις πως δεν υπάρχει ανάγκη μίας οικουμενικής ιδέας, ενώ την ίδια στιγμή αξιώνει την ανάγκη οικουμενικότητας του προλεταριάτου.

Ο Μαρξ ήταν ένας συνεπής αμοραλιστής και αδιαφορούσε ενώπιον του καλού και του κακού, του ψέματος και της αλήθειας, του δίκιου και του αδίκου. Ο μαρξισμός δεν αφήνει περιθώρια για αγανάκτηση ή ηθική διάκριση καλού και κακού. Φαίνεται, λοιπόν, αντιφατικό οι μαρξιστές να αγανακτούν κατά της κοινωνικής αδικίας καταδικάζοντας έντονα τους αστούς εκμεταλλευτές. Όταν οι χριστιανοί αγανακτούν κατά της ηθικής νοσηρότητας είναι κατανοητό. Πώς, όμως, μπορούν και οι μαρξιστές να αγανακτούν τη στιγμή που δεν αποδέχονται οποιαδήποτε ηθική κρίση. Η εκμετάλλευση, από την άλλη μεριά, η οποία είναι παντού και πάντοτε ηθικά καταδικαστέα, δεν προκύπτει ότι είναι αμιγώς ένα οικονομικό φαινόμενο. Ο μαρξισμός, εν γένει, δεν διακρίνει πουθενά την ομορφιά, το καλό, την αλήθεια και το φως του πνεύματος. Καταφεύγει σε μία ουτοπία, η οποία διατείνεται πως το κακό είναι πάντοτε η εκμετάλλευση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.¹⁸⁰

¹⁷⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 158-162, 164-165, 168-172, 178, 183, 185-186

¹⁸⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 28-31

Αναρωτιέται, ομοίως, κάποιος εάν και ο μαρξισμός έχει καθαρά ωφελιμιστικά κίνητρα. Αν όμως είναι και αυτός μία υπερδομή της οικονομίας, τότε θα έχει μόνο μία σχετική δύναμη και θα υπερασπίζεται μόνο τα στιγμιαία συμφέροντα μη δυνάμενος να ανέλθει στην απόλυτη αλήθεια. Η ανακάλυψη του μαρξισμού για τις έτερες ιδεολογίες κλονίζει τα θεμέλια και αυτού του ίδιου. Από την άλλη μεριά, εάν για τον μαρξισμό υπάρχει μία απόλυτη αλήθεια, εν προκειμένω, δηλαδή, η αλήθεια του μαρξισμού, τότε κάθε ιδεολογία δεν είναι απαραίτητο να αποτελεί και μία υπερδομή της οικονομίας.

Αν όμως δεν είναι απαραίτητο κάθε ιδεολογία να αποτελεί και μία υπερδομή της οικονομίας, τότε ο μαρξισμός που πρεσβεύει ακριβώς αυτό περί υπερδομών καταρρέει από μόνος του. Ή θα κατέχει την απόλυτη αλήθεια χωρίς να τον ενδιαφέρει εάν και άλλες ιδεολογίες πρεσβεύουν κάτι αντίστοιχο, ή θα αποτελεί ομοίως και αυτός μία ακόμη προς κατάρρευση υπερδομή. Ο μαρξισμός καταλήγει σε μία παθολογία της ανθρώπινης κοινωνίας και όχι σε μία φυσιολογία. Ενέχει ο μαρξισμός αλήθεια αλλά του διαφεύγουν ο υγιείς συνιστώσες της κοινωνίας. Οι προηγούμενοι ανά τους αιώνες πολιτισμοί δεν είχαν πάντοτε την οικονομία σε κυρίαρχη και καθοριστική θέση.

Δεν υπάρχει τίποτα άλλο για τον μαρξισμό από το να βλέπει παντού την εκμετάλλευση της μίας τάξης από την άλλη και από το γεγονός αυτό να εξάγει κάθε συμπέρασμα. Στο σημείο όμως αυτό για τον μαρξισμό αρχίζει μία σύγχυση μεταξύ των ηθικών και των επιστημονικών απόψεων. Η εκμετάλλευση από μόνη της είναι ένα ηθικά αξιοκατάκριτο φαινόμενο και δεν θα μπορούσε να ταυτιστεί με φαινόμενα οικονομικής φύσεως.

Ανακύπτει, όμως, η απορία για το πώς η εκμετάλλευση καταφέρνει και προκαλεί την ηθική αγανάκτηση στους μαρξιστές, όταν η εκμετάλλευση αυτή πηγάζει από την αναγκαία για την οικονομική εξέλιξη παραγωγή. Στο βωμό της θεμελιώδους και δυναμικής αρχής του διαλεκτικού και οικονομικού υλισμού το ανωτέρω κακό δεν θα έπρεπε να προκαλεί την ηθική αγανάκτηση.

Δεν μπορούν οι μαρξιστές να απορρίπτουν τον καπιταλισμό, όταν ο καπιταλισμός αποτελεί και αυτός ένα στάδιο της εξέλιξης του οικονομικού και διαλεκτικού υλισμού. Δεν γίνεται να δικαιολογείται, μεν, οικονομικά, αλλά να απορρίπτεται ηθικά, όταν την ίδια ώρα ο Μαρξ θεωρούσε ότι το μεγαλύτερο καλό θα προκύψει και

αυτό από ένα μεγάλο κακό. Ο μαρξισμός δεν παύει από το να αποτελεί μια ουτοπική πίστη. Η αύξηση του κακού θα βοηθήσει κάποια στιγμή στα πλαίσια αυτής της εξέλιξης για την επικράτηση της δικαιοσύνης, αλλά από τον μαρξισμό, κατά αυτόν τον τρόπο, του ξέφυγε κάθε προσπάθεια ενατένισης προς την αλήθεια και το πνευματικό φως.¹⁸¹

6.2.2 Το πρόβλημα του Κομμουνισμού. Αλήθεια και ψέμα

Οι χριστιανοί θα όφειλαν ίσως να παραδεχθούν ένα μάθημα που πήραν από τον κομμουνισμό και αυτό είναι το ανεκπλήρωτο καθήκον και η υποχρέωση που αμέλησε ο Χριστιανισμός να φέρει εις πέρας. Η χριστιανική αλήθεια δεν εκδηλώθηκε ποτέ σε όλη της τη διάσταση δίνοντας, έτσι, χώρο και αφορμή σε βάρβαρες δυνάμεις να εξάρουν, αντ' αυτής, την κοινωνική αλήθεια. Η χριστιανική αλήθεια πρεσβεύει την προσωπικότητα έναντι του κομμουνισμού ο οποίος την απορρίπτει.

Στο επιχείρημα των κομμουνιστών περί της άγνοιας του Χριστιανισμού για το πώς να εξαλείψει το κακό από την ανθρωπότητα, παραβλέπουν ένα στοιχειώδες κεφάλαιο του Χριστιανισμού που είναι η ελευθερία του ανθρώπινου πνεύματος. Δεν ήταν σε θέση ο Χριστιανισμός να επιβάλλει μία μηχανική οργάνωση στην κοινωνία και να επιβάλλει μία περιφρούρηση της κοινωνίας αυτής από την αμαρτία. Δεν ήταν, άλλωστε, αυτός ο σκοπός του. Ο κομμουνισμός αναλαμβάνει το ρόλο της θρησκείας τείνοντας να αντικαταστήσει το Χριστιανισμό. Σαν θρησκεία, πλέον, υποκύπτει στον πειρασμό να μεταβάλει σε άρτους τους λίθους, δημιουργώντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, ένα ιδανικό βασίλειο για την κοινωνία.

Μία ανθρώπινη ιδεολογία και ένα κοινωνικό σύστημα δύνανται να παραμένουν ουδέτερα έναντι της θρησκείας, συγκεκριμένα, δε, έναντι του Χριστιανισμού. Είναι έτερες οι προτεραιότητές τους. Ο κομμουνισμός, από την άλλη πλευρά, αγωνίζεται να δώσει απαντήσεις και εξηγήσεις για το καθετί, περιέχοντας δόγματα και μία ακέραιη ηθική. Ο αγώνας αυτός για τον κομμουνισμό εδράζεται στην αντιθρησκευτική του προπαγάνδα που κατορθώνει να ξεριζώσει το θρησκευτικό αίσθημα και το πνεύμα θυσίας από τους ανθρώπους.

---

¹⁸¹. N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, σελ. 38, 40-41, 43-44

Αλλά εκεί ακριβώς είναι ο κομμουνισμός που θα υπονομεύσει τον εαυτό του. Ουδείς επιθυμεί να θυσιάσει τον εαυτό του για κάτι που δεν ανέχεται. Η προπαγάνδα του κομμουνισμού κατά του αισθήματος θυσίας που πρεσβεύει ο Χριστιανισμός, θα αναιρέσει τον ίδιο τον κομμουνισμό, όταν ο τελευταίος θα επικαλεστεί τη θυσία από τους ανθρώπους. Η αντιθηρησκευτική προπαγάνδα, με άλλα λόγια, δύναται να πιάσει τόπο σε μία ψυχή που δέχεται τη θρησκεία· στον άνθρωπο, ο οποίος γνωρίζει στην ψυχή του την πίστη και τη θυσία, όπως τα βίωσε στο Χριστιανισμό.¹⁸²

Ο μαρξισμός βασίζεται στη θεωρία του ιστορικού και οικονομικού υλισμού. Η ιστορική και κοινωνική διαδικασία, δηλαδή, βασίζονται στην οικονομία και στην ανάπτυξη των υλικών παραγωγικών δυνάμεων της ύλης. Η οικονομία αποτελεί τη βάση και την ουσία της ζωής. Οτιδήποτε άλλο, οποιαδήποτε άλλη έκφανση της ανθρώπινης ζωής, δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα επιφανόμενο και ένα “υπέρθετο” σε οικοδόμημα. Μία σφαλερή και ψευδής αντανάκλαση της πραγματικότητας. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θέτουν στο παρελθόν την ανέχεια, τον οικονομικό περιορισμό και την ανάγκη. Προτάσσουν την ελευθερία και τη νίκη της λογικής. Προσδοκούσαν τη μετάβαση από το βασίλειο της “Ανάγκης” στο βασίλειο της “Ελευθερίας”.

Ο μαρξισμός αρνείται τη νίκη του πνεύματος επί της ύλης, το οποίο πνεύμα είναι συνώνυμο της ελευθερίας, και αγνοεί το Λόγο. Αρνούμενος το πνεύμα, αρνείται και τη διαλεκτικότητα την οποία το πνεύμα φέρει. Πώς όμως μπορεί να υπάρξει εξέλιξη δίχως τη συμμετοχή του πνεύματος. Ο μαρξισμός, ωστόσο, ανακάλυψε τη διαλεκτικότητα της ύλης. Μέσω του διαλεκτικού υλισμού, μέσω, με άλλα λόγια, της οικονομίας και της σύγκρουσης των αντίθετων δυνάμεων, θα οδεύσουμε στην κατανίκηση της ανάγκης και στην κυριαρχία της λογικής. Θα φτάσει, έτσι, η ανθρωπότητα στον τέλειο ορθολογισμό και στο θρίαμβο του πανλογισμού.

Εδώ πια ο μαρξισμός τείνει να χάσει οποιαδήποτε επιστημονική αξίωση οδεύοντας, έτσι, στην ανάληψη ενός ρόλου θρησκείας. Είναι βαθύτατη η πίστη του σε ένα προλεταριακό μεσσιανισμό, σε μία τέλεια σοσιαλιστική κοινωνία. Ο μαρξισμός, πλέον, έχει πίστη σε αόρατα πράγματα. Πιστεύει στην αλήθεια της οικονομίας, η οποία είναι η απόλυτη αλήθεια. Πιστεύει πως η τάξη του προλεταριάτου είναι η μόνη που έχει απαλλαχθεί από το προπατορικό αμάρτημα της εκμετάλλευσης. Πολύ

---

¹⁸². Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 83, 85-87

έντονες, αν και απαλλαγμένες από την πίστη των προγόνων του, παραμένουν οι εβραϊκές καταβολές του Μαρξ. Η εκλεγείσα τάξη πήρε τη θέση του εκλεγμένου λαού.¹⁸³

Αγωνίζεται ο μαρξισμός να διεκδικήσει για τον εαυτό του μία αλήθεια, αλλά παραμένει γρίφος το πώς θα το επιτύχει, όταν από την άλλη πλευρά, τονίζει πως, όπως κάθε ιδεολογία, έτσι και κάθε αλήθεια, δεν παύουν από το να είναι απλώς εποικοδομήματα. Είναι, άραγε, η μαρξιστική αλήθεια ένα όπλο κατά οποιασδήποτε άλλης ιδεολογίας ή μήπως, όντως, αποτελεί μία βαθύτατη και ουσιαστική αλήθεια, την οποία ο μαρξισμός κατάφερε να συλλάβει. Εάν είναι, βέβαια, ένα όπλο, τότε δεν δύναται να αξιώσει κάτι ουσιαστικότερο και βαθύτερο. Ο μαρξισμός, έτσι, εμφανίζεται σαν μία ακόμα ιδεολογία. Εάν, όμως, πρόκειται, για μία βαθύτερη, ουσιαστικότερη και καθολική αλήθεια, τότε δεν μπορεί να βασίζεται σε οικονομικές διαδικασίες και αντανάκλασεις. Έτσι, πάλι ο μαρξισμός ακυρώνει τον εαυτό του με την ασυνέπειά του να προβάλλει το καθετί ως οικονομική αντανάκλαση ανάμεσα στην πάλη των τάξεων για τα συμφέροντά τους.¹⁸⁴

Τέλος, πρέπει να γίνει αναφορά και στο ψέμα του κολεκτιβισμού, ο οποίος αποτελεί μία στερητική κατάσταση της ελευθερίας για τον άνθρωπο. Πρεσβεύει μία ψευδή πραγματικότητα, η οποία βρίσκεται πάνω από τον άνθρωπο. Η πραγματικότητα αυτή αποτελεί την υπέρτατη αξία και όχι ο άνθρωπος. Γίνεται, έτσι μία μετατόπιση στο αξιακό σύστημα του ανθρώπου και μία αλλοίωση της ηθικής συνείδησης του προσώπου. Αντί η κοινωνία να επιχειρεί να καταστήσει την πρόοδο της ανθρώπινης συνείδησης από ατομική σε προσωπική υπόθεση, έρχεται ο κολεκτιβισμός που προτείνει το αντίθετο.

Στον αντίποδα, βέβαια, του κολεκτιβισμού βρίσκεται ο κοινοτισμός, ο οποίος αναγνωρίζει τον Θεό ως την υπέρτατη αξία της ζωής και μαρτυρεί τις σχέσεις των ανθρώπων με τον Θεό. Ο κολεκτιβισμός δεν αναγνωρίζει τον πλησίον με την ευαγγελική διάσταση, προτείνοντας αντίθετα την απομακρυσμένη συγκέντρωση ατόμων. Εν αντιθέσει με τον κολεκτιβισμό, ο κοινοτισμός τονίζει έντονα την έννοια και την αξία του προσώπου τονίζοντας την κοινότητα και την επικοινωνία των προσώπων.

¹⁸³. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα*, ό. π. σελ. 89-92, 94-96

¹⁸⁴. Ν. Μπερντιάεφ, *Αλήθεια και Αποκάλυψη*, σελ. 84-85

Πέραν του κοινοτισμού, ο κολεκτιβισμός έχει βαθύτατες διαφορές και με το εκκλησιαστικό συνοδικό σύστημα. Ο κολεκτιβισμός δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μορφή συνοδικότητας. Περιστρέφεται απλώς γύρω από την έννοια ενός συνόλου. Στην εκκλησιαστική συνοδικότητα ο λαός αναγνωρίζει και αποδέχεται την εξουσία της συνόδου των επισκόπων με σκοπό την επίτευξη της απαιτούμενης κοινωνίας με το Άγιο Πνεύμα μέσα πάντοτε σε κατάσταση ελεύθερης αναζήτησης σε επίπεδο προσωπικό, μακριά από οποιοδήποτε αυταρχισμό.¹⁸⁵

6.2.3 Οι αντιφάσεις στην πάλη των τάξεων

Εάν οι μαρξιστές προχωρούσαν τη συλλογιστική τους ως το βάθος, θα διαπίστωναν πως το να ισχυρίζεται μία τάξη ότι κατέχει την αλήθεια αποτελεί ένα ψέμα. Είναι αδύνατο, με βάση τα όσα ισχυρίζεται ο μαρξισμός, θεμέλιο της γνώσης και της υλιστικής αντίληψης της ιστορίας να είναι η θεωρία του οικονομικού υλισμού. Δεν δύναται η αλήθεια να αντανακλάται από την οικονομική κατάσταση μίας τάξης, χωρίς μάλιστα να εξετάζουμε κίολας εάν πρόκειται και για μία φευγαλέα αντανάκλαση μίας συγκεκριμένης και δεδομένης στιγμής.

Ομοίως, τίθεται και το ερώτημα εάν μήπως και η εργατική τάξη έγινε ένας μοχλός πίεσης κατά της καπιταλιστικής κοινωνίας εκπροσωπώντας, έτσι, μία αλήθεια μίας δεδομένης χρονικής ιστορικής στιγμής που με την πάροδο του χρόνου απαίτησε απολυτότητα αλήθειας, όπως και κάθε άλλη αλήθεια. Εάν, όμως, όπως ο Μαρξ διατείνεται, δεν υπάρχουν απόλυτες αλήθειες, τότε μένει έστω μία απόλυτη αλήθεια να γνωρίσουμε, ότι δηλαδή δεν υπάρχει καμία απόλυτη αλήθεια και ότι η αλήθεια είναι απλά η αντανάκλαση της οικονομίας και της πάλης των τάξεων.

Δεν μπορεί η υπέρτατη δύναμη να εδράζεται στην οικονομία και στην πάλη των τάξεων. Αντιμέτωπος μπροστά στις ιδέες και στους κανόνες του μαρξισμού μπορεί να σταθεί μόνο ο άνθρωπος. Η συνείδηση προσδιορίζεται από τον άνθρωπο και όχι το αντίστροφο και ο άνθρωπος πάνω από όλα είναι πνεύμα και όχι ύλη. Επομένως και οι ποιότητες που ενδεχομένως αποδίδονται στην ύλη είναι και αυτές κατασκευή της

---

¹⁸⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 148, 150-154

συνείδησης. Ο μαρξισμός, εν ολίγοις, καταλήγει σε μία μορφή ενός νέου αυθεντικού αλάθητου.¹⁸⁶

Για να λάβει μορφή η πάλη των τάξεων πρέπει προηγουμένως να υπάρχει μία πρωταρχική πραγματικότητα και μία στοιχειώδης οργάνωση της κοινωνίας, εντός της οποίας θα αντιπαρατεθούν οι τάξεις που η ίδια η κοινωνία μορφοποιεί. Χωρίς κοινωνία, η πάλη των τάξεων θα είχε επιφέρει την απόλυτη διάλυση. Οι τάξεις μεταξύ τους έχουν μία πληθώρα ετερογενών στοιχείων. Ο Μαρξ, από την άλλη πλευρά, εκθειάζει την πάλη των τάξεων διότι εντός αυτής της πάλης βρίσκεται ο νους και η λογική για το σύνολο της κοινωνίας. Δεν μπορεί, όμως, να υπάρξει ολότητα για το σύνολο της κοινωνίας, ούτε νους και λογική εάν οι τάξεις απαρτίζουν μία συσσώρευση ετερογενών στοιχείων. Θα έπρεπε να βρεθεί μια μεγαλύτερη της τάξης πραγματικότητα που θα μπορέσει να σταθεί θεμέλιος λίθος επάνω στον οποίο θα πατήσουν και οι τάξεις.

Ένας βιολογικός οργανισμός, επί παραδείγματι, για να μπορέσει να αντιπαρέλθει τα παθολογικά εντός αυτού ευρήματα, πρέπει να έχει μία υγιή εν γένει συνοχή. Οι τάξεις παλεύουν για την αδικία που υφίστανται από μία άλλη τάξη. Για να βεβαιωθεί όμως αυτή η παθολογία πρέπει προηγουμένως να υφίσταται μία πρωταρχικότερη και εν γένει φυσιολογία της κοινωνίας. Δεν μπορεί ο Μαρξ να αρνείται την πραγματικότητα της κοινωνίας και του προσώπου, όταν και οι δύο αυτές πραγματικότητες συναντώνται μέσα και στην τάξη. Η τάξη πρέπει προηγουμένως και πρωταρχικά να υπάρχει στη σκέψη και όχι στην ύπαρξη. Πρώτα εκδηλώνεται η τάξη δηλαδή στη σκέψη και έπειτα πραγματώνεται και στην ύπαρξη της εγκόσμιας πραγματικότητας.

Εάν η τάξη επιθυμεί να προηγείται από τα μέρη, αλλά και να τα ενώνει και να τα συνέχει, τότε πρέπει να αποδεχθούμε για την τάξη μια εσωτερική οργανική λειτουργία. Η συνοχή των μερών και η ολοκλήρωσή τους σε ολότητα δεν μπορεί να αποδοθεί σε μηχανιστικές διεργασίες. Εάν, εν τέλει, ο μαρξιστές ομιλούν περί μίας διαλεκτικότητας της ύλης, η οποία για να είναι διαλεκτική σημαίνει ότι αποφεύγει τις μηχανιστικές λειτουργίες και εάν, από την άλλη πλευρά, αρνούνται οποιαδήποτε οργανική-πρωταρχική-οντολογική σκέψη για χάρη και μόνο της μοναδικής αλήθειας που είναι η ύλη, τότε αναπότρεπτα ο διαλεκτικός υλισμός που πρεσβεύουν είναι ένα τερατούργημα. Δεν γίνεται ένας υλιστής να είναι και διαλεκτικός.

---

¹⁸⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Ο Χριστιανισμός και η πάλη των τάξεων*, έλλ. μετ. Τάσος Ραπατζίκος (Αθήνα: Έκδόσεις Καστανιώτη, 2000) 19-20, 26-27, 33

Δεν μπορούμε να δούμε να πραγματώνεται εμπειρικά στην κοινωνία μία τάξη, εν προκειμένω το προλεταριάτο, όπως εκφραζόταν στη φαντασία του Μαρξ. Το προλεταριάτο είναι μία συλλογική κατασκευή, ένας μύθος και μία ιδέα. Για να υπάρξει το προλεταριάτο πρέπει προηγουμένως να υπάρχει πρωταρχικά και υπαρκτά ο άνθρωπος με την προσωπικότητά του. Η τάξη αποτελεί τμήμα της προσωπικότητας χωρίς να χρειάζεται να συμβαίνει και το αντίθετο. Όταν ο καπιταλισμός μεταμορφώνει τους ανθρώπους σε πράγματα και ο Μαρξ αυτό θέλει να το μεταλλάξει, συνεπάγεται ότι ο Μαρξ διακρίνει πρόσωπα και προσβλέπει σε ζωντανούς ανθρώπους.

Η οικονομία, δηλαδή, εκπροσωπεί μία σύγκρουση ζωντανών ανθρώπων και επομένως δεν μπορεί να υφίσταται και μια ουσιώδης υποστατική οικονομική πραγματικότητα. Η οικονομία είναι πάντοτε ιστορική και όχι αιώνια. Ο υλισμός είναι αυτός που μεταβάλλει τους ανθρώπους σε πράγματα διότι τους αντιμετωπίζει σαν υλικά αντικείμενα. Ο μαρξιστικός υλισμός υποχρεώνει τον άνθρωπο, από τη μία μεριά, να πιστεύει πως είναι ένα κομμάτι της ύλης και την τάξη, από την άλλη, η οποία αποτελείται από ανθρώπους, ότι είναι αντικείμενο και όχι πραγματικό ον. Για τον μαρξισμό δεν διαμορφώνει ο άνθρωπος την πραγματικότητα, αλλά η οικονομική και παραγωγική πορεία. Δεν μπορεί ποτέ ένας πίθηκος της τάξης να μεταμορφωθεί σε άνθρωπο.

Ο άνθρωπος πρέπει να έχει υπάρξει στο παρελθόν και να είναι πιο πηγαίος από την τάξη. Ο Μαρξ τόνιζε πως η υλιστική παγκόσμια ζωή στο τέλος θα οργανωθεί και οι αλόγιστες δυνάμεις θα στοιχειοθετηθούν. Θα επικρατήσει, δηλαδή, ο θρίαμβος της λογικής και η αναγκαστική ελευθερία. Δεν διαθέτει τίποτα το επιστημονικό το προλεταριάτο. Είναι ένας μύθος, μία αξιολογική και ηθική εντύπωση. Ακόμα και η οικονομία ως θεωρία της υπεραξίας εμπεριέχει ηθικά στοιχεία.¹⁸⁷ Διαπιστώνουμε, εν τέλει, ότι όλες οι ουτοπίες και ιδεολογίες για να υπάρξουν και να λειτουργήσουν χρειάζονται έναν κόσμο χριστιανικό. Αν ο διαλεκτικός υλισμός του μαρξισμού βεβαιώνει την ικανότητα του ανθρώπου να μεταμορφώνει με τη σκέψη του ολόκληρο τον κόσμο και να δύναται να καταλύει του φυσικούς νόμους, δεν γίνεται για κανέναν

---

¹⁸⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Ο Χριστιανισμός και η πάλη*, ό. π. σελ. 45-58, 61

άλλο λόγο παρά μόνο επειδή μεταφέρει τις ποιότητες του πνεύματος στην καρδιά της ύλης.¹⁸⁸

6.2.4 Αντιφάσεις και αδιέξοδα σε εθνικισμό, ρώσικη επανάσταση και ολοκληρωτικό σοσιαλισμό

Η αξίωση του μαρξισμού για μία διεθνοποίηση, ενδεδυμένη με πολλές ονειροπολήσεις, ήταν μία καθαρή πλάνη, όπως εμπράκτως φανέρωσε η ίδια η ζωή. Στον εθνικισμό πρέπει να αντιπαρατίθεται μία παγκοσμιότητα, η οποία δεν θα αρνείται τις εθνικές εξατομικεύσεις. Οι εθνότητες και ο πλούτος μιας εκάστης εξυφαίνουν μία συγκεκριμένη ενότητα. Ο εθνικισμός που γεννά το σωβινισμό και την ξενοφοβία οφείλει να αντικατασταθεί από τον πατριωτισμό. Στον πατριωτισμό επικρατεί ένας έντονος συναισθηματισμός, ο οποίος δεν έχει ανάγκη από κάποια λογικοποίηση. Αντιθέτως η απουσία του πατριωτισμού είναι ένα αφύσικο φαινόμενο.¹⁸⁹ Ο φυλετισμός, ομοίως, όπως και ο οικονομικός υλισμός αντιστοιχούν σε έναν ντετερμινισμό, κάτι το ποίο αποτελεί μία άρνηση της πνευματικής ελευθερίας.¹⁹⁰

Η χειρότερη μορφή εκτύλιξης του εθνικισμού είναι ο πόλεμος, ο οποίος είναι πάντοτε καρπός του πεπρωμένου και όχι της ελευθερίας. Απεναντίας υπάρχει ανάγκη εμφάνισης ενός ομοσπονδισμού που θα έχει σκοπό την ενοποίηση της ανθρωπότητας πέρα από τα σύνορα των κρατών. Κάτι τέτοιο απέτυχε να το πράξει ο μαρξισμός-κομμουνισμός, που ως μία επιπλέον υπέρτατη αρχή, ως ήθελε κιάλας να τιτλοφορείται, οδηγήθηκε αναπότρεπτα στην αλλοίωση, την παραμόρφωση και τον εκφυλισμό. Από την άλλη πλευρά, η μεσσιανικότητα, την οποία ο Χριστιανισμός πρεσβεύει, δεν είναι αυτού του κόσμου. Οι χριστιανοί προσδοκούν τη δεύτερη έλευση του Χριστού, ενώ τη μέλλουσα Ιερουσαλήμ αναζητούν.¹⁹¹

Παρά, λοιπόν, τη γενική πεποίθηση ότι η ρωσική επανάσταση θα απελευθέρωνε την προσωπικότητα του ανθρώπου, κάτι τέτοιο αποδείχθηκε αναληθές. Οι Ρώσοι το μόνο

¹⁸⁸. N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, σελ. 190, 201

¹⁸⁹. N. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 188-189, 191

¹⁹⁰. N. Μπερντιάγιεφ, *Χριστιανισμός και Αντισημιτισμός*, έλλ. μετ. Δημήτρης Μπαλτάς (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2019) 22-23

¹⁹¹. N. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 191, 193-194, 197-198

που έκαναν ήταν να αποφύγουν το βάρος της ευθύνης δείχνοντας μία αναξιοπρέπεια για τον άνθρωπο. Η πραγματική επανάσταση στη Ρωσία θα ήταν μία πνευματική επανάσταση η οποία θα απελευθέρωνε από αυτό το ψεύδος.¹⁹² Ο μπολσεβικισμός είναι μία ορθολογιστική παραφροσύνη. Αποτελεί τη μανία να οργανωθεί το καθετί έως της τελευταίας λεπτομέρειας, κάτι το οποίο, προφανώς, δεν γίνεται ελεύθερα. Ο κομμουνισμός στο βάθος του κρύβει μοχθηρία και μίσος.¹⁹³

Ένας ολοκληρωτικός σοσιαλισμός, εκεί, δηλαδή, που τείνει ο κομμουνισμός, δεν εμφανίζεται στο πλεόνασμα της δημιουργικότητας του ανθρώπου, αλλά στο πλεόνασμα της πενίας και της ανεπάρκειας. Ο ελεύθερος άνθρωπος στο σοσιαλισμό υποτάσσεται στη ρυθμιζόμενη ζωή. Η καταναγκαστική οργάνωση της ανθρώπινης μοίρας στο σοσιαλισμό οφείλεται στο ανθρώπινο αίσθημα της εγκατάλειψης και της μοναχικότητας. Ο σοσιαλισμός αποβλέπει σε μία μηχανιστική κοινότητα.¹⁹⁴

Ο σοσιαλισμός παρουσιάζεται σαν την τρέλα μίας απόλυτα πειθαρχημένης και οργανωμένης ζωής. Δεν εμφανίζεται σαν μία δημιουργική δύναμη και κίνηση, αλλά ένεκα της ένδειας και της παρουσιαζόμενης ανεπάρκειας σε αυτή τη ζωή. Η αποσύνθεση της κοινοτικής ζωής συνέβαλε με τη σειρά της στην εμφάνιση του σοσιαλισμού. Η αποξένωση από τους ανθρώπους γεννά την ανάγκη για κανονικοποίηση της ζωής. Επιζητείται αγωνιωδώς μία νέα πνευματική κοινότητα στα πρότυπα μίας εκκλησίας. Ο σοσιαλισμός βρίσκεται στον αντίποδα του ατομικισμού αλλά κατ' ουσίαν ταυτίζονται. Από κοντά ακολουθεί και ο αναρχισμός, ο οποίος πηγάζει από τα ένστικτα της εκδίκησης και του φθόνου και αγνοεί οποιαδήποτε δημιουργική ενέργεια.¹⁹⁵

Ο σοσιαλισμός δεν επιτρέπει την ελευθερία της σκέψης και της συνείδησης. Το σοσιαλιστικό κράτος επιθυμεί να βρίσκεται κάτω από τη χάρη όχι του Θεού, αλλά του διαβόλου. Θέλει μηχανικά ο σοσιαλισμός να δαμάσει όλες τις ψυχές των ανθρώπων και να αγαπήσουν μία ζωή στρατοπέδου. Πασχίζει για τη δημιουργία ευτυχισμένων βρεφών που δεν θα γνωρίζουν τίποτα περί κακού και αμαρτίας. Ο σοσιαλισμός δεν είναι ουτοπία, αλλά απειλή. Ο Χριστιανισμός, απεναντίας, αρνείται την αναγκαστική άσκηση των ψυχών με σκοπό τον παράδεισο. Υπάρχει και η

¹⁹². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Οι δαίμονες της Ρωσικής επανάστασης*, έλλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (Αθήνα: Έκδόσεις Άρμος, 2009) 38, 45

¹⁹³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Οι δαίμονες*, ό. π. σελ. 80, 85

¹⁹⁴. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Η αλήθεια της Ορθοδοξίας*, σελ. 85-86

¹⁹⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το νόημα της Ιστορίας*, σελ. 241-244

προοπτική ενός χριστιανικού σοσιαλισμού, χωρίς, ωστόσο, πομπώδεις διατυπώσεις. Αναγνωρίζεται η ατέλεια και η ανακρίβεια αυτού του ορισμού. Ένας χριστιανικός σοσιαλισμός, όμως, θα αναγνώριζε την αναλήθεια της καπιταλιστικής και ατομοκρατικής κοινωνίας.¹⁹⁶

---

¹⁹⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Ο Νέος Μεσαίωνας, Ρωσική Έπανάσταση, Δημοκρατία, Σοσιαλισμός, Θεοκρατία*, σελ. 140-141, 144-145, 147, 161

6.3 Η θρησκεία του Μαρξισμού

6.3.1 Η θρησκεία ως όπιο του λαού και ιδιωτική υπόθεση

Ο Καρλ Μαρξ δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αδιάφορος ως προς τη θρησκεία. Ήταν ένας φανατικός άθεος και αυτό προσπαθούσε να το αποδείξει μέσω φιλοσοφικών και επιστημονικών δεδομένων. Τις αντιλήψεις του για τη θρησκεία τις εφάρμοσε στην κοινωνική ζωή.¹⁹⁷ Σε μία από τις πρώτες του εργασίες ο Μαρξ θα διατυπώσει τον περίφημο ορισμό πως η θρησκεία αποτελεί το όπιο του λαού.¹⁹⁸ Κατά τον Μαρξ για να ελευθερωθεί η εργατική τάξη και η ανθρωπότητα, εν γένει, ήταν ανάγκη να αποτινάξουν το ζυγό κάθε θρησκευτικής πίστης. Η θρησκεία είναι εμπόδιο στην ελευθερία του ανθρώπου και του στερεί την ευτυχία του.

Έτσι, κατά τον Μαρξ, η θρησκεία προσφέρει μόνο φρούδες ελπίδες στον άνθρωπο, αποκοιμίζοντάς τον και προσφέροντάς του, παράλληλά, φανταστικά αγαθά και φανταστική ευτυχία, χωρίς ουσιαστικά να βρίσκει λύσεις δραστικές για την αποτίναξη της δυστυχίας του. Το μόνο που προτείνει η θρησκεία είναι η ελπίδα μίας μέλλουσας ουράνιας ευτυχίας. Μόνο εάν ο άνθρωπος ανεξαρτητοποιηθεί από τις χίμαιρες της θρησκείας και το ψέμα που αυτή φέρει, θα κατορθώσει να αντλήσει την πραγματική ευτυχία. Η πίστη της θρησκείας σε έναν ανώτερο θεό το μόνο που προσφέρει είναι να αποτυπώσει τις σχέσεις ισχύος ακόμα και εντός της κοινωνίας.

Για ορισμένους μαρξιστές ο Χριστιανισμός γεννήθηκε από την πνευματική κατάσταση των καταπιεζομένων πιστών. Η ιδεολογία των φτωχών πρέπει να πηγάζει από τις κατώτερες τάξεις εκείνης της πρώτης εποχής του Χριστιανισμού. Ωστόσο, προκύπτει το ερώτημα πώς ήταν δυνατό η θρησκεία ως όργανο καταπίεσης των ισχυρών προς τους ασθενέστερους ανθρώπους να καταστεί όργανο εκμετάλλευσης, το οποίο δημιούργησαν οι ίδιοι οι καταπιεζόμενοι, όταν βίωναν ήδη από τους ισχυρότερους την καταπίεση αυτή.

Κατά τον Μαρξ, η διδασκαλία περί του προπατορικού αμαρτήματος του Χριστιανισμού ήταν εκείνη η οποία εν συνεχεία μόλυνε κάθε πίστη, κάθε ιδεολογία

¹⁹⁷. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 19

¹⁹⁸. Πρόκειται για το έργο «Εισαγωγή στην κριτική της φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ»

και κάθε σκέψη στην ιστορία του κόσμου. Το προπατορικό αμάρτημα εξομοιώνεται με την εκμετάλλευση που καθορίζει την κοινωνική ζωή. Οι μαρξιστές πριν από όλα και πάνω από όλα βλέπουν το αμάρτημα στο συνάνθρωπο, στους άλλους. Ο Χριστιανισμός προτείνει πρωτίστως να θεωρήσει ο άνθρωπος το αμάρτημα εντός του. Με βάση και τα ανωτέρω, ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει πως τελικά ο μαρξισμός αντιτίθεται πολύ περισσότερο στον Χριστιανισμό παρά στον κεφαλαιοκρατισμό και ο λόγος δεν είναι άλλος από το ότι ουσιαστικά ο μαρξιστικός σοσιαλισμός προέρχεται από αυτόν τον κεφαλαιοκρατισμό. Ο μαρξισμός, με άλλα λόγια, τείνει να αντικαταστήσει τον Χριστιανισμό. Παρόλα αυτά, βέβαια, οι χριστιανοί θα όφειλαν να αναγνωρίσουν τις πλείστες περιπτώσεις παραμόρφωσης του Χριστιανισμού στην ιστορική του πορεία, ο οποίος τείνει να ταυτίζεται με τα συμφέροντα των εκμεταλλευτών. Η αλήθεια του Χριστιανισμού ανήκει σε κάθε τάξη. Η παραμόρφωση, όμως, του μηνύματός του μπορεί να εκδηλωθεί από τη μία τάξη σε μία έτερη.

Η διδασκαλία του μαρξισμού δεν αποτυπώνει μόνο θεωρίες περί οικονομικής φύσεως θεμάτων. Οι μαρξιστές απαιτούν οι διδασκαλίες του μαρξισμού να λάβουν ένα περιεχόμενο απόλυτης αλήθειας, το οποίο μόνο αυτοί κατέχουν και που μόνο η αλήθεια αυτή μπορεί να λύσει με αυθεντικό τρόπο το μυστήριο της ιστορίας. Ωστόσο, η θεωρία του ιστορικού υλισμού με τις αντιφάσεις του από μόνη της υπονομεύει την αυθεντικότητά της. Δεν μπορεί ο μαρξισμός να απαιτεί την κατοχή της απόλυτης αλήθειας όταν σαν θεωρία αντανάκλα σχέσεις οικονομικών συμφερόντων, υπηρετώντας, παράλληλα, συμφέροντα της στιγμής.

Αντιθέτως, εάν ο μαρξισμός διατείνεται ότι κατέχει την αλήθεια και φωτίζει τα μυστήρια αυτού του κόσμου, τότε αναπότρεπτα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα της παραδοχής, όντως, μιας απόλυτης αλήθειας που διέπει τον κόσμο. Εάν, βέβαια, κάθε θεωρία για τον μαρξισμό αποτελεί ένα απλό «υπεροικοδόμημα» της οικονομίας, τότε οι αξιώσεις του περί της κατοχής της απόλυτης αλήθειας καταρρέουν. Ως καθαρά δογματιστές, όμως, οι μαρξιστές δεν ασχολούνται με την αξίωση άλλων θεωριών να ψελλίσουν κάτι. Αυτές αποτελούν «αιρέσεις», με το μαρξισμό, έτσι, να διεκδικεί την εκπροσώπηση μίας οικουμενικής απελευθερωτικής αποστολής. Ο μαρξισμός, παρά

την κάποια αλήθεια στις σκέψεις του, ουσιαστικά, είναι μία νέα θρησκεία, με τον υλισμό να αποτελεί, απλώς, ένα όπλο στον αγώνα του κατά του Χριστιανισμού.¹⁹⁹

Η θρησκεία, βέβαια, του επαναστατικού σοσιαλισμού υποκύπτει στους τρεις πειρασμούς τους οποίους νίκησε στην έρημο ο Χριστός. Ο επαναστατικός σοσιαλισμός θέλει να γίνει το βασίλειο αυτού του κόσμου, να εξασφαλίσει την κοινωνική σωτηρία με ένα θαύμα και να μεταμορφώσει τις πέτρες σε ψωμί. Υπόσχεται ευτυχία εάν αρνηθεί ο άνθρωπος την ελευθερία του. Καταναγκάζει σε μία αρετή και μία υποχρεωτική αδελφοσύνη. Αλλά η διαφορά του με τη θρησκεία του Χριστιανισμού είναι ότι σοσιαλισμός αναφέρεται σε συντρόφους και όχι σε αδέρφια, τα οποία παραπέμπουν σε ένα κοινό πνευματικό πατέρα, σε μία αδελφοσύνη προϊόν της θείας χάριτος. Δεν μπορεί να υπάρξει στον Χριστιανισμό μία καταναγκαστική αγάπη.²⁰⁰

Ο μαρξισμός αδυνατούσε να αντιληφθεί και δεν δεχόταν πως η θρησκεία είναι μια ιδιωτική υπόθεση. Ο λόγος αυτής της άρνησης πηγάζει από το γεγονός ότι και ο ίδιος ο μαρξισμός ουσιαστικά λαμβάνει τη θέση μίας θρησκείας. Δεν υπάρχει καμία θέση για τον Χριστιανισμό, όπως και για κάθε θρησκευτική πίστη, στο κομμουνιστικό στρατόπεδο. Ο κομμουνισμός είναι μία «εκκλησία» με τα δικά του δόγματα και επιβάλει τι πρέπει ο οπαδός του να πιστέψει. Ο κομμουνιστής, έτσι, χάνει την ελευθερία του. Οτιδήποτε διαφορετικό από τα πιστεύω του κομμουνισμού αποτελεί μία αίρεση. Ο κομμουνισμός στο βάθος της ιδεολογίας του εμπεριέχει πραγματικά μία αλήθεια. Η αλήθεια, όμως, αυτή κατανοήθηκε εσφαλμένα και παραμορφώθηκε φρικτά.

Το ψέμα, από την άλλη πλευρά, του κομμουνισμού δεν εντοπίζεται στην οικονομική, πολιτική ή κοινωνική του κατεύθυνση. Το ψέμα του κυρίως έγκειται στην άρνηση της ελευθερίας του πνεύματος, του Θεού και του ανθρώπου. Κατά βάση ο κομμουνισμός είναι η συνέπεια όλης της ανά τους προηγούμενους αιώνες στρεβλής πραγμάτωσης του Χριστιανισμού με τις αμαρτίες που ταλάνιζαν τους κόλπους του. Δεν παύει όμως στο βάθος της ουσίας, ο Χριστιανισμός να είναι και να παραμένει πολύ περισσότερο ρίζοσπαστικός από τον κομμουνισμό. Αδυνατεί ο κομμουνισμός να δημιουργήσει έναν νέο άνθρωπο και μία καινούργια ζωή. Ο Χριστιανισμός προσβλέπει στην

¹⁹⁹. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 20-27

²⁰⁰. Ν. Μπερντιάεφ, *Γιά τήν κοινωνική ανισότητα*, σελ. 241-244, 248

πραγματική μεταμόρφωση του κόσμου και του ανθρώπου με τη Βασιλεία του Θεού.²⁰¹

Ο Μαρξ διατύπωσε την εμβληματική του φράση πως η θρησκεία είναι το όπιο του λαού για να καταφέρει να αποτινάξει η εργατική τάξη το ζυγό της δουλείας και να απελευθερωθεί από κάθε θρησκευτική πίστη. Με τη θρησκεία ο άνθρωπος δεν μπορεί να προσεγγίσει την ευτυχία. Υποπίπτει σε φαντασιώσεις και υποδουλώνεται σε ψεύτικα αγαθά, ενώ αδυνατεί να αποκτήσει δύναμη. Για αυτόν το λόγο η θρησκεία αποτελεί το όπιο του λαού. Τα πάντα για τον Μαρξ, όπως και η θρησκευτική πίστη, έχουν διαμορφωθεί και αναπτυχθεί ένεκα αυτής της καταπίεσης της μίας τάξης προς την άλλη.

Η συνείδηση, όμως, προσδιορίζεται από το ον και όχι το αντίστροφο. Το ον, δηλαδή, αποτελεί την εκμετάλλευση της μίας τάξης από την άλλη. Αυτό όμως εκφράστηκε διαφορετικά στη συνείδηση των βασανιστών και διαφορετικά στη συνείδηση των βασανισμένων. Τίθεται εν νέου στο σημείο αυτό πλαγίως το ερώτημα εάν ο χριστιανισμός γεννήθηκε από τη συνείδηση των κατώτερων τάξεων και από τους καταπιεσμένους και αποτελούσε την ιδεολογία των φτωχών, τότε πώς μπόρεσε ο κατατρεγμένος άνθρωπος να μετατρέψει το αποκούμπι του σε μέσο εκμετάλλευσης ικανό μάλιστα να του επιφέρει δικαιολογημένα το μαρτύριο από τους εξουσιαστές επειδή δεν αφήνει το προλεταριάτο να ευτυχίσει.

Η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, όμως, θα λέγαμε πως αποτελεί το προπατορικό αμάρτημα της ανθρωπότητας. Ο μαρξισμός μισεί τη θρησκεία ενώ έχει θρησκευτικές αξιώσεις και ουσιαστικά θέλει να την υποκαταστήσει. Επιθυμεί να επιβάλει τη γήινη και ανθρώπινη βασιλεία εξοβελίζοντας την Βασιλεία των Ουρανών.²⁰²

6.3.2 Η ιδέα του προλεταριακού μεσσιανισμού

Πολλοί πριν τον Μαρξ είχαν διατυπώσει για την πάλη των τάξεων. Ο Μαρξ, ωστόσο, είναι κατ' εξοχήν εκείνος που θα μιλήσει για το προλεταριάτο ως τον επικείμενο ελευθερωτή της ανθρωπότητας, προσδίδοντάς του, έτσι στοιχεία μεσσιανικά. Ο Μαρξ, ένεκα και της εβραϊκής του καταγωγής, δεν κατάφερε να απαγκιστρωθεί από

²⁰¹. N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, σελ. 60-61, 63-64, 66

²⁰². N. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, ό. π. σελ. 32-34, 36

τη μεσσιανική ιδέα. Άνηκε στην ομάδα των Εβραίων που αρνήθηκαν το Χριστό ως τον Μεσσία. Πρέσβευε, ωστόσο, την έλευση του βασιλείου του Θεού επί της γης, ακόμα και χωρίς θεό. Ο Μεσσίας για τον Μαρξ παρουσιάστηκε στα χαρακτηριστικά του προλεταριάτου της εργατικής τάξης.

Ο θρίαμβος του παγκόσμιου προλεταριάτου θα βάλει τέλος στο βασίλειο της ανάγκης που διέπει την ανθρωπότητα και θα εγκαινιάσει το βασίλειο της ελευθερίας. Θα γκρεμίσει τις αυταπάτες της ανθρωπότητας, θα εξαλείψει την πάλη των τάξεων και θα τις καταργήσει. Η φύση αυτή, βέβαια, του προλεταριάτου δεν αποτελεί μελέτη επιστημονική. Εδράζεται σε καθαρή πίστη, σύμφωνα και με τους λόγους του Αποστόλου Παύλου, ο οποίος όριζε την πίστη σε αποδείξεις αοράτων πραγμάτων. Αυτό που έχει στα μάτια του ο Μαρξ δεν emπίπτει σε επιστημονική γνώση.

Τον μαρξισμό δεν τον ενδιαφέρει το ιστορικό προλεταριάτο. Ασχολείται μόνο με την ιδέα του προλεταριάτου. Η θεωρητική αυτή ιδέα είναι ενδεδυμένη με στοιχεία μεσσιανικά και φέρει συμπτώματα μίας θρησκευτικής πίστης, όσο και αν ο μαρξισμός δεν επιτρέπει επ' ουδενί μία παρόμοια πίστη. Ο μαρξισμός δεν βασίζεται στην ιστορική εμπειρία. Η αλήθεια του προλεταριάτου, εν ολίγοις, φανερώθηκε στον Μαρξ, ο οποίος όφειλε να την διατρανώσει. Δεν δόθηκε βέβαια απάντηση για ποιο λόγο η αλήθεια αυτή θα έπρεπε να αποκαλυφθεί μόνο στις κατώτερες τάξεις και στον φτωχό εργάτη.

Η ιδέα αυτή του προλεταριάτου, της μέλλουσας, δηλαδή, κοινωνικής ολότητας, αποτελεί για τον Μαρξ μία θεότητα. Είναι έντονη, βέβαια, η αντίφαση του υλισμού τού Μαρξ με μία τέτοια πίστη ενός προλεταριάτου, το οποίο θα καταφερθεί σαν γροθιά εναντίον της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Τέτοια πίστη ανταποκρίνεται μόνο σε θρησκευτικές ελπίδες. Κατά τον ίδιο, δε, τρόπο, τέτοιες προσδοκίες αποδεικνύουν βαθύτατες ψυχικές δυνάμεις που καλούνται, εν τούτοις, να εκπληρωθούν μέσα σε ένα κλίμα καθαρά άθεο και υλιστικό. Ο μαρξισμός δεν αναγνωρίζει την πνευματική και εσωτερική ζωή του όντος. Ο άνθρωπος δεν αποτελεί σκοπό, αλλά ένα μέσο. Η ανθρώπινη ψυχή, εν αντιθέσει με τον Χριστιανισμό, δεν λογαριάζεται. Η συμπόνια και το έλεος δεν έχουν καμία θέση. Ο άνθρωπος θυσιάζεται μπροστά σε αυτή την ιδέα του προλεταριάτου.

Ομοίως, δεν υπάρχει θέση για αυτόνομη πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου. Η ελευθερία της συνείδησης και η δημιουργική πρωτοβουλία δεν χωρούν πουθενά, και δικαιολογημένα για τον μαρξισμό, εφόσον όλα επιλύονται εξωτερικά βάσει της

άψογης και βαθύτατης οργάνωσης του προλεταριάτου. Η άρνηση, όμως, της ελευθερίας και της συνείδησης του ανθρώπου οδηγούν στην ηθική και πνευματική κατάπτωση. Ο άνθρωπος πλέον δεν έχει καμία σημασία και λαμβάνει το ρόλο που έχει ένα τούβλο εντός ενός οικοδομήματος ή μία βίδα μέσα σε μια τεράστια μηχανή. Στο μαρξισμό δεν συναντά κανείς μόνο την άρνηση στο θεό. Μέσα από αυτή τη στάση οι μαρξιστές προχωρούν και στην άρνηση της αγάπης για τον πλησίον. Αντιπαραθέτουν την αγάπη για την κοινωνία, για το προλεταριάτο, πλην όμως αυτό δεν ονομάζεται αγάπη του πλησίον, αλλά αγάπη του μακρινού. Στην αγάπη του μακρινού, στη βασιλεία του Θεού, προσβλέπει και ο Χριστιανισμός, αλλά ο δρόμος για εκεί περνά μέσα από τον πλησίον. Μόνο η χάρη του Χριστού θα μπορούσε να ανανεώσει τις ανθρώπινες ψυχές και να επιλύσει το κοινωνικό ζήτημα.²⁰³

Αν και διατείνεται ο μαρξισμός περί του διαλεκτικού υλισμού, η μέθοδός του και οι αξιώσεις του δεν είναι διόλου εμπειρικές. Δέχεται τυφλά τις αντιλήψεις και τα δόγματά του, αμφισβητώντας την ιστορική εμπειρία. Ένεκα, τέλος, του προλεταριάτου ο Μαρξ δεν αναγνωρίζει καμία δημιουργική αυθυπαρξία της ανθρώπινης προσωπικότητας.²⁰⁴ Το φιλοσοφικό ρεύμα του οικονομικού υλισμού του Μαρξ εκλογίκευσε έως το ύστατο σημείο οποιαδήποτε ιστορικά μυστήρια. Ο μαρξισμός, πέρα από κάθε άλλο φιλοσοφικό ή ιστορικό ρεύμα, απαξιώνει και διαβρώνει μεθοδικά και με συνέπεια όλες τις ιερές και ιστορικές παραδόσεις μέχρι του σημείου της ανταρσίας και της επανάστασης έναντι αυτής της ιστορικότητας. Για τον μαρξισμό δεν υπάρχει καμία υπόνοια ψυχής στην Ιστορία και ουδεμία μυστηριακή ζωή.

Δεν υπάρχει τίποτα άλλο πέρα από την υλική οικονομική παραγωγή. Εάν θα μπορούσε ο μαρξισμός να μιλήσει για οντολογία, αυτή θα περιοριζόταν στις οικονομικές μορφές. Ο Μαρξ παρουσιάζεται δίκην προφήτη αξιώνοντας ότι η θεωρία του δεν είναι μία αυταπάτη, αλλά η απόλυτη αλήθεια. Παρουσιάζεται η θεωρία του ως η μόνη διαφωτιστική και φωτισμένη. Κατά κάποιο τρόπο, ο μαρξισμός εμφανίζεται με ανάλογες μεσσιανικές αξιώσεις όπως εκείνες του αρχαίου Ισραήλ.²⁰⁵

²⁰³. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 32-41, 43

²⁰⁴. Ν. Berdiaeff, *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, σελ. 49-50, 53-54

²⁰⁵. Ν. Μπερντιάεφ, *Το νόημα της Ιστορίας*, σελ. 51-54

6.4 Χριστιανισμός και Κομμουνισμός

6.4.1 Ο Χριστιανισμός και η δραστηριότητα του ανθρώπου

Η Σοβιετική προπαγάνδα στην προσπάθειά της να πολεμήσει τον Χριστιανισμό κατέφυγε σε διάφορα επιχειρήματα. Διακήρυττε πως ο Χριστιανισμός υποτιμά την ανθρώπινη δραστηριότητα, υποτάσσει τον άνθρωπο στο πεπρωμένο του, τοποθετώντας τον σε μία κατάσταση παθητική. Τον συμφιλιώνει με την κοινωνική αδικία με πρόσχημα το θέλημα του Θεού, εναποθέτοντας, έτσι, ο άνθρωπος εκεί τις ελπίδες του. Τα πάντα ίσως για την αντίθεση του μαρξισμού με τον Χριστιανισμό περικλείονται στην πρόταξη του τρακτέρ έναντι της προσευχής. Και όλη αυτή η άφεση του ανθρώπου από τον Χριστιανισμό στην έκπτωση και στην ταπείνωση δικαιολογείται ένεκα της αμαρτίας της ανθρώπινης φύσης.

Ο καθαγιασμός του άδικου συστήματος της ζωής από τον Χριστιανισμό, καταγγέλλει ο μαρξισμός, οφείλεται ακριβώς εκεί, στην απόπειρα, δηλαδή, εκμετάλλευσης του ανθρώπου που βασίζεται στη διδαχή της πτώσης. Πράγματι, η διαστρέβλωση του μηνύματος του Χριστιανισμού οδηγεί σε αυτά τα παράδοξα φιλοσοφικά συμπεράσματα και στη δουλοπρεπή αντιμετώπιση της ζωής με την άρνηση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο Χριστιανισμός, όμως, με ενάργεια προτάσσει την ευαγγελική ρήση και παραινεί τον άνθρωπο να ζητά πριν από όλα τη Βασιλεία του Θεού. Όχι μόνο δεν ταπεινώνει ο Χριστιανισμός τον άνθρωπο, αλλά τον καλεί σε απώτατα ύψη.

Δεν αναμένει ο Χριστιανισμός διαρκώς το θαύμα και δεν προτείνει αυτή τη στάση ζωής, η οποία οδηγεί στον πειρασμό της παθητικότητας. Το θαύμα, άλλωστε, δεν γίνεται πάνω από τον άνθρωπο, αλλά πάντοτε με τη δημιουργική και ενεργητική συνεργασία του. Ιστορικά, μάλιστα, οι λαοί που ασπάστηκαν τον Χριστιανισμό, και ειδικότερα της Δύσης, επιδόθηκαν σε μία έντονη δημιουργική δραστηριότητα. Ο δυναμισμός αυτών των λαών κατά τη χριστιανική εποχή ήταν απaráμιλλος. Αυτό, δε, το γεγονός οφείλεται στην βαθύτατη πίστη των ανθρώπων στο βασίλειο του Θεού, το οποίο δεν δρα απωθητικά για τον άνθρωπο, αλλά καθίσταται πηγή έμπνευσης για κάθε του έργο. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι ουτοπίες και ιδεολογίες του 19^{ου} αιώνα με

προεξάρχουσα τη μαρξιστική θεωρία αναπτύχθηκαν μόνο στον χριστιανικό κόσμο. Ειδικότερα για τον Μαρξ, είναι αυτός ο ίδιος ο οποίος μεταθέτει τη χριστιανική αντίληψη για τη βασιλεία του Θεού στο μεσσιανικό προλεταριάτο.²⁰⁶

Όλες οι ανωτέρω προπαγανδιστικές απόψεις του μαρξισμού κατά του Χριστιανισμού δεν επαληθεύονται διόλου. Το Ευαγγέλιο και η χριστιανική αποκάλυψη διαρκώς απαιτούν τη δραστηριότητα του ανθρώπου εκφρασμένη εμπράκτως, και κυρίως, στο πρόσωπο του πλησίον. Ο Χριστιανισμός επίμονα τονίζει την προσπάθεια για την κατάκτηση του Βασιλείου του Θεού, πάντοτε με ελεύθερη συνείδηση, όπως, άλλωστε, φανερώθηκε και από την ελεύθερη άρνηση από τους χριστιανούς στη λατρεία του καίσαρα. Ως δημιουργήμα και εικόνα του Θεού ο άνθρωπος καλείται σε συνεχή δημιουργία που θα τον τοποθετήσει πάνω από τη φύση του. Τίποτα δεν δύναται να κατορθώσει ο άνθρωπος εάν εντός του δεν υπάρχει κάποια ρυθμιστική και πνευματική αρχή, η οποία θα του επιτρέψει να επιβληθεί στη φύση του ανεξάρτητα από εξωτερικές αντιδράσεις.²⁰⁷

Το ερώτημα για το ποιος επιτρέπει, και αν, την ανθρώπινη δραστηριότητα δεν θα έπρεπε να τεθεί στον Χριστιανισμό, αλλά μάλλον στο μαρξισμό. Εάν ό,τι πράττει ο άνθρωπος και ό,τι σκέφτεται δεν είναι τίποτα άλλο παρά αντανάκλαση της υλιστικής πραγματικότητας, τότε μοιραία οδηγούμαστε και σε μία απρόσωπη κοινωνική πραγματικότητα. Δεν γίνεται κατανοητό με ποιον τρόπο ο ελεύθερος αυτοδυναμισμός μπορεί να ταυτιστεί με μία υλιστική διαδικασία. Με ποιον τρόπο, δηλαδή, η ύλη μπορεί να είναι διαλεκτική και ενεργητική.

Μέσα από μία άνομη παραχάραξη της καθιερωμένης ορολογίας, ο μαρξισμός προσπαθεί να μεταφέρει στα σπλάχνα της ύλης ιδιότητες που ανήκουν εξολοκλήρου στο πνεύμα. Οποιαδήποτε μεταμόρφωση του κόσμου και εκμηδένιση των δυνάμεων της φύσης είναι βέβαιο πως δεν επιτυγχάνεται δια της άλογης ύλης και της άσκοπης κοινωνικής ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο μαρξισμός διατείνεται ψευδώς πως υπερασπίζεται την ανθρώπινη δραστηριότητα έναντι της παθητικότητας του Χριστιανισμού, όταν την ίδια στιγμή αγνοούν το ανθρώπινο πρόσωπο για χάρη ενός παγκόσμιου προλεταριάτου. Ο άνθρωπος είναι δραστήριος όταν δημιουργεί τη δραστηριότητα και όχι όταν η δραστηριότητα δημιουργεί εκείνον.

²⁰⁶. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 52-57, 78

²⁰⁷. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα*, ό. π. σελ. 60-64

Δεν αποδέχεται ο χριστιανός ποτέ μία μοιρολατρική στάση μέσα στην κοινωνία. Ο Θεός δεν ενεργεί ερήμην του, αλλά ο Θεός ενεργεί δια μέσου του ανθρώπου και δια μέσου της ελευθερίας του. Οι μαρξιστές, βέβαια, απαντούν με την πρόταξη του αγώνα και της δραστηριότητας των τάξεων, αρνούμενοι τάχα τον ορθολογισμό. Την ίδια στιγμή, βέβαια, εκφεύγουν σε έναν ανήκουστο ανορθολογισμό που θέλει υπαρκτή την ελευθερία της ύλης. Ο μηχανισμός, επομένως, ο οποίος για τον Χριστιανισμό αποκρούει την δραστηριότητα του ανθρώπου, δηλαδή η ύλη, για τον μαρξισμό τώρα μένει έκθετος.

Ο μαρξισμός, με άλλα λόγια, δεν νομιμοποιείται επ' ουδενί λόγο να ερμηνεύει μηχανικά τον Χριστιανισμό. Όταν ο μαρξισμός αποπειράται να ερμηνεύσει καθ' αυτόν τον τρόπο τον Χριστιανισμό, καταλήγει να πράττει το ίδιο και για τον προωθητικό μηχανισμό της ύλης, από την οποία αξιώνει ένα δήθεν κληροδότημα ελευθερίας. Η δράση του Θεού επάνω στον άνθρωπο προϋποθέτει την ελευθερία του πνεύματος. Το πνεύμα είναι αυτό που επιφέρει ελευθερία και η ύπαρξη του πνεύματος προϋποθέτει έναν Θεό. Η τυραννία και η βία που ταλανίζουν ιστορικά την ανθρωπότητα δεν έχουν επιβληθεί από τον Χριστιανισμό και την Εκκλησία. Εάν ο μαρξισμός αρνείται το πνεύμα και ό,τι με αυτό συνδέεται, τότε σίγουρα καταλήγει αναπότρεπτα στην πίστη της φύσης και της κοινωνίας, τα οποία, όμως, είναι συνώνυμα της παθητικότητας.²⁰⁸

6.4.2 Προεκτάσεις ατομικού κομμουνισμού και προσωπικού Χριστιανισμού

Για να εδραιώσει ο κομμουνισμός τον ακραίο, απόλυτο και ολοκληρωτικό κρατισμό του απαιτούσε μία ομοιομορφία στη σκέψη. Το εγχείρημα της αντικατάστασης του Χριστιανισμού βασιζόταν στη δεδομένη αλήθεια πως ο άνθρωπος ως ον θρησκευτικό πάντοτε αναζητάει το Θεό, ακόμα και αν πρόκειται για θεούς επίπλαστους.²⁰⁹ Ο κομμουνισμός δεν αποδέχεται ούτε την ατομική έκφραση της θρησκευτικής ζωής του ανθρώπου. Ο Καρλ Μαρξ, τονίζεται εκ νέου, ήταν ξεκάθαρος αναφερόμενος στη θρησκεία ως το όπιο του λαού. Για τον ίδιο, η θρησκεία αποτελούσε ένα μεγάλο εμπόδιο για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης και εν γένει της ανθρωπότητας.

²⁰⁸. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα*, ό. π. σελ. 65-71

²⁰⁹. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Οί πηγές και τό νόημα τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμοῦ*, ἔλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, χ.ε.ε.) 231-232, 235

Πάγια αρχή κάθε κομμουνιστή ήταν ο όρκος του περί της αθεΐας και της διακοπής των σχέσεων με την Εκκλησία. Ήταν ο μόνος τρόπος για να αναχθεί ο κομμουνισμός στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας. Ο κομμουνιστής πρέπει να είναι ένας μαχητικός άθεος και υλιστής. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο κομμουνισμός διεκδικούσε για τον εαυτό του έναν χαρακτηρισμό ως μία αθεϊστική αίρεση

Η άρνηση της ελευθερίας της συνείδησης και της σκέψης που επέβαλαν οι κομμουνιστές και η μηδενική ανοχή απέναντι σε κάθε θρησκεία οδηγεί στο συμπέρασμα ότι επιθυμούσαν τη δημιουργία μίας ιδεοκρατίας, η οποία ισοδυναμούσε με δικτατορία. Το κομμουνιστικό κράτος ανέλαβε το ρόλο της Εκκλησίας και, αγωνίστηκε, όπως η Εκκλησία, για να φανερώσει την αλήθεια στις ψυχές των κομμουνιστών.²¹⁰ Ο κομμουνισμός θέλησε διακαώς πέραν της δικαιοσύνης να πραγματώσει και την αδελφότητα μεταξύ των ανθρώπινων σχέσεων μέσω της πειθαρχίας και της εξωτερικής επιβολής.

Ο Χριστιανισμός πρεσβεύει ότι ο άνθρωπος είναι μία πραγματικότητα πολύ πιο βαθιά και ουσιαστική από την κοινωνία. Μπορεί να κληθεί κάποιες φορές να θυσιάσει και τη ζωή του, αλλά ποτέ δεν θα κληθεί να κάνει κάτι αντίστοιχο για την προσωπικότητά του. Είναι η προσωπικότητά του που έχει κληθεί για την κατάκτηση της αιώνιας ζωής. Το άτομο, το οποίο εξαρτάται από την κοινωνία και το είδος και αποτελεί μία κοινωνική και βιολογική κατηγορία διαφέρει υπαρκτά από το πρόσωπο, το οποίο είναι μία πνευματική κατηγορία. Δεν μπορεί η προσωπικότητα να εξαρτάται από ένα σύνολο διότι από μόνη της αποτελεί μία ολότητα. Έγκειται στον πνευματικό και όχι στο φυσικό κόσμο.

Δεν επιτρέπεται να ξεχωρίζουν οι άνθρωποι με βάση την κοινωνική τους κατάσταση, αλλά με βάση τις προσωπικές τους ιδιότητες. Ο κομμουνισμός αποβλέπει στον καιροσκοπισμό και είναι και ένα κίνημα που δεν δημιουργεί στους κόλπους του μάρτυρες, αλλά, αντιθέτως, δημιουργεί μάρτυρες στους άλλους. Ο μαρξισμός δεν εντοπίζει προβλήματα στον άνθρωπο, μόνο προβλήματα στην κοινωνία. Η κοινωνία είναι το αρχικό φαινόμενο και ο άνθρωπος ως επιφανόμενο αποτελεί εξάρτημα της οικονομικής μηχανής. Όταν, δε, ο μαρξισμός κατηγορεί τον καπιταλισμό για εκμετάλλευση και απανθρωποίηση του ανθρώπου, έρχεται σε μεγάλη αντίφαση κάθε

---

²¹⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Οί πηγές και τό νόημα*, ό. π. σελ. 240-243, 245-246

φορά που προτάσσει ως οντολογία της κομμουνιστικής ιδεολογίας το πρόσωπο του ανθρώπου να αποτελεί όργανο της οικονομικής διαδικασίας.²¹¹

Ο κομμουνισμός μπορεί να σταθεί ως μία ευκαιρία αφύπνισης για τον Χριστιανισμό και να επιφέρει μία ανάπτυξη ενός κοινωνικού χριστιανισμού. Κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται την προσπάθεια μεταμόρφωσης του Χριστιανισμού σε μία κοινωνική θρησκεία. Προτρέπει όμως στη στενή επανασύνδεση της χριστιανικής αλήθειας με τη ζωή και την έξοδο από την σκλαβιά στην οποία είναι παραδομένη. Ο άνθρωπος βιώνει την απειλή της ύπαρξής του πανταχόθεν. Μόνο με την πνευματική θωράκιση μπορεί να αποφύγει τους κινδύνους. Οφείλει ξανά ο Χριστιανισμός να υπερασπιστεί την ακεραιότητα του ανθρώπινου προσώπου.²¹²

Πρέπει για τους Χριστιανούς ο κομμουνισμός να έχει μία πολύ ιδιαίτερη σημασία υπενθυμίζοντας και καταγγέλλοντας πάντοτε το ανεκπλήρωτο καθήκον του χριστιανικού ιδεώδους. Το έργο της κοινωνικής δικαιοσύνης το έχουν αναλάβει οι δυνάμεις του κακού. Η τραγωδία, βέβαια, είναι πως ο υλιστικός κομμουνισμός είναι πιο εύκολα εφαρμόσιμος από τον χριστιανικό κομμουνισμό. Απορρίπτοντας την ανθρώπινη προσωπικότητα ο κομμουνισμός πλέον έχει πιο ελαφρύ έργο. Είναι σαφώς πιο εύκολα εφαρμόσιμη η κομμουνιστική αλήθεια έναντι της χριστιανικής. Απαιτούνται πολλά περισσότερα από τους Χριστιανούς.²¹³

Η θρησκευτική αποτυχία του μηδενισμού, εκεί που καταλήγει, δηλαδή, ο κομμουνισμός, έγκειται στην άρνηση του μυστηρίου του Σταυρού και της έννοιας του πόνου. Στο πιο γνήσιο, όμως, σχήμα του ο μηδενισμός ενέχει μία ασκητική πίστη, η οποία είναι στερημένη από τη χάρη του Θεού. Πρόκειται για έναν ασκητισμό στο όνομα μίας τέλει κοινωνίας και ενός μελλοντικού καλού της ανθρωπότητας. Ο μηδενισμός επιδιώκει την αποδέσμευση του ανθρώπου από τη δουλεία του κοινωνικού περιβάλλοντος, των θεσμών, των νόμων και των παραδόσεων, καταλήγοντας να υποδουλώσει τον άνθρωπο σε έναν ωφελμισμό και στα συμφέροντα της κοινωνίας.

Η ηθική του προσώπου συνθλίβεται ενώπιον της ηθικής της ομάδας, του κόμματος και της κοινωνίας. Ο άνθρωπος, κατά τον μηδενισμό, πρέπει να αρνηθεί τον Θεό για να πραγματοποιηθεί η βασιλεία του Θεού επί της Γης. Αυτό δεν είναι τίποτα άλλο

²¹¹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Οι πηγές και τό νόημα*, ό. π. σελ. 257, 260-262

²¹². Ν. Μπερντιάγιεφ, *Μαρξισμός και Χριστιανισμός*, έλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Αθήνα: Έκδόσεις Μήνυμα, 1977) 46-47

²¹³. Ν. Berdyaev, *The Russian Revolution*, αγγλ. μετ. D.B. (London: Sheed & Ward, 1931) 54, 57, 94

από άγνοια του πάσχοντος Χριστού και της θυσιαστικής του προσφοράς. Χωρίς ψήγματα θρησκευτικά μέσα στην ψυχή του, όμως, ο άνθρωπος δεν δύναται ούτε υπερ και αυτού του ίδιου του μηδενισμού να θυσιαστεί. Το σβήσιμο κάθε θρησκευτικής πίστης από την ψυχή του ανθρώπου μοιραία συνεπάγεται και το σβήσιμο της κομμουνιστικής πίστης. Ο άνθρωπος πρέπει να αναζητήσει τις ρίζες του αθεϊσμού στην άρνηση του πόνου από αυτόν τον ίδιο τον άνθρωπο και στη μη αποδοχή του Σταυρού.²¹⁴

Αν και οι μαρξιστές γεννήθηκαν και μεγάλωσαν μέσα στους μύθους, ο ίδιος ο μαρξισμός δεν θα πρέπει να λογίζεται ως μία ουτοπία. Ουτοπία θα πρέπει να λογίζεται η θεώρηση του μαρξισμού από τη σκοπιά της πνευματικής αναζήτησης. Δεν δύναται ο μαρξισμός να απαντήσει όλα τα ερωτήματα της ανθρώπινης ζωής και να την αποδεσμεύσει από την τραγικότητά της. Η πιο πεζή, δε, και αξιολύπητη φιλοδοξία του μαρξισμού είναι η απόπειρά του να κατανικήσει την τραγικότητα του θανάτου, μέσω της καταβύθισης της ανθρώπινης προσωπικότητας σε μία συλλογικότητα.

Η τραγωδία του θανάτου βρίσκει τη λύση της μόνο στη χριστιανική πίστη της Ανάστασης. Το βασίλειο του πνεύματος μόνο εσχατολογικά δύναται να λογίζεται, εκεί που αρμονικά θα βιώνεται το αίσθημα της ελευθερίας. Στο βασίλειο του καίσαρα, απεναντίας, υφίσταται μόνο η εκμηδένιση της ελευθερίας.²¹⁵

---

²¹⁴. Ν. Μπερντιάεβ, *Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού*, σελ. 123, 127-128, 133-134, 142, 149

²¹⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, σελ. 213-214, 216, 220

7. Μπερντιάγιεφ και Ντοστογιέφσκι

7.1 Το πορτραίτο του Ντοστογιέφσκι

Ο ίδιος ο Μπερντιάγιεφ αναφέρει τη βαθιά και έντονη επίδραση που άσκησε επάνω του ο Ντοστογιέφσκι και το πόσο κατάφερε να συγκλονίσει την ψυχή του.²¹⁶ Οι ήρωες στα μυθιστορήματα του Ντοστογιέφσκι είχαν μεγαλύτερη σημασία για τον Μπερντιάγιεφ από τις φιλοσοφικές και θεολογικές σχολές σκέψης. Στα χέρια τους έλαβε τον Χριστιανισμό.²¹⁷ Μέσα από τον Ντοστογιέφσκι ο Μπερντιάγιεφ θα προσπαθήσει να αναδείξει, εκτός από τον ίδιο τον μυθιστοριογράφο, τις ιδέες του.

Ο Μπερντιάγιεφ στο έργο του “Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού” κάνει αναφορά στον μηδενισμό. Μέσα από τα λόγια του Ντοστογιέφσκι, αναφερόμενος πάλι στον μηδενισμό, θα διατυπώσει πως κατά βάθος οι Ρώσοι είναι λίγο έως πολύ μηδενιστές. Σημειώνει περί μίας διπολικότητας που κατατρέπει τη ρωσική ψυχή, η οποία αγωνίζεται, και σχεδόν ασθμαίνει, για την έλευση κάποιου καινούργιου πράγματος και μίας νέας Αποκάλυψης. Προσδοκά την καταστροφή του κόσμου και την εκ νέου δημιουργία. Παρουσιάζεται δηλαδή ο ρώσικος μηδενισμός σαν μία εκφυλισμένη Αποκαλυπτική. Επιθυμούν σφόδρα οι Ρώσοι να φτάσουν ως το τέλος της πολιτιστικής και ιστορικής προόδου απλώς με ένα άλμα.

Σε αντίθεση ίσως για ό,τι μετέπειτα θα ακολουθούσε στη Ρωσία με την έλευση του διαλεκτικού υλισμού, ο Ντοστογιέφσκι, θα μπορούσε να διαλεχθεί, ενδεχομένως, απολογητικά προς τον μαρξισμό, εφόσον η πραγματικότητα για αυτόν δεν βασίζεται σε εξωτερικές μορφές της ζωής, αλλά μόνο στο βάθος του ανθρώπινου πνεύματος. Η πραγματικότητα για τον Ντοστογιέφσκι, κάτι που διακρίνει, σταχυολογεί και αναφέρει ο Μπερντιάγιεφ, έγκειται στη σχέση μεταξύ του Θεού και του ανθρώπου.

²¹⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ελλ. μετ. Ν. Ματσούκας (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2008) σελ. 9

²¹⁷. P. A. Scaringi, *Freedom and the “Creative Act” in the writings of Nikolai Berdiaev: An evaluation in light of Jurgen Moltman’s theology of freedom*, σελ. 11

Αλλά και οι ανθρώπινες σχέσεις και εκείνο που ενώνει τους ανθρώπους μεταξύ τους δεν είναι οι εξωτερικές μορφές της ζωής, αλλά μύχιες και ασυνείδητες εντός των ανθρώπων διεργασίες. Δεν χωρά πουθενά, δηλαδή, μία τυχειότητα ενός εμπειρικού ρεαλισμού.

Όλες οι αλλαγές και οι συγκρούσεις στις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους δεν ανταποκρίνονται σε σταθμητούς και αξιολογήσιμους παράγοντες. Κινούνται στο επίπεδο του πνεύματος. Ο Ντοστογιέφσκι θέλει να δώσει εκ νέου τη χαμένη πίστη στον άνθρωπο. Η πίστη, δε, αυτή ουδεμία σχέση έχει με έναν επιπόλαιο ανθρωπισμό, όπως παρουσιάζεται. Η πίστη στον άνθρωπο που προτείνει ο Ντοστογιέφσκι ανταποκρίνεται στην πίστη στον Χριστό. Ο άνθρωπος, ο οποίος αριστοτεχνικά αποκαλύπτεται από τον Ντοστογιέφσκι στα έργα του να οδηγείται στην καταστροφή, βρίσκει τη λύτρωση, όταν βλέπει μέσα του να λάμπει το φως του Χριστού.

Ο Ντοστογιέφσκι, επομένως, κάτι για το οποίο συνηγορεί ο Μπερντιάγιεφ, καλεί τον άνθρωπο να επιστρέψει εκ νέου προς τον εσωτερικό του κόσμο, προς την πνευματική του εμπειρία και το πνευματικό του βάθος. Με τον τρόπο αυτό, βεβαιώνει ο Ρώσος συγγραφέας, θα καταφέρει να σπάσει ο άνθρωπος το απόστημα της επιφανειακής υλικής και ψυχολογικής πραγματικότητας. Το πνεύμα του ανθρώπου βρίσκεται μόνο εντός του. Μόνο ο άνθρωπος και δια μέσου του ανθρώπου δύναται να γνωρίσει το Θεό. Μόνο μέσα από την ελεύθερη αναζήτηση και από την ελεύθερη αγάπη προς τον Θεό μπορεί ο άνθρωπος να Τον αντικρύσει.²¹⁸

---

²¹⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, σελ. 15, 17-18, 25-26, 29, 35-36

7.2 Ο Άνθρωπος

Η πίστη στον άνθρωπο που προτείνει εκ νέου ο Ντοστογιέφσκι προσδιορίζεται και από τις θέσεις του συγγραφέα πως ο άνθρωπος είναι ένας μικρόκοσμος και όχι απλώς ένα φυσικό φαινόμενο. Εντός του ανθρώπου και δια μέσου του ανθρώπου δύναται ο τελευταίος να λύσει το αίνιγμα του όντος. Η λύση αυτού του αινίγματος θα δώσει τη λύση και στο αίνιγμα του Θεού. Μόνος πρώτος ο Χριστιανισμός κατάφερε να δώσει αυτές τις προοπτικές, εν αντιθέσει με τον ανθρωπισμό, ο οποίος πρεσβεύει περί του ανθρώπου την πίστη πως αποτελεί ένα φυσικό φαινόμενο. Ο άνθρωπος για τους ανθρωπιστές είναι ένα μέρος της φύσης, μη δυνάμενος, όμως, έτσι, να λύσει και το πρόβλημα της ανθρώπινης τραγωδίας.

Καμία σταθερά και καμία απολιθωμένη μορφή δεν δύναται να αποκαλύψει τα βάθη του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δεν αποτελεί κάτι πάγιο. Είναι σαν ένας χείμαρρος φωτιάς. Η άβυσσος του ανθρώπου μπορεί να ρίξει κάποιο φως και να ξεσκεπάσει τα μυστήρια της ύπαρξης. Τα πάντα βρίσκονται σε μία διαρκή κίνηση στην ανθρωπολογία του Ντοστογιέφσκι. Τίποτα το απολιθωμένο δεν έχει θέση. Για να αποφύγει, δε, ο άνθρωπος την παγιωμένη του κατάσταση επί της γης, μόνο εν ελευθερία δύναται να πορεύεται. Μόνο τότε θα συνειδητοποιήσει ότι δεν ανήκει σε μία ψυχολογική επιφάνεια ή σε κάποια αντικειμενική οργάνωση ενός κοσμοειδώλου. Ο άνθρωπος, άλλωστε, ποτέ δεν μένει ευχαριστημένος από την ορθολογική οργάνωση της ζωής. Διαρκώς αισθάνεται μία ακατανίκητη έλξη προς την ελευθερία, αλλά και προς το παράλογο ή ακόμα και τον πόνο. Ποτέ, δηλαδή, δεν στρέφεται πάντα προς το οικονομικό κέρδος. Αυτή η ελευθερία, την οποία αναζητά ο άνθρωπος, εδράζεται στο παράφορο και το άλογο. Κυριαρχεί επί του λογικού, στου οποίου τα όρια βρίσκεται εγκλωβισμένος ο άνθρωπος. Δεν γίνεται, επομένως, ο άνθρωπος να εξετάζεται με μία απλή αριθμητική, αλλά μάλλον με ανώτερα μαθηματικά. Δεν γίνεται, ομοίως, να λογικοποιηθεί η ανθρώπινη φύση και να εφαρμοστεί σε αυτήν μία σταθερή ορθολογιστική μέθοδος.

Πάντοτε στην κοινωνία θα παραμένει ένα άλογο στοιχείο. Η ελευθερία του ανθρώπου που τον οδηγεί διαρκώς προς ένα παράλογο επίπεδο της ζωής, είναι αυτή που, παράλληλα, τον εμποδίζει να καταστήσει τη ζωή του σαν μία μυρμηγκοφωλιά. Τον

αποτρέπει να δεχθεί έναν άκρατο ορθολογισμό. Εδώ ακριβώς, μάλιστα, είναι που εστιάζοντας ο Ντοστογιέφσκι θα πάρει την αφορμή για να καυτηριάσει τον σοσιαλισμό, τη χλιδή και έναν επίγειο παράδεισο. Το να μεταβληθεί ο άνθρωπος σε μία βίδα μηχανής ή ένα πλήκτρο, όπως προστάζει ο ορθολογισμός της μυρμηγκοφωλιάς, δεν δύναται να γίνει ανεκτό. Σε έναν κοινωνικό ευδαιμονισμό ο Ντοστογιέφσκι έβλεπε να αναιρείται η ελευθερία του ανθρώπου, η οποία, παίρνει σάρκα μέσα από μία περσοναλιστική κοινωνία και μέσα από την αξιοπρέπεια της προσωπικότητας.

Για τον Ντοστογιέφσκι, όπως, άλλωστε και ο Μπερντιάγιεφ συμερίζεται, η ανάπαυση, η λογικότητα, η καλοπέραση και η μελλοντική αρμονία στέκονται εμπόδιο στην ελευθερία του ανθρώπου και αποτελούν την καταστροφή της προσωπικότητας. Από τον τρόπο που ο άνθρωπος χρησιμοποιεί την ελευθερία του δύναται να φτάσει είτε στην αυτοθέωσή του, η οποία τον οδηγεί στην απώλεια, είτε στην ανακάλυψη του Θεού, στους κόλπους του οποίου σώζεται. Το ανθρώπινο δράμα λύνεται μόνο στο πρόσωπο του Χριστού. Μόνο στον Χριστό δύναται να καταστεί ο άνθρωπος εικόνα του Θεού.²¹⁹

---

²¹⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 39-40, 43, 45-46, 49-50, 53-55

7.3 Η Ελευθερία στον Ντοστογιέφσκι

Ο Ντοστογιέφσκι πιστεύει πως το μεγάλο πρόβλημα για τον άνθρωπο είναι το πρόβλημα της ελευθερίας. Η ελευθερία με το βάρος της γεννά πόνο στον άνθρωπο. Αυτό το βάρος ο Ντοστογιέφσκι αρνήθηκε στο σύνολο έργου του να το αφαιρέσει από τους ώμους του ανθρώπου. Οφείλει ο άνθρωπος να πάψει να είναι σκλάβος σε πάθη κατώτερης τάξης. Η ελευθερία απαιτεί πελώρια ευθύνη από ένα ον που θέλει να λογίζεται ως ελεύθερο. Και ελεύθερο καθιστά έναν άνθρωπο η ομολογία της αλήθειας δίχως κανέναν εξαναγκασμό. Συγκεκριμένα, δε, η ομολογία της αλήθειας του Χριστού αποτελεί μία βαθύτατη πράξη αξιοπρέπειας και ελευθερίας.

Η ελευθερία, από την άλλη μεριά, δεν μπορεί να ταυτιστεί με την έννοια του καλού. Δεν ενδύεται αξιολογικούς χαρακτηρισμούς. Αποτελείται αυτόνομα από τη δική της φύση. Η ταύτιση, μάλιστα, της ελευθερίας με το καλό ή το αγαθό, δύναται να εκληφθεί ως εξαναγκασμός ή ως μία πράξη βίας. Μοναδικό καλό είναι το ελεύθερο και όχι το αναγκαστικό καλό. Η τραγωδία της ελευθερίας, θα μπορούσε να αναφέρει κάποιος, είναι η αναγνώριση και της ελευθερίας του κακού. Παρόλα αυτά ο εξαναγκασμός του καλού δεν είναι διόλου κάτι το αγαθό, διότι απλούστατα το αγαθό αναζητά μόνο το δρόμο της ελευθερίας.

Την ανωτέρω αγωνία δύναται ο άνθρωπος να την ξεπεράσει στο πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος δεν είναι μόνο η ελευθερία, αλλά και η αλήθεια. Αποτελεί την αλήθεια για την ελευθερία και την ελεύθερη αλήθεια, η οποία είναι αγάπη προς τον Θεό. Ελευθερία είναι η χάρη του Θεού, η οποία δεν μπορεί ούτε να εξαναγκάσει για το καλό ούτε να καταστραφεί από το καλό. Ενεργεί ενισχυτικά και ανακουφιστικά. Αντιθέτως, μία εγωιστική ελευθερία είναι αυτή η οποία θα οδηγήσει τον άνθρωπο στην αποπνευμάτωση και στην αυτοκαταστροφή του. Όταν ο άνθρωπος δεν αναγνωρίζει τίποτα παραπάνω από τον εαυτό του και γίνεται έρμαιο της ελευθερίας του, τότε παύει να υπάρχει και ο ίδιος. Όταν η ελευθερία δεν αναφέρεται πουθενά αλλού πέρα από τον ίδιο τον άνθρωπο, τότε και η ελευθερία υποδουλώνεται στον

εαυτό της και εκμηδενίζεται. Ουσιαστικά εκμηδενίζεται ο άνθρωπος. Μόνο σε μία ανώτερη σφαίρα δύναται να διατηρηθεί ο άνθρωπος ως έχει.²²⁰

Οποιαδήποτε μορφή βίας και εξαναγκασμού μπορεί να αποφευχθεί μέσω της αναγεννημένης εν Χριστώ ελευθερίας. Όταν ο άνθρωπος στο δρόμο προς τη θέωση ενώσει τη δική του ελευθερία με την θεία ελευθερία, η εικόνα τον ανθρώπου γίνεται εικόνα θεού. Πρόκειται για ένα εσωτερικό βίωμα ελευθερίας και μία εσωτερική εμπειρία. Ο Χριστός, άλλωστε, δεν αποτελεί οργάνωση ζωής σε νομικά πλαίσια ή εξωτερικούς νόμους. Καμία καταπίεση δεν μπορεί να οδηγήσει στην ελευθερία και στο φως της αλήθειας. Η τελική ελευθερία είναι ο Χριστός, μακριά από φαύλες εγωιστικές συμπεριφορές που καταστρέφουν τον άνθρωπο.

Η βία και ο εξαναγκασμός σκοτώνουν την ελευθερία. Μόνο με την ελευθερία δύναται να επιτευχθεί μία αρμονία και μία ενότητα στο ανθρώπινο γένος. Ο άνθρωπος πρέπει να αποδεσμευτεί από την αναγκαστική τάξη του κόσμου και από την αχαλίνωτη και απεριόριστη ελευθερία της επιθυμίας που εν τέλει καθιστά τον άνθρωπο δούλο. Αυτή η άνευ όρων αυτοπεποίθηση του ανθρώπου οδηγεί όχι μόνο στην άρνηση του Θεού και του ανθρώπου, αλλά και της ίδιας ακόμα της ελευθερίας, η οποία και αυτοκαταστρέφεται. Η αχαλίνωτη ελευθερία οδηγεί στην αυθαιρεσία και η αυθαιρεσία με τη σειρά της στον καταναγκασμό. Όσοι, άλλωστε, πορεύονται στο δρόμο της αυθαιρεσίας απορρίπτουν οποιαδήποτε ελευθερία στη θρησκευτική συνείδηση. Η αυθαιρεσία, δε, απόρροια της αθεϊστικής ελευθερίας, γεννά βία και έναν απεριόριστο δεσποτισμό.

Μοιραία, όμως, οδηγούμαστε και στην άρνηση της αλήθειας και στην άρνηση του νοήματος της ζωής. Τα πάντα μεταβάλλονται σε μία καταπιεστική οργάνωση της ζωής των κοινωνικών μαζών και σε έναν διακανονισμό της ανθρώπινης ευημερίας. Ο ευδαιμονισμός είναι αντίθετος της ανθρώπινης ελευθερίας και του ανθρώπινου πνεύματος. Η ελευθερία δεν δύναται να ταυτιστεί με τη σοσιαλιστική ευτυχία, η οποία δεν έχει καμία αλήθεια. Διαπιστώνει κανείς έκπληκτος ότι ο άνθρωπος μη δυνάμενος να αντέξει το βάρος της ελευθερίας, το αποτίναξε από τους ώμους του καταφεύγοντας στη σιγουριά της οργάνωσης της ζωής και της ανθρώπινης ευτυχίας μέσα σε μία καταπιεστική ασφάλεια.

---

²²⁰. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 67, 69-73, 76-77

Η ύπαρξη και μόνο της ελευθερίας προϋποθέτει την ύπαρξη και του κακού. Αν δεν υπήρχε ελευθερία δεν θα υπήρχε και καμία τραγωδία μέσα στον κόσμο. Όλες οι οδύνες παρουσιάζονται για αυτό ακριβώς, λόγω της ύπαρξης της ελευθερίας, στην οποία, όμως, βασίζεται και όλη η αξιοπρέπεια του κόσμου. Για αυτόν ακριβώς το λόγο υπάρχει ο Θεός· λόγω του κακού και των οδυνών της ανθρωπότητας. Το κακό αποδεικνύει την ύπαρξη του Θεού. Δεν θα έβρισκε λόγο ύπαρξης ένας θεός στον κόσμο, στον οποίο δεν θα εμφανιζόταν το κακό. Τότε ο κόσμος θα είχε ήδη θεοποιησει τον εαυτό του. Ο Θεός, δηλαδή, υπάρχει επειδή υπάρχει η ελευθερία. Μία υποχρεωτική ακεραιότητα και ένα αναγκαστικό καλό οδηγούν σε μία αναπόδραστη αρμονία, η οποία είναι αποτέλεσμα ενός άθεου κόσμου και ενός μηχανοκρατικού ορθολογισμού, αυτό δηλαδή που επιθυμούν όσοι αρνούνται το Θεό και το ανθρώπινο πνεύμα.²²¹

---

²²¹. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 77-79, 83-85, 87-90

7.4 Το κακό

Δίχως το κακό καμία ελευθερία δεν μπορεί να εξηγηθεί. Χωρίς τη συσχέτιση της ελευθερίας με το κακό ο άνθρωπος ουδεμία ευθύνη θα έφερε και μόνος υπεύθυνος για το κακό θα γινόταν ο Θεός. Πέραν του κακού, όμως, θα λέγαμε πως τέκνο της ελευθερίας αποτελεί οπωσδήποτε και το καλό. Εάν, βέβαια, στην προσπάθειά του ο άνθρωπος να αποφύγει το κακό, αρνούνταν την ελευθερία, τότε μοιραία θα οδηγούταν σε ένα μεγαλύτερο κακό. Μόνο το ελεύθερο καλό λογίζεται ως καλό. Οποιοδήποτε δόλωμα για την αρετή οδηγεί μόνο στο κακό του Αντίχριστου. Εάν αποτίναζε ο άνθρωπος την ελευθερία του, θα γινόταν μία παθητική αντανάκλαση κάποιων κοινωνικών σχέσεων δίχως καμία ευθύνη. Έτσι, όμως, δεν υφίσταται ούτε Θεός ούτε άνθρωπος.

Το κακό βρίσκεται στα βάθη της ανθρώπινης φύσης και της άλογης ελευθερίας του. Ακόμα και ο ίδιος ο άνθρωπος αποδέχεται αυτήν την αλήθεια. Δεν θα μπορούσε ο άνθρωπος να μείνει ευχαριστημένος εάν δεν είχε τη δυνατότητα διάπραξης του κακού. Το εσωτερικό βάθος του ανθρώπου αναγνωρίζεται μόνο και μόνο από αυτή την ύπαρξη του κακού. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο άνθρωπος υφίσταται επειδή έχει τη δυνατότητα διάπραξης του κακού. Ουδεμία απρόσωπη δύναμη έχει την ικανότητα διάπραξης του κακού. Το κακό προϋποθέτει πάντοτε μία προσωπική δύναμη, κάποιον υπεύθυνο για τη διάπραξη αυτή. Και αυτός άλλος δεν είναι παρά ο άνθρωπος.

Από την άλλη πλευρά, ο άνθρωπος οφείλει να αναγνωρίσει πως η πορεία του, ο δρόμος της αξιοπρέπειας που φωτίζει τα βάθη της ύπαρξής του ανοίγεται μέσα από τον πόνο και την οδύνη, τα οποία κατανακούν το κακό. Διαπράττοντας το κακό ο άνθρωπος γνωρίζει πρώτα τις αναπότρεπτες συνέπειες εντός του εσωτερικού του κόσμου. Η εξωτερική και νομική τιμωρία ενός οργανωμένου κράτους δεν προσεγγίζει το μαρτύριο των τύψεων της συνείδησης τις οποίες βιώνει ένας άνθρωπος. Φτάνει, μάλιστα, την εξωτερική τιμωρία να την αποζητά ένεκα της κάθαρσης της συνείδησής του. Αποζήτηση, βέβαια, του κακού για να μπορέσει ο άνθρωπος να πορευτεί εν

συνεχία στο δρόμο του καλού αποτελεί μία διαστρέβλωση και αποτελεί έναν τελεσίδικο χαμό.

Το κακό, λοιπόν, αποτελεί τη δοκιμασία της ανθρώπινης ελευθερίας. Ποτέ, βέβαια, για να προαχθούμε σε υψηλότερες ποιότητες του καλού, δεν μπορούμε να αποδεχθούμε την αναγκαία υιοθέτηση και εξέλιξη του κακού. Αυτό θα αποτελούσε μία ορθολογική συνέπεια άρσεως των συνεπειών του κακού. Η οδύνη, όμως, είναι εκείνη που αναγνωρίζει και καταγγέλλει το κακό. Μέσα, δε, από την εξιλέωση που θα επιφέρει αυτή η οδύνη ο άνθρωπος θα καταφέρει να αναπλάσει την ελευθερία του. Για το λόγο αυτό ο Χριστός θωρείται ως εξιλεωτής. Η αυθαιρεσία, απεναντίας, δεν αντέχει να ακούσει για καμία εξιλέωση και για κανέναν περιορισμό και τα πάντα τείνουν να επιτρέπονται όταν ο άνθρωπος παίρνει τη θέση του Θεού ή όταν Θεός δεν υπάρχει.²²²

Αναφερόμενος ο Ντοστογιέφσκι στο κακό, τονίζοντας παράλληλα πως οι συνέπειες του κακού ταλανίζουν κυρίως τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου παρά τον επηρεάζουν οι εξωτερικές ποινές, θέλει να καταδείξει το βάθος και την ουσία της ύπαρξης του κακού. Θεραπεία, δε, για την καταπολέμηση αυτού του πάθους, δίδεται μόνο μέσα από την αγάπη· μία αγάπη, η οποία εκδηλώνεται στον συνάνθρωπο και μάλιστα στον πλησίον. Εδώ ο Ντοστογιέφσκι θέλει να καυτηριάσει τα κακώς κείμενα του λεγόμενου ανθρωπισμού. Τονίζει πως ένας και μόνο συγκεκριμένος άνθρωπος αξίζει πολύ περισσότερο από την ευημερία μίας μελλοντικής κοινωνίας σε μία μάλλον αφηρημένη εκδοχή της. Ο συγκεκριμένος πλησίον αποτελεί τον Θεό.

Ο Χριστός, ως τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, είναι ο μόνος υπεράνθρωπος. Μέσω του παραδείγματος αυτού, εκ νέου θέλει ο Ντοστογιέφσκι να θίξει την ιδέα του ανθρωπισμού περί του υπερανθρώπου που εν τέλει οδηγεί σε ένα τέλος καθώς η κορύφωση του υπερανθρώπου έχει ένα υπέρτατο, αλλά απτό, όριο. Ανάλογες ιδέες εργαλειτουργούν τον άνθρωπο. Εν ονόματι του υπερανθρώπου και της μελλοντικής ευημερούσας κοινωνίας, αλλά και χωρίς την πίστη στην αθανασία του ανθρώπου φαίνονται τα πάντα να επιτρέπονται. Οι άνθρωποι εμφανίζονται να καταστρέφονται ένεκα μίας απεριόριστης ελευθερίας και εν ονόματι αυτού του υψηλού σκοπού, δηλαδή μίας κοινωνίας που προάγει μία δεσποτική ισότητα και ευημερία.

---

²²². Ν. Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 91-98

Ο άνθρωπος, όμως, βρίσκει νόημα μόνο εάν είναι αθάνατος και μόνο τότε έχει τη δύναμη να μπορεί να καταγγέλλει τα κακώς κείμενα. Εάν αρνηθούμε την αθανασία, αρνούμαστε τον άνθρωπο. Πρέπει να αποφασίσουμε εάν ο άνθρωπος αποτελεί ένα πνευματικό αθάνατο ον ή εάν αποτελεί ένα εμπειρικό φαινόμενο, ένα προϊόν του κοινωνικού περιβάλλοντος και της φύσεως. Εάν ισχύει το δεύτερο, τότε θα έπρεπε, ομοίως, να παραδεχθούμε πως εμπειρικά φαινόμενα με καμία ουσία ύπαρξης αποτελούν και το κακό και το έγκλημα. Καθίστανται φαινόμενα, δηλαδή, που δεν έχουν καμία απολύτως αξία.

Απεναντίας, απόλυτη αξία έχει μόνο η αθάνατη και αιώνια ψυχή. Η αθάνατη ψυχή είναι αυτή που φέρει εντός της και το βάρος της ευθύνης. Η αναγνώριση, δηλαδή, του κακού και των εγκληματικών πράξεων και η ευθύνη που νιώθει ο άνθρωπος για τις πράξεις αυτές καταδεικνύουν την αληθινή υπόσταση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Το κακό υφίσταται μόνο επειδή υφίσταται και η αληθινή και προσωπική ύπαρξη του ανθρώπου. Δίχως την προσωπική ύπαρξη του ανθρώπου παύει να υφίσταται το κακό καθώς και οι αξιολογικές κρίσεις που ενδεχομένως θα μπορούσαν να γίνουν ως απόρροια μίας εγκληματικής πράξης.

Εάν ο άνθρωπος δεν έχει καμία αξία, τότε ούτε και την ευθύνη φέρει απέναντι στο κακό. Τα πάντα, δε, τότε, επιτρέπονται. Εάν αρνηθούμε την αθανασία, αρνούμαστε μοιραία και την ύπαρξη του κακού, αλλά και του καλού, το οποίο καλό αποτελεί την επιβεβαίωση της αθανασίας του προσωπικού όντος. Ο άνθρωπος, επομένως, θα όφειλε να αποστρέφεται τη διάπραξη του κακού ένεκα της αθάνατης φύσης του και της προσωπικής του συνείδησης και όχι λόγω του φόβου της τιμωρίας.²²³

---

²²³. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 99, 101-102, 104, 108-110

7.5 Ο Έρωτας

Ο έρωτας για τον Ντοστογιέφσκι, όπως τον παρουσιάζει ο Μπερντιάγιεφ, αποτελεί το ξέσπασμα ενός δυναμίτη, είναι μία ηφαιστειακή έκρηξη που λαμβάνει χώρα στα βάθη της ανθρώπινης ύπαρξης. Το αίσθημα όμως του έρωτα μπορεί να λάβει μία άσχημη τροπή και να πάρει διαστάσεις με αρνητικό πρόσημο για τον άνθρωπο εκείνον, ο οποίος ενεργεί με μία αυθαίρετη βούληση. Υπάρχει, τότε, ο κίνδυνος να χαθεί η ενότητα του ανθρώπινου προσώπου και να διασπαστεί. Ο έρωτας διαστρεβλώνεται σε ηδονή ή εκτρέπεται σε συμπόνια, χωρίς πλέον να υπακούει σε κάποιο υψηλό σκοπό. Ο άνθρωπος παραμένει έρημος και διασπασμένος με ένα πολωτικό πάθος εντός του.

Ο άνθρωπος που ενεργεί αυθαίρετα χάνει εν τέλει την ικανότητα να ενωθεί με κάποιο άλλο πρόσωπο και κλείνεται σε πλαίσια εγωιστικά. Παύει να αγαπά κάποιο άλλο πρόσωπο πέραν του εαυτού του. Ο έρωτας μετατρέπεται σε ακολασία μέσω μίας αυθάδους εγωιστικής αυτοπεποίθησης. Η ακολασία έγκειται στην απώλεια της ελευθερίας και στην ανικανότητα εκλογής έξω από αυθαίρετες σταθερές. Ο άνθρωπος, έτσι, οδεύει προς την άβυσσο του μηδενός και στην αδυναμία προσέγγισης του βασιλείου του όντος. Η ακολασία, δηλαδή, είναι καθαρά ένα σημάδι αντίστασης. Η προσωπικότητα, όμως, του ανθρώπου είναι σε θέση να ισχυροποιηθεί μόνο μέσα από την ένωση με άλλα πρόσωπα, ειδάλλως τείνει προς την καταστροφή.

Η δυνατότητα ένωσης του ανθρώπου με έτερα πρόσωπα αντικατοπτρίζει τη διάσταση της χριστιανικής αγάπης. Η χριστιανική αγάπη είναι αντίθετη, βέβαια, προς μία αγάπη ανθρωπιστικού περιεχομένου. Η αγάπη αυτή είναι μία αγάπη αθεϊστική που επιδαμιλεύει τις ελπίδες και τη βεβαιότητα της αιώνιας ζωής, εμμένοντας μόνο σε κάποιες φευγαλέες στιγμές. Αληθινή αγάπη δύναται να υπάρχει στις σχέσεις μόνο μεταξύ Θεού και ανθρώπου. Μόνο κατά αυτόν τον τρόπο μπορεί να υψωθεί ο άνθρωπος στην προοπτική της αιώνιας ζωής, όταν σχετίζεται προσωπικά με τον συνάνθρωπο και με τον Θεό.

Οποιαδήποτε έτερη εκδήλωση αγάπης αποκτά μόνο ένα σχετικό περιεχόμενο. Όπως και στον κομμουνισμό, μία αντίστοιχη σχετική εκδήλωση αγάπης έγκειται στην ανάγκη να γίνει η ζωή σε κάποιο βαθμό κάπως πιο υποφερτή. Αυτό όμως είναι καθαρά μία εκδήλωση αυθαιρεσίας και εγωιστικής αυτοπεποίθησης και προδοσίας,

συνάμα, της ανθρώπινης ελευθερίας. Ένας απλός οίκτος για τον άνθρωπο είναι σε τελική ανάλυση ένα ύστατο καταφύγιο μίας αναγκαιότητας για να μπορέσουν να υπάρξουν και να αναπτυχθούν διάφορες ιδεολογίες. Ο οίκτος αυτός απέχει από τη χριστιανική συμπόνια, η οποία έγκειται στην εν Χριστώ αγάπη των αδελφών.

Εάν διατείνεται ο άνθρωπος πως αγαπά τον συνάνθρωπο, ενώ, παράλληλα, αρνείται τον Θεό, τότε οδεύει προς την θεοποίηση του ανθρώπου. Ελλοχεύει, έτσι, ο κίνδυνος εξόντωσης του συνανθρώπου, ο οποίος εργαλειοποιείται από τον άνθρωπο, όταν οφείλει να υπακούει στα κελεύσματα και στις ανάγκες του. Πραγματική αγάπη, όμως, για τον Χριστιανισμό υπάρχει όταν αυτή συνδυάζεται και ενώνεται με την ελευθερία. Αυτό, δε, πραγματώνεται μόνο στο πρόσωπο του Χριστού και εξ αιτίας αυτού.²²⁴

---

²²⁴. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 115, 121, 128, 130, 134-136

7.6 Επανάσταση-Σοσιαλισμός

Η επανάσταση για τον Ντοστογιέφσκι, μέσα από τις αξιολογικές κρίσεις του Μπερντιάγιεφ, δεν είναι τίποτα άλλο πέρα από ένα ψέμα και μία απάτη του πνεύματος. Ο άνθρωπος, ο οποίος ξεστράτισε από το Θεό, οδεύει σε μία επαναστατική αυθαιρεσία την οποία την ονομάζει και την εκλαμβάνει ως ελευθερία. Η επανάσταση, όμως, οδηγεί στην άρνηση της ισότητας και της αδελφότητας των ανθρώπων. Στην επανάσταση ο Αντίχριστος παίρνει τη θέση του Χριστού. Ο άνθρωπος αδυνατεί, εν ολίγοις, να επιτύχει ελεύθερα την ένωση με τον Χριστό οδεύοντας προς τον εξαναγκασμό του Αντίχριστου.

Το πρόβλημα της επανάστασης έγκειται στο πρόβλημα του σοσιαλισμού. Ο άνθρωπος επαναστατεί για την εγκαθίδρυση του σοσιαλισμού, ο οποίος πρεσβεύει την επί γης ύψωση του ανθρώπου και την κάθοδο του ουρανού στη γη. Ομοίως, πρεσβεύει την ένωση όλων των ανθρώπων και την εγκαθίδρυση μίας επίγειας βασιλείας. Ο σοσιαλισμός, δηλαδή, δεν προτείνει απλώς κάτι, αλλά βεβαιώνει ότι αποτελεί τη μόνη λύση για το πεπρωμένο του ανθρώπου. Βεβαιώνει, με άλλα λόγια, για την είσοδο του βασιλείου των ουρανών στη γη. Γίνεται μία θρησκεία, η οποία ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ανθρώπων και επιθυμεί να καταργήσει τον Χριστιανισμό. Ο περιούσιος λαός, πλέον, θα είναι το προλεταριάτο.

Με την επανάσταση ο ρωσικός λαός έσπασε την ισχυρή αλυσίδα που τον ένωνε με την Εκκλησία και αντί της Τρίτης Ρώμης ίδρυσε την Τρίτη Διεθνή. Ο Ντοστογιέφσκι, όμως, δεν αποστρέφεται εξ' άπαντος τον σοσιαλισμό. Αρνείται τον επαναστατικό σοσιαλισμό, ο οποίος τείνει να καταργήσει τη βασιλεία του Θεού και να εγκαθιδρύσει έναν σύγχρονο πύργο της Βαβέλ. Ο σοσιαλισμός, όπως εκδηλώνεται, είναι συνώνυμος της απιστίας. Αρνείται την ελευθερία του πνεύματος και τονίζει την ανάγκη των ανθρώπων για δουλεία στις επιταγές της θρησκείας του σοσιαλισμού. Εφόσον δεν υπάρχει πλέον αιώνια ζωή, ο άνθρωπος αναγκάζεται να πιαστεί χέρι με χέρι με τον συνάνθρωπο για να δημιουργήσουν μία ευτυχισμένη επί γης βασιλεία.

Η θρησκεία του σοσιαλισμού πασχίζει για μία ορθολογική οργάνωση της ζωής, απαλείφοντας έτσι την ελευθερία του ανθρώπινου πνεύματος, η οποία, βέβαια, είναι η “υπεύθυνη” για το άλογο στοιχείο της ζωής και για τις αναρίθμητες οδύνες που

λαμβάνουν χώρα στη ζωή του ανθρώπου. Έτσι, ο σοσιαλισμός αποφασίζει να δώσει ένα τέλος στο πρόβλημα της ελευθερίας που τόσο ταλανίζει την ανθρωπότητα. Το πρόβλημα του ανθρώπου για το καθημερινό ψωμί δεν οφείλεται στην καταπίεση της μίας τάξης από την άλλη, όπως ο σοσιαλισμός υποστηρίζει, αλλά στην ανθρώπινη ελευθερία.

Την ελευθερία, όμως, την καταστρέφει και την διαστρεβλώνει η αυθαίρετη και η εγωιστικής αυτοπεποίθησης βούληση του ανθρώπου. Έτσι, η ελευθερία παρουσιάζεται σαν σταυρός στις πλάτες του ανθρώπου και σαν βάρος δυσβάσταχτο. Με παράδοξο θάρρος ο άνθρωπος κατορθώνει να εναντιωθεί στην ελευθερία του, πορευόμενος, ωστόσο, στο βασίλειο της αναγκαιότητας και στο “ευκλείδειο πνεύμα” που προτάσσει ο σοσιαλισμός. Δεν δύναται, όμως, να ξεχνά ο άνθρωπος, πως, εν τέλει, η ελευθερία είναι αυτή που επιβάλλει τον σοσιαλισμό. Εάν, εν ολίγοις, δεν υπάρχει καμία αθανασία, τίποτα δεν δύναται να σταθεί σαν νόημα στην πορεία του κόσμου.²²⁵

Η ρωσική επανάσταση, εν ολίγοις, επρόκειτο μάλλον για μία μεταφυσική και θρησκευτική επανάσταση παρά για μία κοινωνικοπολιτική. Ο ρωσικός σοσιαλισμός ήταν κατά βάση θρησκευτικός, καθόσον ασχολούνταν με το ερώτημα εάν ή όχι υπάρχει Θεός. Ο σοσιαλισμός ήταν η ενσάρκωση ουσιαστικά μίας σύγχρονης αθεΐας και ενός σύγχρονου πύργου της Βαβυλωνίας με σκοπό να κατέβει ο ουρανός στη γη. Ο ρωσικός σοσιαλισμός πρέσβευε μία βασιλεία του Θεού επί της γης και πραγματευόταν τη μοίρα της ανθρωπότητας, κάτι που ούτε πολιτική ούτε κοινωνική μέριμνα θυμίζει.

Η έλλειψη πίστης στην αθανασία από τον ρωσικό σοσιαλισμό γεννάει μία ψευδή συμπόνια και αισθαντικότητα. Οι Ρώσοι επαναστάτες υπέκυψαν στον πειρασμό του αντίχριστου που οδηγούσε σε μία σαγηνευτική, αλλά και αναπότρεπτη και αναγκαστική ευτυχία. Ο επαναστατικός σοσιαλισμός επιθυμούσε την αντικατάσταση του Χριστιανισμού. Εν ονόματι της συμπόνιας και της αγάπης για τους ανθρώπους η θρησκεία του σοσιαλισμού απέρριπτε την ευγενή και ελεύθερη φύση του ανθρώπου. Ο Ντοστογιέφσκι απερίφραστα διατυπώνει περί της ψευδοεκκλησίας και ψευδοσυννοδικότητας του σοσιαλιστικού κολεκτιβισμού.²²⁶

²²⁵. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 138, 140-145, 147-148, 162, 164, 192

²²⁶. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Οι δαίμονες της Ρωσικής επανάστασης*, σελ. 48, 53-54, 63-64, 67-69

7.7 Ο Μεγάλος Ιεροεξεταστής. Θεάνθρωπος και υπεράνθρωπος

Ο Χριστιανισμός πέρα από την πίστη στο Θεό απαιτεί και την πίστη στον άνθρωπο, καθώς αποτελεί τη θρησκεία του Θεανθρώπου. Εάν ο άνθρωπος δεν είχε τις αντιρρήσεις του περί της σκοπιμότητας της χριστιανικής ελευθερίας, τότε θα αντιλαμβανόταν για το πόσο μεγάλα έργα είναι προορισμένοι. Ο άνθρωπος πρέπει να αποφασίσει τι θέλει και να διακρίνει μεταξύ μίας ελευθερίας με οδύνη και μίας ευτυχίας δίχως ελευθερία. Ο άνθρωπος τείνει να αρνείται τις μεγάλες ιδέες και να γοητεύεται από μία εσφαλμένη αθεϊστική αγάπη για τον συνάνθρωπο, απαιτώντας, παράλληλα, μία γενική εξασφάλισή του επί γης χωρίς την παρουσία του Θεού. Αυτή, δε, την εξασφάλιση φαίνεται να έχουν ανάγκη κυρίως οι άνθρωποι οι οποίοι πιστεύουν πως δεν έχουν κληθεί για τίποτα ανώτερο στη ζωή.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, το επαναστατικό πνεύμα του ανθρώπου πασχίζει για μία ορθολογική οργάνωση της ζωής μέσα σε ένα “ευκλείδειο” πνεύμα, χωρίς την παρουσία του Θεού, ο οποίος ευθύνεται για τις οδύνες του ανθρώπου και το περίσσιο βάρος με το οποίο τον φόρτωσε, δηλαδή την ελευθερία και την ευθύνη. Το ευκλείδειο πνεύμα προστάζει την επικράτηση της αναγκαιότητας και του ευδαιμονισμού έναντι της ελευθερίας, η οποία είναι ασυμβίβαστη με τα ανωτέρω. Η ελευθερία, από την άλλη πλευρά, απαιτεί να φέρει ο άνθρωπος το βάρος αυτό και ελεύθερα να αγαπάει τον συνάνθρωπο.

Ο αθεϊστικός σοσιαλισμός αγωνίζεται για τον επίγειο άρτο κατηγορώντας τον Χριστιανισμό πως φρόντισε μόνο για την εξασφάλιση του ανθρώπου έναντι του ουράνιου άρτου. Ο Χριστιανισμός, όμως, ως βασική του αρχή έχει την ελευθερία του πνεύματος και της συνείδησης. Δεν είναι ένοχος ο Χριστιανισμός που δεν εφαρμόστηκε το Ευαγγέλιο. Ένοχος, εν προκειμένω, είναι ο άνθρωπος, ο οποίος οφείλει να αναγνωρίσει τους ανώτερους σκοπούς για τους οποίους έχει κληθεί. Εάν υπάρχουν, άλλωστε, αυτοί οι ανώτεροι σκοποί, τότε υπάρχει και Θεός. Εάν, πάλι, δεν υπάρχει μία ανώτερη φύση για τον άνθρωπο, τότε αναπότρεπτα οδηγούμαστε σε μία αναγκαστική οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών και μία σοσιαλιστική ουτοπία.

Είναι τέτοιο το βάρος της ελευθερίας που ο άνθρωπος αναζητά πάντα νέες δυνατότητες για να αρνηθεί την ελευθερία αυτή. Η σταυρωθείσα αλήθεια, όμως, του

Χριστιανισμού δεν βιάζει κανέναν. Στοχεύει μόνο στην ελεύθερη αποδοχή της από τον άνθρωπο. Ο σταυρωθείς Χριστός δεν κατέβηκε από τον σταυρό, όπως τόσο και τόσοι επιθυμούσαν. Ο λόγος ήταν η επιθυμία του για την ελεύθερη αγάπη του ανθρώπου και της αποφυγής της μετατροπής του ανθρώπου σε έναν φοβικό δούλο. Απεναντίας, μόνο η αλήθεια που τρομοκρατεί θέτει, δια της δυνάμεώς της, τον άνθρωπο υπό την εξουσία της. Ο Χριστός, όμως, κάνει επίκληση στην πίστη, η οποία είναι αμιγώς μία πράξη ελευθερίας και η οποία απέχει από οποιαδήποτε αναγκαστική και πιεστική δύναμη κάποιου δικαίου ή κάποιας λογικής.²²⁷

Αυτό το βάρος της ελευθερίας, όπως εκφράζεται στο θρύλο του Μεγάλου Ιεροεξεταστή του Ντοστογιέφσκι αφήνει στον Μπερντιάγιεφ πολλές αφορμές για πολλαπλή ανάλυση. Η παρουσία του Μεγάλου Ιεροεξεταστή βρίσκεται σε κάθε απόπειρα του ανθρώπου προς αναζήτηση της αλήθειας έναντι της ελευθερίας και του εφήμερου αντί της αιωνιότητας. Εντοπίζεται η παρουσία του Ιεροεξεταστή κάθε φορά που άνθρωπος αρνείται την αλήθεια για χάρη μίας ευτυχίας άνευ νοήματος. Ο άνθρωπος επιθυμεί μία ανθρωπότητα χωρίς τον Θεό και μία ζωή χωρίς κανένα νόημα.

Ο άνθρωπος, όμως, πρέπει να επιθυμεί την αλήθεια με όποιο κόστος και αν αυτή επιφέρει. Μόνο διεκδικώντας την αλήθεια θα μπορέσει να καταρρεύσει η ψευδαίσθηση του εμπειρικού κόσμου. Κανένας σοσιαλισμός και κανένας θετικισμός δεν είναι ικανός να ακυρώσει το εγγενές νόημα της ύπαρξης. Η νέα θρησκεία του αθεϊστικού και θετικού σοσιαλισμού διατείνεται ότι δεν υπάρχει πλέον περιθώριο για συζήτηση περί κάποιας ελευθερίας μπροστά στην απόλυτη οργάνωση της ζωής. Με αυτόν τον τρόπο απαλλάσσονται οι άνθρωποι από το βάσανο της ελεύθερης συνείδησης.²²⁸

Ο θρύλος του Μεγάλου Ιεροεξεταστή είναι ό,τι πιο επαναστατικό και αναρχικό έχει ποτέ γραφτεί για την ελευθερία. Είναι το απόλυτο εγκώμιο της ελευθερίας. Δεν πρόκειται, όμως, για έναν καταστροφικό αναρχισμό. Είναι μία άρνηση προς κάθε θεοποίηση της ανθρώπινης βούλησης και προς κάθε μορφή ανθρώπινης εξουσίας.²²⁹

²²⁷. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, σελ. 201-204, 206, 208-211

²²⁸. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Για τον Ντοστογιέφσκι*, ελλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2017) 19-23, 25-26

²²⁹. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Για τον Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 41-42

Το πρόσωπο που δεν αναγνωρίζει τίποτα πέρα από τον ίδιο του τον εαυτό, προφανώς, βαδίζει προς το μη Είναι στερώντας από τον εαυτό του κάθε νόημα. Η εδραίωση του προσώπου συνεπάγεται την κοινωνία με το άπειρο Είναι. Η βαθιά και έντονη προσήλωση προς τον ίδιο σου τον εαυτό ισοδυναμεί με εξόντωση του εαυτού. Δεν γίνεται σε ολόκληρο τον κόσμο να υπάρχουν οι υποκειμενικές καταστάσεις ενός και του ίδιου εαυτού. Αν δεν υπάρχει Θεός, ως η πλήρης αγάπη, τότε ούτε πρόσωπο υφίσταται. Το να υφίσταται ένα πρόσωπο ως πρόσωπο σημαίνει να καθορίσει την ιδιαίτερη και ξεχωριστή αποστολή του μέσα στο σύμπαν επιβεβαιώνοντας τη μοναδικότητα του δικού του είναι εντός των κόλπων του οικουμενικού Είναι. Να μπορεί, με άλλα λόγια, να τρέφεται με τους χυμούς του Θεού. Το πρόσωπο αποτελεί την προαιώνια εν Θεώ μορφή.²³⁰

---

²³⁰. Ν. Μπερντιάγιεφ, *Για τον Ντοστογιέφσκι*, ό. π. σελ. 58-60

Συμπεράσματα

Ο Νικολάι Μπερντιάγιεφ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν επιθυμούσε τον χαρακτηρισμό του θεολόγου για τον εαυτό του. Έκλινε μάλλον προς τον χαρακτηρισμό του θρησκευτικού φιλοσόφου. Κατ' ουσίαν όμως ο Μπερντιάγιεφ ήταν ένας υπαρξιστής φιλόσοφος. Με την απaráμιλλη ευφυΐα του και τη δυνατή του σκέψη κατάφερε να ανανοηματοδοτήσει πολλές σημαντικές πτυχές και βασικά θέματα όχι μόνο της Θεολογίας, αλλά, προφανώς, και της Φιλοσοφίας. Αναφορικά, δε, με το μεγάλο θέμα της ύπαρξης, ο Μπερντιάγιεφ το συνέδεσε άμεσα με τον ίδιο τον Θεό. Εάν ο άνθρωπος διεκδικεί κάτι ανώτερο για τον εαυτό του πέρα από τη ματαιότητα της εγκόσμιας εξαντικειμενοποίησης και την άνευ νοήματος βιωτή, αυτό το οφείλει στην τριαδική ύπαρξη ενός προσωπικού Θεού. Εάν ο θάνατος θέλουμε να έχει κάποιο νόημα, πρέπει να αποδεχθούμε την ύπαρξη ενός Θεού. Με άλλα λόγια, όπως ο Ρώσος στοχαστής επισημαίνει, ακόμα και αν δεν υπήρχε Θεός και στην εγκόσμια πραγματικότητα επικρατούσε μία διαρκής ευτυχία, η μη ύπαρξη θανάτου θα αποτελούσε έναν τραγικό εφιάλτη. Η ύπαρξη του θανάτου, επομένως, ισοδυναμεί με ευλογία για τον άνθρωπο της πεπτωκυίας φύσης.

Η ανάγκη για πίστη σε έναν Θεό από τον άνθρωπο, όμως, δεν είναι μία αναγκαστική πίστη. Βασική προϋπόθεση της πίστης στον Θεό για τον άνθρωπο αποτελεί η ελεύθερη βούληση. Μόνο εν ελευθερία μπορεί ο άνθρωπος να οδεύσει, αν θέλει να αληθεύσει. Είναι απόλυτα σημαντική αυτή η διατύπωση του Μπερντιάγιεφ και μπορεί να δώσει πολλές απαντήσεις στα κακώς κείμενα του ιστορικού Χριστιανισμού. Ομοίως, μπορεί να προσφέρει και πολλές δυνατότητες πορείας του ανθρώπου κατά την ιστορική του παρουσία.

Στην προσπάθειά του ο Μπερντιάγιεφ να προσεγγίσει την έννοια της ελευθερίας, την οποία θεωρούσε αρχέγονη κατάσταση έφτανε έως το σημείο να θεωρήσει ότι προηγείται και αυτής ακόμα της ύπαρξης του Θεού. Ήταν, όμως, τέτοιο το πάθος του για την προσέγγιση της ελευθερίας και τέτοιας εμβέλειας η σκέψη του που μία τέτοια νοητική ακροβασία, πρώτα από όλα δικαιολογείται και από αυτόν τον ίδιο το Μπερντιάγιεφ. Αναφέρουμε εκ νέου πως ο ίδιος πρώτος από όλους είχε διατυπώσει πως δεν αποτελούσε επιθυμία του η εισαγωγή μίας νέας αίρεσης στους κόλπους της

Εκκλησίας. Είναι πάρα πολλές οι φορές επίσης που την έννοια της ελευθερίας την ταύτιζε με τον ίδιο τον Θεό.

Από κοινού, άλλωστε, με τα προηγούμενα, και κατά την μεγάλη προσπάθεια του Μπερντιάγιεφ να ανιχνεύσει την ουσία της ελευθερίας, θα διατυπώσει ότι ακόμα και το αυτεξούσιο του ανθρώπου είναι ένας περιορισμός για την ατόφια βίωση και κατάκτηση της ελευθερίας. Το αυτεξούσιο βάζει περιορισμούς στον άνθρωπο και κανόνες, ώστε να επιλέξει μεταξύ δύο πραγμάτων. Επιλέγει, δηλαδή, ο άνθρωπος το καλό, ένεκα της ύπαρξης του κακού και της κόλασης. Η ελευθερία, όμως, η οποία είναι μάλλον ένα μη ον, δεν απαιτεί επιλογή από τον άνθρωπο. Επιθυμεί την ολοκληρωμένη εμπειρική κατάκτησή της. Παρόλα αυτά, ακόμα και για την κόλαση, ο Μπερντιάγιεφ δεν θα διστάσει, παρά την αντίθετη κυριαρχούσα άποψή του περί της μη ύπαρξης της κόλασης, να υποστηρίξει πως εν τέλει αποτελεί και αυτή ένα μεγάλο μυστήριο.

Είναι αυτονόητο να διαπιστώσουμε την πρακτική εφαρμογή των όσων ο Μπερντιάγιεφ στοχάζεται στην καθημερινότητα του σύγχρονου ανθρώπου. Ο σύγχρονος υλικός κόσμος οδεύει σε μία ολοκληρωτική παράδοση στα αντικειμενικά εγκόσμια πράγματα. Η εξαντικειμενίκευση του προσώπου είναι καθηλωτική. Ανοίγει διάυλο επικοινωνίας με το σήμερα ο Μπερντιάγιεφ ώστε να προτείνει εκ νέου αυτό που τόσο πολύ έχει εξυμνήσει η Εκκλησία μέσω των Πατέρων της, και δεν είναι άλλο από το πρόσωπο. Δεν υπάρχει κανένα απολύτως νόημα εάν ο άνθρωπος δέσμιος αποφασίζει να παραδοθεί στους πειρασμούς του θρύλου του μεγάλου Ιεροεξεταστή του Ντοστογιέφσκι. Ο σύγχρονος άνθρωπος πασχίζει για μία αναγκαστική και επιτακτική ευτυχία. Δεν υπάρχει χώρος για καμία αγωνία και για καμία δοκιμασία. Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν βρίσκει κανένα απολύτως νόημα στις δοκιμασίες που ενδεχομένως οφείλει να υποστεί. Απουσιάζει σε υπέρτατο βαθμό από τον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα το νόημα που φέρει ο Σταυρός του Χριστού. Η θυσία, όμως, του Χριστού επάνω στο Σταυρό είναι η βάση για οποιαδήποτε κατάκτηση αληθινής ελευθερίας και ελεύθερης αλήθειας.

Εάν ο άνθρωπος σήμερα αδυνατεί να κατανοήσει την έννοια και την αληθινή διάσταση του προσώπου, το οποίο, καθίσταται σαφές εκ νέου ότι υπάρχει ένεκα της τριαδικής ύπαρξης του Θεού, σημαίνει ότι μάλλον θα σταθεί αδύνατο να προσεγγίσει και να ψηλαφήσει την ελευθερία. Η μη δυνάμενη ατομική ύπαρξη του ανθρώπου να κατακτήσει μέσω της έννοιας του προσώπου την ελευθερία ισοδυναμεί και με την

άρνηση εκ μέρους του της πνευματικής εμπειρίας. Για τον σύγχρονο άνθρωπο τον παραδομένο στην άκρατη ύλη, πέραν της πνευματικής εμπειρίας, δεν υφίσταται ούτε και η ψυχή. Για τον πνευματικό άνθρωπο, όμως, εκτός από την ύπαρξη της ψυχής, η οποία είναι και αυτή υλική, υπάρχει και το πνεύμα. Ένεκα του πνεύματος, το οποίο είναι δωρεά της Θείας Χάριτος, μπορεί ο άνθρωπος να βιώσει μία ζωή πνευματική. Δεν υπάρχει τίποτα που θα μπορούσε ο άνθρωπος να κάνει για να βεβαιώσει την πνευματική εμπειρία. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να σβήσει από τη ψυχή του ανθρώπου τα ανεξίτηλα σημάδια του εμπειρικού βιώματος.

Πρέπει, βέβαια, να καταστεί σαφές ότι δεν μπορεί να αφηθεί ο άνθρωπος, και μάλιστα της σημερινής εποχής, ένεκα αυτής της πνευματικής εμπειρίας να εκτροχιαστεί προς ατραπούς απατηλής πλάνης ή σφαλερής ουτοπίας. Μία ανεξέλεγκτη πνευματική εμπειρία οδηγεί στην καλύτερη περίπτωση στη χριστιανική έκπτωση. Πρέπει ο άνθρωπος να αποφασίσει υπεύθυνα τι επιθυμεί από η ζωή του. Μία ανελεύθερη αλήθεια και μία ελεύθερη αυταπάτη στερούνται κάθε νοήματος. Ο εξαντικειμενισμένος άνθρωπος είτε λαχταρά την ησυχία του, η οποία είναι συνώνυμο της ματαιότητας ή από την άλλη πλευρά αγωνιά για την αναζήτηση υπαρξιακών ντιρεκτίβων και έναν Θεό νομικής κατοχύρωσης.

Είναι πάμπολλα τα κινήματα και οι ιδεολογίες που έχουν εμφανιστεί ανά τους αιώνες έχοντας τους ανωτέρω σκοπούς. Ένα από αυτά, τα οποία τα βίωσε στη ζωή του ο Μπερντιάγιεφ, ήταν ο κομμουνισμός. Εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί πως σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι η αποδόμηση του κομμουνισμού και του μαρξισμού. Υπήρχαν τόσες πολλές αγνές προθέσεις σε πολλούς θιασώτες τους και αυτό είναι βέβαιο. Υπήρχαν μάλιστα εκφάνσεις του κομμουνισμού που πραγματώθηκαν ένεκα της κατάρρευσης σε πολλές περιπτώσεις του ιστορικού Χριστιανισμού. Ο Μπερντιάγιεφ όμως επανέρχεται συνεχώς και ακόμα ως τις ημέρες μας είναι επίκαιρος, λέγοντας το αυτονόητο, ότι το ηθικό βάρος του Χριστιανισμού έναντι παντός έτερου πράγματος είναι το Πρόσωπο του Χριστού, ο οποίος είναι η οδός και η αλήθεια και η ζωή (Ιωάνν. 14:6)

Παράρτημα

Χρονολογική κατάταξη έργων Νικολάι Μπερντιάγιεφ²³¹

● **The Russian Revolution:** Το βιβλίο εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1931 και περιλαμβάνει δύο άρθρα του Ν. Μπερντιάγιεφ, τα οποία είχαν ήδη εκδοθεί ανεξάρτητα, προ της εν λόγω εκδόσεως.

● **Περί του προορισμού του ανθρώπου, Δοκίμιον παραδόξου ηθικής (1950).** Εκδόθηκε στη ρωσική γλώσσα το 1931. Ο αγγλικός τίτλος του βιβλίου είναι “The destiny of man”, ενώ ο γαλλικός “De la destination de l’ homme, Essai d’ ethique paradoxale”.

● **Πνεύμα και Ελευθερία, Δοκίμιον χριστιανικής φιλοσοφίας (1952).** Εκδόθηκε το 1927-1928. Ο αγγλικός τίτλος του βιβλίου είναι “Freedom and the Spirit”.

● **Αλήθεια και Αποκάλυψη (1967).** Εκδόθηκε στο Παρίσι κατά τα έτη 1946-1947.

● **Πνεύμα και Πραγματικότητα (1968).** Εκδόθηκε στο Παρίσι το 1937.

● **Ο Χριστιανισμός και το πρόβλημα του Κομμουνισμού (1977).** Πρόκειται περί μίας ανθολογίας εκθέσεων του Ν. Μπερντιάγιεφ. Τα τρία πρώτα κεφάλαια του βιβλίου, “Μαρξισμός και θρησκεία”, “Η θρησκεία του Μαρξισμού”, “Ο Χριστιανισμός και η δραστηριότητα του ανθρώπου”, εντοπίζονται, ως τέταρτο κεφάλαιο, στο σύγγραμμα του ίδιου συγγραφέα “Χριστιανισμός και κοινωνική Πραγματικότητα”. Το τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου, “Το πρόβλημα του Κομμουνισμού-Αλήθεια και ψέμα του Κομμουνισμού”, αποτελεί άρθρο στο τεύχος 31 του 1930, σ.3-34, του ιστορικού και μνημειώδους ρωσικού περιοδικού διανοήσης της διασποράς υπό τον τίτλο “Путь” (Ο Δρόμος), το οποίο διηύθυνε ο Νικολάι Μπερντιάγιεφ επί μία δεκαπενταετία (1925-1940). Το πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου, “Ψυχολογία του ρωσικού μηδενισμού και αθεϊσμού”, αποτελεί μία μελέτη του Ν. Μπερντιάγιεφ του 1931 στο Παρίσι. Το έκτο κεφάλαιο, “Η γενική γραμμή της σοβιετικής φιλοσοφίας”, αποτελεί άρθρο του περιοδικού “Ο Δρόμος” και έχει

---

²³¹. Η κατάταξη έγινε με βάση τις Πηγές της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας. Συμπεριλήφθηκαν, εκτός των κατ’ επιλογή συγκεκριμένων ξενόγλωσσων έργων του Ρώσου στοχαστή, άπαντα τα μεταφρασθέντα συγγράμματα του Νικολάι Μπερντιάγιεφ, τα οποία εκδόθηκαν στην ελληνική γλώσσα ως αυτοτελή βιβλία έως την χρονική περάτωση της παρούσας Διπλωματικής. Εντός παρενθέσεως η ημερομηνία έκδοσης στην ελληνική γλώσσα.

εκδοθεί και το 1932 από τις εκδόσεις “YMCA PRESS” στο Παρίσι με πλήρη τίτλο “Η γενική γραμμή της Σοβιετικής Φιλοσοφίας και του στρατιωτικού αθεϊσμού”.

- **Μαρξισμός και Χριστιανισμός (1977).** Αποτελεί κεφάλαιο του ανέκδοτου στην ελληνική γλώσσα, έως εκείνη τη χρονική στιγμή, συγγράμματος: “Οι πηγές και το νόημα του Ρωσικού Κομμουνισμού”.

- **Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο (1980).** Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1934.

- **Θείον και ανθρώπινον, Η υπαρξιακή διαλεκτική των σχέσις (1982).** Εκδόθηκε το 1947 στο Παρίσι υπό τον τίτλο “Dialectique Existentielle du Divin et de l’ Humain” και το 1949 στην αγγλική γλώσσα υπό τον τίτλο “The Divine and the Human”.

- **Πέντε στοχασμοί περί υπάρξεως (1983).** Στην ελληνική γλώσσα εκδόθηκε και μεταφράστηκε για πρώτη φορά το 1983 από τις εκδόσεις “Κοινότητα”. Εκδόθηκε για πρώτη φορά στο Παρίσι το έτος 1934 με πρωτότυπο τίτλο “Εγώ και ο κόσμος των αντικειμένων”. Ο αγγλικός τίτλος της μετάφρασης του εν λόγω βιβλίου είναι “Solitude and Society”.

- **Για την κοινωνική ανισότητα (1984).** Το εν λόγω έργο γράφηκε το 1918 και εκδόθηκε για πρώτη φορά στο Βερολίνο το 1923 με τίτλο “Φιλοσοφία της ανισότητας” και υπότιτλο “Επιστολές για την κοινωνική φιλοσοφία σε ανθρώπους που δεν με αγαπούν”. Το 1971 εκδόθηκε και στη γαλλική γλώσσα.

- **Δοκίμιο Εσχατολογικής Μεταφυσικής (1984).** Εκδόθηκε στο Παρίσι το 1946 με πρωτότυπο τίτλο “Essai de metaphysique eschatologique”. Ο αγγλικός τίτλος του έργου είναι “The Beginning and the End”. Στην ελληνική γλώσσα εκδόθηκε πρώτη φορά το 1984 από τις εκδόσεις “Imago” σε μετάφραση Χρήστου Μαλεβίτση.

- **Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα (1986).** Το εν λόγω βιβλίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το έτος 1934. Πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση του έργου του Μπερντιάγιεφ “Ο Χριστιανισμός και η πάλη των τάξεων”, η οποία είναι εμπλουτισμένη με τρεις ανεξάρτητες, έως εκείνη τη στιγμή, μικρές μελέτες του συγγραφέα.

- **Ο Νέος Μεσαίωνας. Ρωσική Επανάσταση, Δημοκρατία, Σοσιαλισμός, Θεοκρατία (1987).** Εκδόθηκε στο Βερολίνο το 1923. Ο αγγλικός τίτλος του έργου είναι “The end of our time”.

- **Οι πηγές και το νόημα του ρωσικού κομμουνισμού (δεκαετία 1980).** Το εν λόγω έργο εκδόθηκε το 1937. Στην ελληνική έκδοση από τις εκδόσεις “Πουρναρά” δεν φέρει χρονολογία. Προσδιορίζεται την δεκαετία του 1980.

- **Το πνεύμα του Ντοστογιέφσκι (1990).** Εκδόθηκε στη ρωσική γλώσσα το 1923.

- **Η μοίρα της κουλτούρας (1992).** Το εν λόγω έργο αποτελείται από τρεις μελέτες-άρθρα. Το πρώτο άρθρο με τίτλο “Η μοίρα της κουλτούρας” προέρχεται από το δεύτερο τεύχος του έτους 1926 του γαλλικού περιοδικού “Chroniques / Le Roseau d’Or” με τίτλο “Le Destin de la Culture”. Το δεύτερο άρθρο “Για το πνεύμα του αστισμού” εκδόθηκε στο Λονδίνο σε αγγλική έκδοση το 1934 και εμπεριέχεται σε μία ανθολογία τεσσάρων άρθρων υπό τον τίτλο “Το πνεύμα του αστισμού” (The Bourgeois mind). Η τρίτη μελέτη “Πολιτισμός και Ελευθερία”, εντοπίζεται και ως πέμπτο υποκεφάλαιο του δεύτερου κύριου κεφαλαίου του έργου του Μπερντιάγιεφ “Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου, Δοκίμιο περσοναλιστικής φιλοσοφίας”.
- **The Russian Idea.** Στην παρούσα Διπλωματική Εργασία χρησιμοποιήθηκε έκδοση του 1992. Εκδόθηκε στη ρωσική γλώσσα το 1946 και στην αγγλική το 1947.
- **Ο Χριστιανισμός και η πάλη των τάξεων (2000).** Εκδόθηκε στο Παρίσι το 1931 με τον τίτλο “Le Christianisme et la lutce des classes”. Ο αγγλικός τίτλος του βιβλίου είναι “Christianity and Class War”.
- **Βασίλειο του Πνεύματος και βασίλειο του Καίσαρα (2002).** Εκδόθηκε το 1951 στο Παρίσι, μετά τον θάνατο του Ν. Μπερντιάγιεφ.
- **Για την αξία του Χριστιανισμού και την απαξία των Χριστιανών (2007).** Δημοσιεύθηκε ως άρθρο-μελέτη στη ρωσική γλώσσα το 1928.
- **The meaning of the creative act.** Στην παρούσα Διπλωματική Εργασία χρησιμοποιήθηκε έκδοση του 2009. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1916.
- **Οι δαίμονες της Ρωσικής Επανάστασης (2009).** Αποτελεί άρθρο σε συλλογική έκδοση δοκιμίων του 1918 για τη ρωσική επανάσταση υπό το γενικό τίτλο “Εκ βαθέων”. Η συλλογή εκδόθηκε στη Μόσχα το 1921 από τον εκδοτικό οίκο “Ρωσική σκέψη”.
- **Self-Knowledge, An Essay in Autobiography.** Στην παρούσα Διπλωματική Εργασία χρησιμοποιήθηκε έκδοση του 2009. Εκδόθηκε στη ρωσική γλώσσα το 1949, μετά τον θάνατο του Μπερντιάγιεφ και στην αγγλική το 1950 υπό τον τίτλο “Dream and Reality: An Essay in Autobiography”.
- **Η αλήθεια της Ορθοδοξίας (2016).** Το εν λόγω βιβλίο αποτελεί μία ανθολογία έντεκα άρθρων-μελετών του Ν. Μπερντιάγιεφ, τα οποία είχαν δημοσιευτεί ανεξάρτητα: α) “Η αλήθεια της Ορθοδοξίας”. Πρόκειται για άρθρο το οποίο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1950 στο τεύχος 11 του τριμηνιαίου περιοδικού, το οποίο εκδιδόταν στη Δυτική Ευρώπη κατά τα έτη 1947-1988, υπό τον τίτλο “Δελτίο της Ρωσικής Δυτικοευρωπαϊκής Πατριαρχικής Εξαρχίας”. β) “Σωτηρία και δημιουργία: Δύο προσεγγίσεις του Χριστιανισμού”. Πρόκειται για άρθρο του περιοδικού “Ο Δρόμος”, τ.2, 1926. γ) “Το εβραϊκό ζήτημα ως χριστιανικό ζήτημα”.

Πρόκειται για άρθρο του 1924. δ) “Το τέλος της Αναγέννησης και η κρίση του ανθρωπισμού”. Αποτελεί κεφάλαιο από το έργο του Ν. Μπερντιάγιεφ “Το νόημα της Ιστορίας”. ε) “Περί φανατισμού, Ορθοδοξίας και αλήθειας”. Αποτελεί άρθρο του 1937 του περιοδικού “Σύγχρονες σημειώσεις”. στ) “Η πνευματική κατάσταση του σύγχρονου κόσμου”. Άρθρο του περιοδικού “Ο Δρόμος”, τ.35, 1935. ζ) “Η βασική ιδέα του Βλαδίμηρου Σολοβιόφ”. Πρόκειται για ομιλία του Ν. Μπερντιάγιεφ η οποία πραγματοποιήθηκε την 01/11/1925 στο Παρίσι σε δημόσια συνάντηση της Θρησκευτικής και Φιλοσοφικής Ακαδημίας αφιερωμένη στη μνήμη του Βλαντίμιρ Σολοβιόφ για τα 25 χρόνια από τον θάνατό του. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ.2, 1926. η) “Η βασική ιδέα του Λεβ Σεστόφ”. Άρθρο στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ.58, 1939. θ) “Ο Λεβ Σεστόφ και ο Κίρκεγκωρ”. Άρθρο στο περιοδικό “Σύγχρονες Σημειώσεις”, Παρίσι, τ.LXII, 1936. ι) “Περί του «αιώνιου θηλυκού» στη ρωσική ψυχή”. Πρόκειται για άρθρο του 1914 ως απάντηση στο βιβλίο του Rozanov “The War of 1914 and the Russian Revival”. ια) “Οι θιασώτες της Ευρασίας”. Άρθρο στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ.1, 1925.

- **Για τον Ντοστογιέφσκι (2017)**. Το βιβλίο περιλαμβάνει τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μία μελέτη του Μπερντιάγιεφ η οποία εκδόθηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1907 με τίτλο “Η νέα θρησκευτική συνείδηση και η κοινωνία”. Το δεύτερο και το τρίτο κεφάλαιο αποτελούν άρθρα του Μπερντιάγιεφ στο περιοδικό “Ρωσική σκέψη” του 1914 και 1918 αντιστοίχως.
- **Χριστιανισμός και Αντισημιτισμός (2019)**. Εκδόθηκε στη ρωσική γλώσσα το 1938. Ο αγγλικός τίτλος του βιβλίου είναι “Christianity and Anti-Semitism”.
- **Περί δουλείας και ελευθερίας του ανθρώπου (2019)**. Εκδόθηκε στο Παρίσι το 1939. Ο Τίτλος της αγγλικής έκδοσης είναι “Slavery and Freedom”.
- **Το πρόβλημα του ανθρώπου, για μία χριστιανική ανθρωπολογία (2020)**. Άρθρο στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ. 50, 1936.
- **Το νόημα της Ιστορίας (2021)**. Πρόκειται για μία σειρά διαλέξεων του Ν. Μπερντιάγιεφ στην «Ελεύθερη Ακαδημία Πνευματικού Πολιτισμού» στη Μόσχα, τον Χειμώνα του 1919-1920, εν μέσω εμφυλίου πολέμου. Εξόριστος πια, το 1923, στο Βερολίνο, θα εκδώσει αυτές τις διαλέξεις στο έργο του υπό τον τίτλο “Το νόημα της Ιστορίας – η εμπειρία της φιλοσοφίας του ανθρώπινου πεπρωμένου”.
- **Εισαγωγή στη διδασκαλία του Ιάκωβου Μπαίμε (2022)**. Το βιβλίο περιέχει δύο μελέτες του Ν. Μπερντιάγιεφ, οι οποίες αναφέρονται στο έργο “Mysterium Magnum” του Ιάκωβου Μπαίμε. Μελέτη πρώτη: “Η Διδασκαλία περί της Αβύσσου και της Ελευθερίας” άρθρο στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ.20, 1930, Μελέτη Δεύτερη: “Η Σοφία και το Ανδρόγυνο / Ο Ιάκωβος Μπαίμε και το ρεύμα της Ρωσικής Σοφιολογίας” άρθρο στο περιοδικό “Ο Δρόμος”, τ.21, 1930.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Berdiaeff, Nicolas. *Χριστιανισμός και κοινωνική πραγματικότητα*, έλλ. μετ. Βασίλης Τ. Γιούλτσης (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 1986)

Berdyaev, Alexandrovich Nikolai. *Είσαγωγή στην διδασκαλία του Ίακωβου Μπαΐμε (δύο μελέτες)*, έλλ. μετ. Δημήτριος Πολυχρόνης (Αθήνα: χ.ε. 2022)

Berdyaev, Nicholas. *The Russian Revolution*, αγγλ. μετ. D.B. (London: Sheed & Ward, 1931)

Berdyaev, Nicolas. *Self-Knowledge, An Essay in Autobiography*, αγγλ. μετ. K. Lampert (San Rafael, CA: Semantron Press, 2009)

Berdyaev, Nicolas. *The meaning of the creative act*, αγγλ. μετ. Donald A. Lowrie (San Rafael, CA: Semantron Press, 2009)

Berdyaev, Nicolas. *Τό πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, έλλ. μετ. Εύτυχία Β. Γιούλτση (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 1980)

Berdyaev, Nikolai. *The Russian Idea*, αγγλ. μετ. R. M. French (Hudson, NY, USA: Lindisfarne Press, 1992)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Μαρξισμός και Χριστιανισμός*, έλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Αθήνα: Έκδόσεις Μήνυμα, 1977)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Οί πηγές και τό νόημα του ρωσικού κομμουνισμού*, έλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, χ.χ.ε.)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Βασίλειο του πνεύματος και βασίλειο του καίσαρα*, έλλ. μετ. Β. Τ. Γιούλτσης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2002)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Δοκίμιο Έσχατολογικής Μεταφυσικής, Διάλογος μέ τή δυτική καί τήν ινδική σκέψη*, έλλ. μετ. Εύάγγελος Νιάνιος (Θεσσαλονίκη, Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 2010)

Μπερδιάγιεφ, Νικόλαος. *Θείον και ανθρώπινον, Ἡ ύπαρξιακή διαλεκτική τῶν σχέσις,* ἑλλ. μετ. Πρόδρομος Π. Αντωνιάδης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2000)

Μπερδιάγιεφ, Νικόλαος. *Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Δοκίμιον παραδόξου ἠθικῆς,* ἑλλ. μετ. Μητροπολίτης Σάμου Εἰρηναῖος (Ἀθήναι: Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας, 1950)

Μπερδιάγιεφ, Νικόλαος. *Πνεῦμα καὶ Ἐλευθερία, Δοκίμιον χριστιανικῆς φιλοσοφίας,* ἑλλ. μετ. Μητροπολίτης Σάμου Εἰρηναῖος (Ἀθήναι: χ.ε., 1952)

Μπερδιάγιεφ, Νικόλαος. *Το πνεῦμα του Ντοστογιέφσκι,* ἑλλ. μετ. Ν. Ματσούκας (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2008)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ πάλη τῶν τάξεων,* ἑλλ. μετ. Τάσος Ραπατζίκος (Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Καστανιώτη, 2000)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Για τον Ντοστογιέφσκι,* ἑλλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2017)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Ἡ ἀλήθεια της Ὀρθοδοξίας,* ἑλλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2016)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Οἱ δαίμονες τῆς Ρωσικῆς ἐπανάστασης,* ἑλλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Ἄρμος, 2009)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας του ἀνθρώπου,* ἑλλ. μετ. Π. Σταθογιάννης, Γ. Πινακούλας (Ἀθήναι, Εκδόσεις: Printa, 2019)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Το πρόβλημα του ἀνθρώπου, για μία χριστιανική ἀνθρωπολογία,* ἑλλ. μετ. Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2020)

Μπερντιάγιεφ, Νικολάι. *Χριστιανισμὸς καὶ Ἀντισημιτισμὸς,* ἑλλ. μετ. Δημήτρης Μπαλτᾶς (χ.τ.ε. Εκδόσεις S@mizdat, 2019)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Ὁ Νέος Μεσαίωνας, Ρωσικὴ Ἐπανάσταση, Δημοκρατία, Σοσιαλισμὸς, Θεοκρατία,* ἑλλ. μετ. Πρόδρομος Π. Αντωνιάδης (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αθανάσιου Αλτιντζή, 2019)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Ἡ μοίρα τῆς κουλτούρας,* Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, ἐπιμ. ἔκδ. (Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Ἀστρολάβος/Εὐθύνη, 1992)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ το πρόβλημα του Κομμουνισμοῦ,* ἑλλ. μετ. Ι. Ι. (Ἀθήναι: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1977)

Μπερντιάγιεφ, Νικόλαος. *Πνεῦμα καὶ Πραγματικότητα,* ἑλλ. μετ. Ἀ. Χατζηθεοδώρου (Ἀθήναι: Ἐκδόσεις “Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων”, 1968)

Μπερντιάεφ, Νικολάι. *Γιά τήν κοινωνική άνισότητα*, έλλ. μετ. Ε. Δ. Νιάνιος (Θεσσαλονίκη: Έκδόσεις Π. Πουρναρά, 1984)

Μπερντιάεφ, Νικολάι. *Το νόημα της Ιστορίας*, έλλ. μετ. Σωτήρης Δημόπουλος (Αθήνα, Εκδόσεις: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2021)

Μπερντιάεφ, Νικόλαος. *Άλήθεια και Άποκάλυψη*, έλλ. μετ. Χρ. Μαλεβίτσης (Αθήνα: Έκδόσεις Δωδώνη, χ.χ.ε. δεύτερη έκδοση)

Μπερντιάεφ, Νικόλαος. *Γιά τήν άξία τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τήν άπαξία τῶν χριστιανῶν*, έλλ. μετ. π. Χρῆστος Καραγεῶργος (Αθήνα: Έκδόσεις Άποστολική Διακονία, 2011)

Μπερντιάεφ, Νικόλαος. *Πέντε στοχασμοί περί ύπάρξεως*, έλλ. μετ. Βάσω & Σωτήρης Γουνελᾶς (Αθήνα: Έκδόσεις Παρουσία, 1996)

Βοηθήματα

Britannica, στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Aleksandrovich-Berdyayev> (ημερομηνία ανάκτησης: 25-5-2023)

Clement, Olivier. *Berdiaev, Un philosophe russe en France* (Paris: Desclée de Brouwer, 1991)

Kurtanidze, Shorena. *Φαινόμενο και νοούμενο στη θεολογική σκέψη του Ν. Μπερντιάγιεφ* (μεταπτυχιακή εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2011)

Lossky, O. Nikolay. *History of Russian Philosophy* (London: George Allen and Unwin Ltd, 1952)

«**Nikolai Berdyaev 1874-1948**», στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.chebucto.ns.ca/Philosophy/Sui-Generis/Berdyaev/index.htm> (ημερομηνία ανάκτησης: 20-05-2023)

Scaringi, A. Paul. *Freedom and the “Creative Act” in the writings of Nikolai Berdiaev: An evaluation in light of Jurgen Moltman’s theology of freedom* (thesis for the degree of Doctor of Philosophy, University of St. Andrews, St. Mary’s College) (Scotland: University of St. Andrews, St Mary’s College, 2007)

Αβράμογλου, Στυλιανή. *Πνεύμα και ελευθερία. Ερμηνευτική και συστηματική διερεύνηση των θεμελιωδών αξόνων της περσοναλιστικής φιλοσοφίας του Νικολάι Μπερντιάγιεφ* (διπλωματική εργασία, ΕΑΠ) (Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2022)

Ανανιάδης, Ι. Γεώργιος. «Τὸ Πρόσωπο στὸν Ν. Μπερντιάεφ. Μιὰ προσέγγιση τῆς ἔννοιας τοῦ Προσώπου στὸ στοχασμὸ τοῦ Ν. Μπερντιάεφ», *Θεολογία* 3 (2009) 149-159

Γεωργούλης, Δ. Κωνσταντίνος. *Αἰσθητικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα* (Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Ἴ. Σιδέρης, 1964)

Γιαγκάζογλου, Σταύρος. «Ἡ περσοναλιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Νικολάι Μπερντιάγιεφ. Δοκίμιο γιὰ τὴ σχέση θεολογίας καὶ πολιτικῆς» *Ἀντίβολα* 4-5(2021) 219-269

Καλαϊτζίδης, Παντελής. «Πολυπολιτισμικὴ πολυθρησκευτικὴ κοινωνία καὶ τὸ κατηχητικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 3 (2009) 93-122

Μπέγζος, Μάριος. *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, Θεολογία, Τεχνολογία καὶ Ἰδεολογία* (Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα, 1998)

Μπερντιάεφ, Α. Νικολάι. «Ὁ θρησκευτικὸς μεσσιανισμὸς τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμοῦ», ἑλλ. μετ. Χρῆστος Γιανναρᾶς, *Σύνορο* 40 (1966-1967) 268-273

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.